

TARTU ÜLIKOOLI USUTEADUSKOND

Laura Tabun

**ROOMAKATOLIKU KIRIK EESTIS 1970.–1990.
AASTATEL. VÕRDLUS LEEDUGA**

Magistritöö

Juhendaja: prof. Riho Altnurme

Tartu 2015

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS.....	5
1.1. Teema valik ja püstitus.....	5
1.2. Uurimisülesande eesmärgid ja põhiküsimused.....	6
1.3. Teema senine uuritus.....	7
1.4. Metoodika.....	8
1.5. Sissejuhatav ajalooline ülevaade roomakatoliku kirikust Eesti territooriumil enne 1970. aastaid.....	9
1.6. Roomakatoliku kirik Leedus Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodil kuni 1970. aastateni.....	15
1.7. Teemakohase kirjanduse ülevaade.....	19
1.8. Töö kirjutamisel esinenud raskused.....	21
1.9. Töö struktuur.....	22
2. ARENGUD EESTI NSV ÜHIKONNAS 1970.–1980. AASTATEL JA NENDE MÕJU EESTI ROOMAKATOLIKU KIRIKULE VÕRDLUSES LEEDUGA.....	24
2.1. Roomakatoliku kirik Leedus alates 1970. aastatest kuni riigi iseseisvuseni.....	24
2.2. Kirikute olukord, suhtumine religiooni ning välised mõjud 1970.–1980. aastatel Eesti NSVs.....	27
2.3. Muutused ühiskonnas ja uued suunad Eesti NSV kultuurimaastikul 1970.–1980. aastatel.....	30
2.3.1. Vastupanuliikumisest Eesti NSVs.....	30
2.3.2. Dissidentlik liikumine Eesti ja Leedu üliõpilaste suhete pinnalt ning seos roomakatoliku kirikuga.....	32
2.3.3. Tõusev huvi keskaegse katoliikliku kultuuripärandi vastu ning vanamuusika ansambel Hortus Musicus.....	33
2.4. Roomakatoliku kiriku olukord ja selle arengud seoses luterliku kiriku liikmetega 1970. aastatel Eestis.....	35
2.5. Roomakatoliku kirik 1980. aastatel Eestis.....	37
2.5.1. Rein Õunapuu preestriks ordineerimine.....	37
2.5.2. Roomakatoliku kiriku olukord.....	38

2.6. Roomakatoliku kiriku positsioon Eestis ja Leedus 1970. ja 1980. aastatel.....	39
2.7. Kokkuvõte.....	41
3. ROOMAKATOLIKU KIRIK EESTIS JA LEEDUS 1990. AASTATEL.....	44
3.1. Roomakatoliku kirik Leedus 1990. aastatel.....	44
3.1.1. Leedulaste suhtumine roomakatoliku kirikusse.....	44
3.1.2. Roomakatoliku kiriku sisesed suhted ning kiriku ja riigi vahelised suhted Leedus.....	46
3.2. Suhted Eesti riigi ja religioossete organisatsioonide vahel.....	47
3.3. Roomakatoliku kiriku administratsiooni olukord Eestis ja oikumeenilised suhted teiste konfessioonidega.....	48
3.4. Paavst Johannes Paulus II visiit Leetu ja Eestisse.....	51
3.5. Ajakiri Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja.....	53
3.6. Roomakatoliku kogudused, ühendused ja ordud Tallinnas.....	54
3.6.1. Pühade Apostlite Peetruse ja Pauluse kogudus.....	54
3.6.2. Dominikaani Vendade Ordu ja Püha Katariina klooster.....	55
3.6.3. Halastuse Misjonäride Ordu.....	56
3.6.4. Pühima Päästja Püha Birgitta Ordu.....	57
3.6.5. Opus Dei Eestis.....	58
3.7. Roomakatoliku kogudus, ühendused ja kongregatsioon Tartus.....	58
3.7.1. Pühima Neitsi Maarja Pärispatuta Saamise kogudus.....	58
3.7.2. Pühima Neitsi Maarja Pärispatuta Saamise Õdede Kongregatsioon.....	60
3.7.3. Johannes Esto Ühing.....	61
3.7.4. Katoliku Kiriku Haridusselts.....	62
3.7.5. Tartu Katoliku Kool ja lasteaed Väike Pauline.....	64
3.8. Roomakatoliku kogudused ja keskused mujal Eestis.....	66
3.8.1. Frantsiskaanide Kodasema Katolik Keskus.....	66
3.8.2. Püha Apostel Johannese kogudus Pärnus.....	67
3.8.3. Püha Vaimu kogudus Valgas.....	67
3.8.4. Roomakatoliku kogudused Ida-Virumaal.....	68
3.9. Caritas Eestis.....	70

3.10. Roomakatoliku kiriku areng ja positsioon Eesti ühiskonnas võrdluses Leeduga 1990. aastatel.....	73
3.11. Kokkuvõte.....	75
4. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED.....	78
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	82
SUMMARY: The Estonian Roman Catholic Church in the 1970s–1990s. Comparison with Lithuania.....	93

1. SISSEJUHATUS

1.1. Teema valik ja püstitus

Magistritöö teemaks on roomakatoliku kirik Eestis 1970.–1990. aastatel ja selle võrdlus Leeduga. Töö eesmärgiks on kajastada roomakatoliku kiriku ajalugu ja selle mõju Eestis 1970. aastatest kuni 1990. aastateni, kui Eesti oli osa NSV Liidust. Võrdluseks tuuakse töösse sisse Leedu roomakatoliku kiriku ajalugu, mis oli ainus katoliiklik maa NSV Liidu territooriumil, eesmärgiga leida kas ja kuidas on Eesti katoliku kirik saanud mõjutusi Leedust¹. Samuti vaadeldakse magistritöös seda, millised on olnud suhted kahe rahvuse, leedulaste ja eestlaste vahel seoses roomakatoliku kirikuga, ning kas ja mil viisil on see mõjutanud Eesti ühiskonda laiemalt. Huvi sidemete loomiseks Leeduga tekkis laiemalt Eesti noorte haritlaste seas, kellest mitmed said ka roomakatoliku kiriku liikmeteks.² Teiseks vaadeldakse perioodi alates Eesti Vabariigi iseseisvumisest kuni 1990. aastate lõpuni eesmärgiga anda ülevaade Eesti roomakatoliku kiriku kasvamisest ja selles toimunud arengutest. Lisaks antakse töö selles punktis ülevaade suhetest teiste konfessioonidega ning tuuakse sisse võrdlus Leedus toimunud arengutega.

Teema valiku põhjuseks on isiklik sügavam huvi roomakatoliku kiriku tegevuse vastu. Seejuures on minu suhted antud konfessiooni ja kirikuga üksnes akadeemilisel tasandil. Teiseks on Eesti roomakatoliku kiriku tegevust ja ajalugu võrdlemisi vähe kirikuloos uuritud. Ilmselt on see tingitud sellest, et peale reformatsiooni ei ole katoliku kiriku liikmeid Eestis protsentuaalselt kunagi palju olnud. Teatud perioodidel oli katoliiklus suisa keelatud või liikmete vähesuse tõttu praktiliselt hääbunud.

Eesti roomakatoliku kiriku tegevuses võib pöördepunktiks pidada 1970. aastaid, mil liikmete arv hakkas vaikselt kasvama, kasv toimus eelkõige eestlastest haritlaste ja kultuuriinimeste arvelt. Roomakatoliku kiriku tollase populaarsuse

¹ Saard, Riho. Katoliiklik vagadusvool 1970. ja 1980. aastate Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus. *Usuteaduslik Ajakiri* Nr. 1, 2012. 36–62. Lk 38.

² Ringvee, Ringo. *Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011). Lk 34.

taga on nähtud mitmeid põhjuseid. 1970. aastatel tekkisid eestlastel esimesed kontaktid Leedus oleva roomakatoliku kirikuga, mis oli sealset rahvakirikust staatust arvestades üheks olulisemaks mõjutajaks siinsetele katoliiklastele. Eestlastest vaimulike seas tekitasid huvi nii kõrgkiriklik-katoliiklik ametirietus kui ka katoliiklik teadusfilosoofia.³ Samuti köitis katoliiklus ka siinseid kultuuritegelasi, kelle jaoks sai kirikuga liitumine nõukogude võimule vaimse vastupanu vormi⁴. Seega võib pidada roomakatoliku kirikut kohaks, kus sai end venestuspoliitikast vabana tunda.

Eesti iseseisvumise järel, 1992. aastal, taastati Rooma-Katoliku Kiriku Apostellik Administratuur Eestis. Järgnevatel aastatel tegi roomakatoliku kirik läbi tohutu arengu: taastati nunna- ja mungaordude tegevus ning loodi Opus Dei personaalprelatuur, samuti on roomakatoliku kirik olnud tegev ka haridus- ja sotsiaalvaldkonnas.⁵

1.2. Uurimisülesande eesmärgid ja põhiküsimused

Käesoleva magistr töö eesmärgid on: uurida lähemalt Eesti roomakatoliku kiriku arengut alates 1970. aastatest kuni 1990. aastate alguseni. Vaadelda toimunud sündmuste mõju ühiskonnale ja paigutada Eestis toimunu laiemasse ajaloolisse konteksti, mis käsitleb NSV Liidu ja religioossete organisatsioonide suhteid. Võrdluseks sellele perioodile on töös kajastatud kontsentreeritult ja eraldi alapeatükina roomakatoliku kiriku tegevust Leedus alates Nõukogude Liidu okupatsioonist kuni riigi iseseisvumiseni. Kahes riigis toimunud arenguid võrreldakse eraldi alapeatükis. Teiseks uuritakse töös lähemalt 1990. aastaid Eestis eesmärgiga anda ülevaade roomakatoliku kirikus toimunud muudatustest ning nende mõjust ühiskonnas. Ka selles peatükis tuuakse sisse võrdlus Leeduga.

Magistri töö keskseteks küsimusteks on:

1. Kuidas toimus roomakatoliku kiriku niinimetatud eestistumine NSV Liidu perioodil ning kuidas on kirik arenenud ja laienenud peale taasiseseisvust?

³ Saard 2012. Lk 38.

⁴ Ringvee 2011. Lk 34.

⁵ Ringvee 2011. Lk 63.

2. Kuidas kirik ja ühiskond on teineteist sellel perioodil kujundanud?
3. Millised arengud toimusid Leedus kui ainsal katoliiklikus maas Nõukogude Liidus okupatsiooni perioodil?
4. Kuidas ja kas on Leedu roomakatoliku kirikus toimunu mõjutanud roomakatoliku kirikut Eestis?
5. Milline on roomakatoliku kiriku olukord Leedus peale riigi iseseisvumist ning kui sarnane on see Eestiga?

1.3. Teema senine uuritus

Roomakatoliku kiriku tegevust erinevate ajalooperioode vältel on lühidalt (ja sageli võrdlevalt) käsitletud teadustöodes ja artiklites, mis ei keskendu otseselt roomakatoliku kirikule. Sellised on näiteks Ringo Ringvee Tartu Ülikooli usuteaduskonnas kaitstud doktoritöö „Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008“ (2011), Jaanus Plaadi⁶ ja Mikko Ketola⁷ teadusartiklid. Samuti Tartu Ülikooli usuteaduskonnas kaitstud Ave Vapperi bakalaureusetöö „Rooma-katoliku kiriku ajalugu Eestis aastatel 1918-1990 Tallinna Peeter Pauli ja Tartu Neitsi Maarja koguduse alusel“ (2002), mis käsitleb kiriku ajalugu kahe koguduse põhjal. Lähemalt on roomakatoliku kiriku või mõne koguduse ja ordu tegevust Eestis uurinud ka roomakatoliku kiriku preester Vello Salo⁸, Toomas Abiline⁹ ja Lambert Klinke¹⁰. Nii Salo kui ka Klinke on andnud põhjaliku ülevaate

⁶ **Plaat**, Jaanus. Kristlikud ja mittekristlikud usuühendused Eestis 1990. aastatel – *Mäetagused: Hüperajakiri* 14, 2000, 1–8. Artikkel on kättesaadav ajakirja *Mäetagused: Hüperajakirja* koduleheküljel, erinedes lehekülgede numeratsioonis trükitud versioonist <http://www.folklore.ee/tagused/nr14/pdf/plaat.pdf> (Kasutatud 16.04.2015). **Plaat**, Jaanus. Religious change in Estonia and the Baltic states during the Soviet period in comparative perspective – *Journal of Baltic Studies*, Vol. 34 (1), 2003, 52–73.

⁷ **Ketola**, Mikko. The Baltic Churches and the Challenges of the Post-Communist World – *International Journal for the Study of the Christian Church* Vol. 9 (3), 2009, 225–239. **Ketola**, Mikko. The Baltic Churches in the Process of Transformation and Consolidation of Democracy since 1985 – *Kirchliche Zeitgeschichte* Vol. 20 (1), 2007, 66–80.

⁸ **Salo**, Vello. Riik ja kirikud 1940–1991. Brampton: Maarjamaa; Tartu: Johannes Esto Ühing [levitaja], 2000. **Salo**, Vello. The Catholic Church in Estonia, 1918–2001 – *The Catholic Historical Review*, Vol. 88 (2.), 2002, 281–292.

⁹ **Abiline**, Toomas. Piritja kloostri taassünnilugu – *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat* 2000/2002. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2002. 5–22. **Abiline**, Toomas. *Pühade Peetruse ja Pauluse kogudus Tallinnas*. Tallinn: Eesti Apostlik Administratuur, 2006.

¹⁰ **Klinke**, Lambert. Katoliku kirik Eestis 1918–1998. *Akadeemia* Nr. 4, 2000. 862–881. **Klinke**,

roomakatoliku kiriku ajaloost 20. sajandi Eestis. Lambert Klinke „Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–1942“ (2000) annab põhjalikuma ülevaate katoliku kirikust sõjajärgse Eesti Vabariigi ajal. Samuti on oluline Riho Saardi artikkel „Katoliiklik vagadusvool 1970. ja 1980. aastate Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus“ (2012), mis annab sissejuhatava ülevaate roomakatoliku kiriku taastulemisest seoses luterlaste seas tekkinud huviga katoliikliku pärandi vastu. Artikli sisu rõhuasetuse tõttu väärib see siinkohal eraldi väljatoomist. See aga ei tähenda, et teised nimetatud tööd oleksid vähem väärtuslikud, vaid et need on enamasti teise suunitlusega. Vähesse uurituse tõttu olen leidnud vajaduse vaadelda lähemalt 1970.- 1990. aastaid roomakatoliku kirikus.

1.4. Metoodika

Siinses uurimuses ei ole lähtud ühest kindlast meetodist, kasutatud on kvalitatiivset uurimismeetodit, mis on loodud erinevate meetodite kombineerimisel. Töös on enim kasutatud ajaloolist allikakriitikat, mille eesmärgiks on anda ülevaade ja omapoolne tõlgendus Eesti ja Leedu roomakatoliku kiriku arengust läbi kümnendite. Kasutatud on nii algallikaid, sealhulgas arhiivimaterjale, kui ka ning algallikatele võimalikult lähedasi materjale. Allikate valikul on eelistatud algallikaid, nende puudumisel teaduskirjandust ning alles seejärel muid infoallikaid. Magistritöö jaoks ei ole eraldi läbi viidud intervjuusid, vaid on kasutatud sündmuste asjaosaliste endi või teiste poolt publitseeritud kirjutisi. Samuti on allikaid omavahel võrreldud eesmärgiga saada võimalikult usaldusväärseid andmeid toimunud sündmuste kohta.

Praktilisest vajadusest lähtuvalt on töös kasutatud võrdlevat meetodit, mis aitab paigutada Eesti roomakatoliku kirikus toimunut laiemasse konteksti. Olulisel kohal on sündmuste ja ajalookäigu võrdlus Eesti ning Leedu roomakatoliku kirikus. Täpsemalt jälgitakse võrdluse abil kas ja kuidas Leedu roomakatoliku

Lambert. Peapiiskop Eduard Profittlich: elu ja saatus. *Akadeemia* Nr. 2, 2002. 288–297.

kirikus toimunu ja selle roll Leedu ühiskonnas on mõjutanud roomakatoliku kiriku „renessansi“ Eestis. Samuti aitab võrdlev meetod paremini esile tuua roomakatoliku kiriku erinevused kahes riigis.

1.5. Sissejuhatav ajalooline ülevaade roomakatoliku kirikust Eesti territooriumil enne 1970. aastaid

Kuigi roomakatoliku kiriku tegevuse alguseks Eesti territooriumil võib pidada 13. sajandit¹¹, kui siinsed alad said lõplikult ristiusustatud, ei ole eestlased seda „oma“ kirikuks pidanud. Sellel on suuresti ajaloolised põhjused: 16. sajandil vallutas katoliiklik Poola-Leedu suurriik vastureformatsiooni käigus Liivimaa ja Lõuna-Eesti territooriumi. Kuigi roomakatoliku kirik tegi jõulise tagasituleku, ei jäänud selle võim siin kestma ning 1629. aastaks läks kogu Mandri-Eesti ja Liivimaa luterliku Rootsi koosseisu. Selle tulemusel keelustati roomakatoliku kiriku tegevus siinsetel aladel ning valdavaks sai luterlik usk. Alates 19. sajandist taastati roomakatoliiklikud kogudused Tartus ja Tallinnas ning usk kandus edasi eelkõige Eestis aladel elanud võõrrahvaste¹², poolakate ja leedulaste seas. Sellest tulenevalt on roomakatoliku kirikut rahvasuus kutsutud ka *poola kirikuks*.

20. sajandi alguseks ei olnud eestlaste üldine suhtumine roomakatoliku kirikusse muutunud, kiriku seostamine teiste rahvastega kestis edasi. Samuti ei ole katoliku kiriku koguste liikmete arv kunagi olnud suur, võrreldes näiteks luteri või õigeusu kirikuga.

Lambert Klinke on välja toonud, et Eesti Vabariigi iseseisvumisel oli kiriku tegevus soodsamas seisus tänu siinsele heale haridusele, arenevale kultuurielule ja majandusele. Kuid sellele vaatamata esines mõningasi roomakatoliku kiriku siseseid probleeme, mis puudutasid eeskätt Liivimaa piiskopi ametit. Nimelt ei suudetud leida kedagi isegi abipiisopi ametisse, põhjuseks olid peapiiskop parun Eduard von der Roppili poliitilised vaated. Kuna Eestis tegutsevad roomakatoliku kogudused olid Liivimaa piiskopi alluvuses, siis

¹¹ Sild, Olaf. Salo, Vello. *Lühike Eesti kirikulugu* (Tartu, 1995). Lk 21–27.

¹² Au, Ilmo. Ringvee Ringo. *Usulised ühendused Eestis*. (Tallinn: MTÜ Allika kirjastus, 2007). Lk 28.

mõjutas see ka siinsete koguduste tegevust.¹³

22. septembril 1918. aastal toimus Riia diötseesi loomine, mille piiskopiks nimetati Eduard O'Rourke ning Eesti kogudused allutati Riiale¹⁴. Tol ajal asusid roomakatoliku kirikud neljas kihelkonnas – Narvas, Tallinnas, Tartus ja Valgas. 1922. aasta rahvaloenduse andmete kohaselt oli katoliiklasi kokku 2536, kes moodustades 0,2% kogu rahvastikust.¹⁵

Eesti, Läti ja Leedu iseseisvumine lõi roomakatoliku kiriku jaoks siinses regioonis uue olukorra, millega saadeti 1921. aastal tutvuma apostellik administraator Antonio Zechhini. Riia piiskopkond ülendati 1923. aastal peapiiskopkonnaks, mille alla kuulusid ka Eesti kogudused. Zechhini ettepanekul eraldati 1924. aastal Eesti kogudused Riia peapiiskopkonnast ning loodi iseseisev apostellik administratuur. Esimeseks Eesti apostellikuks administraatoriks sai Zechhini, kes oli selles ametis kuni 1931. aastani.¹⁶ Ühtlasi sai temast paavstlik nuntsius Lätis, mistõttu oli tema töö seotud enam diplomaatia kui vaimuliku tööga¹⁷.

Eesti katoliku kirikus oli iseseisvumise järel kolm preestrit, kuid neli kogudust. Olukorra muutis keerukamaks ka asjaolu, et kirikud, kus kogudused tegutsesid, olid võrdlemisi uued: Tallinna ja Tartu kirikud ehitati vastavalt 1845. ja 1899. aastal ning Valga ja Narva kirikud 1907. aastal.¹⁸ Sellest tulenevalt ei olnud koguduste ja nende liikmete vahel välja kujunenud ka traditsioonilist sidet, mis oleks taganud koguduse aktiivsema osaluse kiriku tegevuses. Oma osa mängis ka katoliiklaste arvukuse vähenemine peale esimest maailmasõda (paljud läksid peale Eesti iseseisvumist tagasi kodumaale).¹⁹ 1927. aasta jaanuaris kinnitati põhimäärus, mille tulemusel võis kohalik paavsti esindaja või piiskop välisministeeriumi loal võtta tööle välismaalasest preestri, juhul kui selleks oli vajadus. Samal ajal oli kohalikel preestrikandidaatidel võimalus end täiendada

¹³ **Klinke** 2000. Lk 862–863.

¹⁴ **Klinke** 2000. Lk 863.

¹⁵ **Salo** 2002. Lk 282.

¹⁶ **Sild. Salo** 1995. Lk 128.

¹⁷ **Salo** 2002. Lk 283.

¹⁸ **Salo** 2002. Lk 283.

¹⁹ **Klinke** 2000. Lk 863–864.

välismaal. Viimast ei peetud soovituslikuks, vaid vajalikuks siinse koguduse edasikestmiseks. Perioodi kuni 1930. aastateni on kirjeldatud Eesti roomakatoliku kirikus kui „administratiivse iseloomuga hingehoiuperioodi“, millega viidatakse kirikus esinenud vaimulike puudusele.²⁰

1920. aastate teisel poolel, kui kirikut juhtis paavsti Pius XI, levis misjonitöö maades, kus puutusid kokku roomakatoliku ja õigeusu kirik. Selle eesmärgiks oli liita kaks konfessiooni ühe riigi territooriumil. Õigeusu kirik oli sellega nõus tingimusel, et katoliku kirik arvestab rahvuslike huvidega. See tähendas, et katoliku kirik oleks pidanud alluma õigeusu kirikule, millel oli juba Eesti iseseisvumisel plaan saada autonoomia. Eestis ei saanud sellist ühendamist suur edu, katoliku kirikus muutunud rõhuasetusega loodi kaks kogudust (Esnas ja Narvas), kus kasutati õigeusu kiriku riitusi.²¹

1930. aastal saadeti Eestisse jesuiidist sakslane Eduard Profittlich, kes asus tööle Püha Peetri ja Pauli kogudusse Tallinnas, järgmisel aastal sai temast apostellik administraator. Tema Eestisse saatmise kasuks kõneles ka fakt, et ta oskas poola keelt: suur osa Eesti roomakatoliku kiriku koguduste liikmetest olid poolakad. Tollane katoliku kogudus oli väike ning üle riigi killustunud, mistõttu oli tema siinne töö, pakkuda kõigele vajalikku hingehoidu, raskendatud. Profittlichi töökus tagas kirikule edu ning see tõi kaasa ka laiemat avaliku huvi tema tegemiste vastu. Tema jutlusi käisid kuulamas ka teistesse konfessioonidesse kuulunud inimesed ning tema väljaantav katoliiklik ajaleht „Kiriku Elu“ sai populaarseks kohalike kultuurinimeste seas.²²

1931. aastal ilmus eestikeelne katoliku katekismus ning alates 1935. aastast oli roomakatoliku kirikul Tartus oma trükikoda, mis andis välja vaimulikku kirjandust. 1938. aastal ilmus palve- ja lauluraamat ning 1940. aastal uustõlked *Markuse ja Matteuse evangeeliumitest*. Samuti andis trükikoda välja kahte ajakirja: Kiriku Elu, mis ilmus alates 1933. aastast, ning Ühine Kirik, mis hakkas

²⁰ **Klinke** 2000. Lk 864.

²¹ **Klinke** 2000. Lk 864–865.

²² **Klinke** 2002. Lk 290.

ilmuma 1934. aastal. Viimane ajakiri keskendus idakirikute küsimusele.²³

1932. aasta mais saavutas Profittlich selle, et roomakatoliku kogudus sai õiguslikult kindlustatud ja tunnustatud usuühingute liidu poolt kui Katoliku Kirik Eestis. Järgmise aasta septembris sai ta paavst Pius XI tunnustuse siin tehtud töö eest ning ta edutati apostellikuks protonotariks²⁴. Vatikani ja Eesti Vabariigi vahel tekkisid diplomaatilised suhted, mis viis selleni, et 1936. aastal pühitseti Profittlich piiskopiks. Eduard Profittlichi ametiajal tekkisid Eestis uued roomakatoliku kogudused ning liikmete arv kasvas eestlaste arvelt. Aastaks 1934 tegutses Eestis kümme preestrit ning Poola ja Tšehhi nunnad. Viimaste ülesandeks oli kanda hoolt Tallinna administratuuri (hiljem ka nuntsiatuuri) ja lasteaedade eest. Profittlich tegi koos nunnadega katset ka esimese lastekoduga ning õpetas neljas koolis usuõpetust. Lastekodu tegutses koguduse kulul ning hiljem avati ka kool poisslastele, mille eesmärgiks oli kasvatada kohalikke vaimulikke. Kooli saatis suur menu ka mittekatoliiklaste seas: ka mittekatoliiklikud vanemad tahtsid oma lapsi sea koolitada.²⁵

1937. aastal muutus Eesti Vabariigi põhiseadus. Muutus ei puudutanud küll usuvabadust ja kirikute tegevust, kuid muutis riigi ise vähem demokraatlikuks. Samal aastal tabas siinset roomakatoliku kirikut kriis, kuigi senine tegevus oli olnud edukas. Nimelt pidid kaputsiinid otsustama, kas jätkata siinset misjonitööd või see hoopis lõpetada. 11. novembril võeti vastu otsus, millega sooviti lõpetada kaputsiinide ordu tegevus Eestis. Kriisiküsimusi oli veel mitmeid, nende seas ka hingehoiu pakkumine, „kloostriarnaste“ asutuste rajamise õigus Narva ja Tartusse ning kaputsiinide tegutsemise idakiriku riiuste alal. Lisaks sellele olid Eestis roomakatoliku kiriku vaimulike kohad täitnud jesuiidid ning uus vabariigi põhiseadus ei soosinud ka piiskop Profittlichi ideed, mis nägi ette välismaalastest vaimulike tulekut siinsetesse kogudustesse. Profittlich nägi selles ohtu kogu siinsele misjonitööle ning alustas kirjavahetust, milles palus jätkata kogu senist tegevust endistviisi. 7. detsembril viis ta sisse muudatused, mis

²³ **Sild. Salo** 1995. Lk 128.

²⁴ Apostellik protonotar on kõrgeim tiitel, mis määratakse mittepiiskopist vaimulikule.

²⁵ **Klinke** 2002. Lk 290–291.

korraldasid ümber kaputsiinide suhted apostelliku administratuuriga. Kuigi see ei lahendanud kõiki probleeme, jätkus kaputsiinide ja jesuiitide koostöö 1940. aasta lõpuni.²⁶

1938. aastaks oli Eestis kokku üheksa roomakatoliku kogudust, kus töötaks kokku 14 vaimulikku. Lisaks neile tegutses siin ka 14 nunna ja kuus jesuiidist orduvenda.²⁷ Selleks ajaks oli kogu Euroopa poliitiline olukord muutunud pingelisemaks ning Eesti sisepoliitiline olukord oli muutunud vähem demokraatlikuks. 1939. aastal sõlmiti Stalini ja Hitleri juhitud riikide vahel Molotovi-Ribbentropi pakt, millega jagati kahe riigi vahel kogu Euroopa. Selle järgi pidi Eesti minema Nõukogude Liidu koosseisu. 17. juuni 1940. aastal okupeeris Nõukogude Liit Eesti, see ei olnud üksnes poliitilise olukorra muutus, vaid hakkas mõjutama ka siinsete usuliste ühenduste ja kirikute tegevust. Katoliku kiriku trükikoda sundvõõrandati, toimus üldine vaimulike tagakiusamine ja jumalateenistuste segamine, mis langes osaks ka teistele konfessioonidele. Lisaks sellele toimus jõuline religioonivastane propaganda, keelati usuõpetus koolides ja kiriklikud pühad.²⁸

1940. aasta 26. augustil lahkus roomakatoliku kiriku nuntsius Antonio Arata Eestist. Kuigi seda on sageli tõlgendatud riigist väljasaatmisena, siis tegelikult oli see Vatikani diplomaatiline samm vastusena surveavaldustele. Sama aasta oktoobris saatis piiskop Profittlich Vatikani kaks kirja, milles kirjeldas siinse kiriku olukorda. Selleks ajaks oli Saksamaa kutsunud sakslasi üles pöörduma tagasi kodumaale. Eduard Profittlich, kes oli saanud 1935. aastal Eesti kodakondsuse, sai Saksa saatkonnalt tungiva soovitusena pöörduda tagasi kodumaale, sest sinne poliitiline olukord ei oleks soosinud sakslasest piiskopi edasist tegutsemist. Profittlich keeldus lahkumast, väljendades oma vastuses saatkonnale, et ta kuuletub üksnes paavstile, kes oli talle aga jätnud siinsetes asjades otsustusvabaduse.²⁹

²⁶ **Klinke** 2000. Lk 867.

²⁷ **Sild. Salo** 1995. Lk 128.

²⁸ **Klinke** 2000. Lk 868.

²⁹ **Klinke** 2000. Lk 868–869.

1941. aasta jaanuaris ja veebruaris saatis Eduard Profittlich Vatikani kaks kirja, milles andis ülevaate siinsete koguduste olukorrast, tagakiusamistest ning teavitas kardinal Luigi Magionele naasmisest kodumaale³⁰. Sama aasta 12. märtsil sai Profittlich paavstilt kirja, milles viimane tunnustas peapiiskopi siinset tööd, kuid soovitas tal riigist võimalikult kiiresti põgeneda. Siinne represseerimine oli muutunud üldiseks ning selle tagajärjel kaotas elu enam kui 60 000 inimest. Paavsti julgustusest hoolimata otsustas Profittlich jääda Eestisse seniks, kuni tema koguduse- ja piiskopkirikus on pühitsetud pühakute päeva.³¹ 27. juunil vahistati Eduard Profittlich süüdistatuna spionaažis Saksamaa kasuks. Ta küüditati Siberisse, kus ta Kirovi vanglas 22. veebruaril 1942. aastal suri.³²

1941. aasta augustis okupeeris Eesti alad Saksamaa ning okupatsioon kestis kuni 1944. aasta septembrini, mil algas teine Nõukogude Liidu okupatsioon. Selleks ajaks, kui Eestis algas Saksa okupatsioon, oli roomakatoliku kirik juba ilma juhita. Ajutiseks administraatoriks sai Henri Werling ning kirik saavutas mõningased vabadused võrreldes eelmise okupatsiooniga. Kuid seegi vabadus oli tegelikkuses suures osas näiline, sest Saksa okupatsiooni eesmärgiks oli saada Vatikani soosing. Üritati näidata, et katoliku kirik ja Saksamaa võitlevad Nõukogude Liidu vastu. 1942. aastaks oli Eestisse jäänud neli roomakatoliku vaimulikku, enne sõda oli kokku 14 preestrit.³³

1944. aasta septembriks olid Nõukogude väed vallutanud kogu Mandri-Eesti ning kehtestanud oma riigikorra, mille järgi oli katoliku kiriku edasise toimimise jaoks kaks preestrit (Henri Werling ja Thaddäus Kraus) enam kui küll. Ülejäänud vaimulikud lahkusid uue okupatsiooni saabudes Eestist ning siia jäänud vaimulikud töötasid suurte piirangutega. 1945. aasta 15. augustil arreteeriti ja küüditati Henri Werling, kes oli seni ajani täitnud apostelliku administraatori ametikohustusi. Järgmise aasta märtsis saabus Werlingi kohustusi täitma uus preester, kes osutus samuti Nõukogude võimule vastumeelseks ning ta ei olnud ametis kauem kui neliteist kuud. 1947. aastal saadeti Riist Tallinnasse uus

³⁰ **Klinke** 2000. Lk 869–870.

³¹ **Klinke** 2002. Lk 292.

³² **Salo** 2002. Lk 286–287.

³³ **Klinke** 2000. Lk 873–874.

preester, Janis Grishans, kes oli siin ametis kuni 1952. aastani, mil ta oli sunnitud tervislikel põhjustel ametist lahkuma. Tema asemel saadeti Mikelis Krumpans, samuti Riiast, kes jäi ametisse kuni 1987. aastani.³⁴

Tartus, kus vaimulikuametisse jäi Kraus, oli olukord peale okupatsiooni rahulikum. Kraus jätkas ametis kuni 1964. aastani, mil ta soovis oma kõrgele vanusele viidates Krakovisse naasta. Tema otsus Tartust lahkuda andis linnavalitsusele idee kiriku preestrimaja likvideerimiseks. See suudeti Riia apostelliku administraatori Julijans Zacestsil ja muutunud kirikupoliitilise olukorra tõttu ära hoida. Tartu katoliku kiriku uueks preestriks sai Andres Pavlovski³⁵, kes oli ametis kuni 1977. aastani, mil ta suunati edasi Kasahstani³⁶.

1.6. Roomakatoliku kirik Leedus Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodil kuni 1970. aastateni

Võrreldes teiste Balti riikidega, on Leedu religioosne maastik olnud erinev: kui Eesti ja Läti on end pidanud ajalooliselt luterlikeks maadeks, siis Leedus on olnud valdavaks roomakatoliiklus³⁷. Võib öelda, et see on kujunenud ka üheks osaks leedulaste identiteedist. NSV Liidu okupatsiooni ajal moodustasid Baltimaad teiste liiduvabariikidega võrreldes religioosse kontrasti: enamik liiduvabariike olid vene õigeusu või islami taustaga.³⁸

1940. aastal, kui toimus NSV Liidu esimene okupatsioon, olid 84,10% Leedu elanikest roomakatoliiklased. Kuna kiriku ja riigi vaheline suhe oli Leedu iseseisvuse ajal kujunenud tugevaks ja roomakatoliku kirikul oli oluline osa poliitikas, siis pidas NSV Liidu juhtivad organid vajalikuks rakendada jõulisi meetmeid, mis vähendaksid kiriku mõju poliitikas. Esmalt lahutati kirik riigist, samuti katkestati suhe Roomaga, saadeti välja apostellik nuntsius ning kõik kiriku varad ja ka religioossed trükikojad natsionaliseeriti. Samuti suleti teoloogia

³⁴ **Salo** 2002. Lk 288.

³⁵ **Klinke** 2000. Lk 875–876.

³⁶ **Salo** 2002. Lk 289.

³⁷ **Narkutė**, Vilma. The Lithuanian Catholic Church and the Soviet Regime. *New Blackfriars* Vol. 87 (1011), 2006. 456–475. Lk 457.

³⁸ **Narkutė** 2006. Lk 457.

teaduskond Vytautas Magnuse ülikoolis, seminarid, religioossed koolid ja kõik katoliku kiriku organisatsioonid. Keelati igasuguse religioosse hariduse andmine lastele, keeld ei kehtinud mitte üksnes kirikus ja koolis, vaid ka kodudes. Kõrgema vaimulikuhariduse andmine jätkus põrandaluse tegevusena. Hävitati ligi 1 500 000 religioosse sisuga raamatut. Samuti keelati religioosete pühade tähistamised, rõhutatult on välja toodud järgnevad tähtpäevad: esimene ja teine november, jõulud ja ka Leedu iseseisvuspäev 16. veebruaril. Keeld kehtis ka ülejäänud religioosetele pühadele, mis langesid tööpäevadele. Lisaks muudele represseerimistele langesid vaimulikud ka tagakiusamiste ohvriks: neid arreteeriti, saadeti vanglatesse, toimusid ülekuulamised, piinamised ja ka hukkamised. Sellel perioodil tapeti või jäi kadunuks üle 70 Leedus tegutsenud roomakatoliku kiriku preestri.³⁹

1941. aastal alguse saanud Natsi-Saksamaa vägede sissetungil tundus paljudele leedulastele, et Saksamaa aitab Leedu iseseisvust taastada, ka katoliku kirik toetas avalikult riigi vabastamist. Kuid tegelikult ei toonud 1941.–1944. aastatel kestnud Saksamaa okupatsioon Leedu katoliiklastele muudatusi, vaid sisuliselt jätkati NSV Liidu algatatut. Samas ei saa märkimata jätta seda, et Saksamaa natsipoliitika oli suunatud eelkõige sõjalis-poliitilisele tegevusele Leedus, mitte religioonivastasusele.⁴⁰

1944. aastal vallutasid NSV Liidu väed Leedu uuesti, millega jäi nõukogude okupatsioon pikemalt püsima. Roomakatoliku kiriku jaoks tähendas see aga uute ja veelgi suuremate tagakiusamiste algust. Stalini eesmärgiks oli isoleerida kõik roomakatoliku kirikud Vatikanist ning väljaspool NSV Liidu territooriumi tegutsenud sõsarkirikutest ning lõpuks murda kiriku tegevus riigisisiselt. Aja jooksul hakati Leedus kui kõige katoliiklikumas okupeeritud riigis levitama propagandat, mille kohaselt „aidati leedulastel vabaneda Vatikani orjusest“.⁴¹

³⁹ **Aid to the Church in Need.** Kabeikis, Marian (copy editor). Catholics in Soviet-Occupied Lithuania: faith under persecution. Äratrükk väljaandest: Chretiens de l'Est, Nr. 27, 1980. Brooklyn: 1981. Lk 3, 22–23, 25. Catholic Church in Lithuania kodulehekülg. <http://www.lcn.lt/en/bl/svietimas/fakultetai/vduktf.html> (Kasutatud 27.04.2015).

⁴⁰ **Aid to the Church in Need** 1980, 1981. Lk 23–24.

⁴¹ **Aid to the Church in Need** 1980, 1981. Lk 26–27.

Teise nõukogude okupatsiooni alguses sai Leedu roomakatoliku kirik jätkata oma tegevust sarnaste kriteeriumite alusel, nagu kehtisid Saksamaa okupatsiooni ajal. Aastatel 1944–1945 jätkasid tööd kolm piiskopkondlikku teoloogilist seminari, kuid ülejäänud haridusasutused sekulariseeriti täielikult.⁴²

Aastatel 1944–1947 arreteeriti Leedus katoliku kiriku piiskoppe ja ka teiste kirikute kõrgemaid vaimulikke. Valitsusele saadeti protestikirju erinevate konfessioonide vaimulike poolt, eesmärgiks oli säilitada vaimuliku hariduse ja kateheesi andmine ning religioosse kirjanduse ilmumine. Juhiti tähelepanu ka sellele, et kirikud on maksustatud ebaõiglaselt kõrgete maksudega. Kiriku varade riigistamine ning kogudustele määratud kõrged maksud viisid selleni, et Stalini valitsusperioodil lõpetas Leedus oma tegevuse või ootas sulgemist ligikaudu 200 (ehk iga kolmas) roomakatoliku kirikut.⁴³

Olukorra muutmise eesmärgil pöördusid usklikud oma apellatsioonidega korduvalt ka Nõukogude Liidu juhtivorganite ja Stalini enda poole, sest Leedu valitsuse otsused ei soosinud religiooni ega religioosseid praktikaid. Nõukogude Liidu poliitika eelistas antireligioossuse kajastamata jätmist, teisisõnu välditi laiema avalikkuse ees religioossete inimeste probleemide üle arutamist. Apellatsioonide eesmärgiks oli saada suurem vabadus religioosses sfääris. Toimunud kollektiviseerimine, kolhooside moodustamine ja kirikute sulgemine ei soosinud katoliiklastel missadel osalemist: esiteks oli tegutsevaid kogudusi vähem ning jumalateenistusele jõudmine oli pikkade distantside tõttu keerulisem; teiseks, pühapäeval toimusid valitsuse korraldatud miitingud, loengud jms üritused, kus tuli osaleda.⁴⁴

Katoliku kiriku tegevuse paremaks kontrollimiseks oli KGB värvanud endale vaimulike seast agente, kes jälgisid teiste preestrite tegevust. Samuti hoiti vaimulikus seminaris õppijatel silma peal, eesmärgiks oli kontrollida sealsete

⁴² **Vardys**, Vytas Stanley. *The Catholic Church, dissent, and nationality in Soviet Lithuania*. (USA: East European Quarterly, Boulder by Columbia University Press New York, 1978). Lk 64–65.

⁴³ **Laukaitytė**, Regina. *The Attitude Of Believers To The Confessional Policy Of The Soviet Regime In Lithuania In The Period 1944–1953*. *Usuteaduslik Ajakiri*, Nr.1, 2013. 84–98. Lk 88, 91.

⁴⁴ **Laukaitytė** 2013. Lk 92–93.

õpilaste ja lektorite lojaalsust režiimile ning leida enda ridadesse uusi agente. Selleks, et saada paremat kontrolli seminaris toimuva üle, oli agente ka õppejõudude endi seas. Selline KGB värbamismeetod ei olnud tegelikult kuigi edukas – väidetavalt oli 1956. aastaks Leedu 900st katoliku kiriku vaimuliku seas 60 värvatud agent ning aastaks 1970 oli nende arv kasvanud üle saja. Võrdluseks võib tuua Leedu õigeusu ja luteri kiriku, kus väidetavalt oli vastavalt eelnimetatud kirikutes 52 vaimuliku kohta neli agent ning 22 vaimuliku kohta samuti neli agent.⁴⁵

Samal ajal jätkas Leedu KGB Vatikanile lojaalsete vaimulike survestamist eesmärgiga katkestada kohaliku katoliku kiriku ja Püha Tooli suhe lõplikult ning luua „riigikirik“. KGB tegevus ebaõnnestus ka selles osas, sest ei suudetud leida piisaval hulgal vaimulikke, kes oleks olnud nõus paavstile kuuletumisest loobuma. Vastupidi – roomakatoliku kiriku vaimulike seas leidis piisaval hulgal neid, kes leidsid erinevaid võimalusi teavitada Vatikani Leedu katoliku kiriku olukorrast. Näiteks õnnestus 1947. aastal isa P. Račiūnasel saada kontakt Moskvas tegutsenud prantsuse preesteri A. Labergeriga, kelle kaudu jõudis info Leedu roomakatoliku kiriku olukorra kohta Vatikani. See tegu ei jäänud KGBI märkamata ning P. Račiūnas saadeti 25 aastaks vangilaagrisse.⁴⁶

Nii nagu paljud kirikud olid sunnitud lõpetama oma tegevuse, pidid ukсед sulgema ka paljud kloostrid. 1950. aastaks olid enamik Leedu katoliiklikke kloostrid kaotanud struktuuri, mis neid seni oli koos hoidnud: paljude kloostrite liikmed olid läinud laiali ning kontakt Roomas olevate peakontoritega oli katkenud, samuti olid nad ilma jäänud varadest ning kõrgelt maksustatud. Kloostreid muudeti ilmalikeks asutusteks, näiteks koolideks, muuseumideks või isegi korteriteks. 1950. aastate keskpaigaks oli paljud kloostrite tegevused liikunud põranda alla ning tegevus jätkus varjatul kujul. Mungad ja nunnad elasid üksinda või väiksemate gruppidega koos, noviitsid aga elasid sageli oma vanemate kodus. Täieõiguslikud kloostriliikmed käsid koos tavaliselt korra kuus,

⁴⁵ **Streikus**, Arūnas. Lithuanian Catholic clergy and the KGB. *Religion, State and Society* Vol. 34 (1), 2006. 63–70. Lk 65–66.

⁴⁶ **Narkutė** 2006. Lk 469–470.

noviitsid reeglina sagedamini. Iga kokkusaamine oli varem salajaselt kokkulepitud, aega ja kohta muudeti vastavalt vajadusele. Eesmärgiks oli mitte äratada tähelepanu KGB töötajates. Paljud kloostrid hävitasid oma dokumente hirmus, et neid võidakse kasutada süütõenditena nende endi vastu.⁴⁷

1960. aastate alguses oli olukord katoliku kirikus Leedu KGB jaoks muutunud soodsamaks. Sealseid katoliku seminare juhtisid KGB agendid ning kontroll oli saavutatud ka diötseesi üle.⁴⁸ Kuid üldine olukord riigis oli peale Stalini surma muutumas: noorema põlvkonna leedulaste seas hakkas levima Nõukogude Liidu vastane hoiak ja rahulolematuse. Riigikorra vastaseid ei olnud palju ning tegutseti pigem üksikute väikeste rühmadena kui ühtse grupina. Sellegipoolest äratasid nad KGBs huvi ning sattusid oma tegevusega jälgimise alla. Tekkinud oli dissidentlik liikumine, mis mõjutas ka katoliku kirikut: teisitimõtlejatele seas elavnes huvi katoliikluse ja muistse Leedu mütoloogia vastu. Nõukogude Liidu režiimi vastasuse levimine viis ka religioossete protestideni, mis nõudsid suuremat vabadust usu praktiseerimise ja õpetamise osas. Sooviti saada sõltumatust usuasjade komisjonist. Suurema religioosse vabaduse nimel saadeti vaimulike poolt petitsioone Moskvasse (esimene neist 1968. aasta suvel) kui ka kohalikele valitsusasutustele. Ajavahemikus 1968–1970 saatsid Leedu katoliku kiriku vaimulikud kollektiivselt kokku 21 petitsiooni.⁴⁹

1.7. Teemakohase kirjanduse ülevaade

Siinses uurimuses kasutatud kirjandus on mitmekesine, enim on kasutatud leidnud teadusartiklid. Samuti on kasutatud ka arhiivmaterjale, seadusandluslikke akte, päevalehtede, perioodiliste väljaannete artikleid ning internetilehekülgi. Töös kasutatud kirjanduses ei saa välja tuua kindlaid allikaid, mida oleks kasutatud läbi magistritöö, vaid allikmaterjalid on võimalik esitada käsitletud teemade kaupa.

1970.–1980. aastate Leedu roomakatoliku kiriku olukorda kajastavate

⁴⁷ Narkutė 2006. Lk 471–473.

⁴⁸ Streikus 2006. Lk 66.

⁴⁹ Vardys 1978. Lk 131, 134–135.

allikate seast väärivad eraldi väljatoomist Arūnas Streikuse artikkel “Lithuanian Catholic clergy and the KGB” (2006) ja Vytas Stanley Vardyse raamat „The Catholic Church, dissent, and nationality in Soviet Lithuania” (1978). Kuigi viimane ei ole kõige uuem allikas, annab see siiski põhjaliku ülevaate roomakatoliku kiriku olukorrast Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodil.

Eesti roomakatoliku kiriku olukorra kohta 1970.–1980. aastatel on allikad tunduvalt mitmekesisemad. Esiteks on kasutatud arhiivimaterjale: Riigiarhiivi (ERA) fondi R.-1989 3. nimistu materjale, mis sisaldavad Tallinna ja Tartu roomakatoliku kogudusi puudutavaid materjale; Tallinna Linnaarhiivi (TLA) fond R-1 nimistu 1-II materjale. Teiseks on kasutatud raamatuid. Riho Altnurme toimetatud raamatus „Eesti oikumeenia lugu” (2009) olevatest artiklitest on enim kasutust leidnud Lea Altnurme „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel” ning Riho Saardi „Eesti kirikute Nõukogu loomine”. Saardi töödest väärivad esiletoomist ka „Katoliiklik vagadusvool 1970. ja 1980. aastate Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus” (2012) ning „Nõukogude aeg. Arengutest Euroopas ja Nõukogude Eestis”, mis on ilmunud Anne Velliste koostatud ja toimetanud raamatus „Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel” (2011). Viimasest raamatust väärivad esile tõstmist ka Mihkel Laari kirjutatud peatükk „Kirikuvastased repressioonid Eesti NSVs 1979–1985”. Kolmandaks väärivad eraldi väljatoomist järgnevad teadusartiklid: Mikko Ketola „The Baltic Churches in the Process of Transformation and Consolidation of Democracy since 1985” (2007), Lambert Klinke „Katoliku kirik Eestis 1918–1998” (2000), Mare Kukk „Political opposition in Soviet Estonia 1940–1987” (1993), Jaanus Plaat „Religious change in Estonia and the Baltic states during the Soviet period in comparative perspective” (2003) ning Priit Rohtmets ja Ringo Ringvee „Religious Revival and the Political Activity of Religious Communities in Estonia During the Process of Liberation and the Collapse of the Soviet Union 1985–1991” (2013).

1990. aastate Leedut puudutavas alapeatükis väärivad väljatoomist artiklid: Paul Froese „After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the

Post-Communist World” (2004), Mikko Ketola „The Baltic Churches and the Challenges of the Post-Communist World” (2009), Gediminas Lankauskas „On the charisma, civility, and practical goodness of “modern” Christianity in post-Soviet Lithuania” (2008), Valdas Pruskus „The features of the resumption and set of Lithuanian catholic church in the first decade of the re-establishment of independence” (2010) ning Kęstutis Ralys „Social Activity of the Roman Catholic Church in Lithuania” (2010).

1990. aastate Eestit käsitlevas peatükis väärivad esmalt äratoomist Ajalooarhiivi (EAA) materjalid fondist 5452 5. nimistust, mis käsitlevad Tartu ja Tallinna roomakatoliku koguduste varade tagastamist ning fondi T-1168 2. nimistu materjalid, mis käsitlevad Tartu Katoliku Kooli. Teiseks väärivad väljatoomist Toomas Abilise artikkel „Pirita kloostri taassünnilugu” (2002) ning raamat „Pühade Peetruse ja Pauluse kogudus Tallinnas” (2006). Ilmo Au ja Ringo Ringvee raamat „Usulised ühendused Eestis” (2007). Riho Altnurme artikkel „Kirikuelu Eestis teisel iseseisvusajal”, mis on avaldatud eelpoolmainitud raamatus „Eesti oikumeenia lugu”. Kuna Rein Õunapuult intervjuud ei õnnestunud saada, siis on oluline osa selles peatükis tema artiklitel, mis on ilmunud ajavahemikul 1992–1995 ajakirjas Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja.

Samuti on kasutatud töös mitmeid Vello Salo töid, millele viidatakse läbi terve magistritöö. Kuna tema tööd võivad kohati olla iganenud või teatud juhtudel problemaatilised (lünklikud viited), väärib siinkohal äramainimist, et Vello Salo töid on viidatud põhifaktide juures.

1.8. Töö kirjutamisel esinenud raskused

Magistritöö kirjutamisel esines mitmeid raskuseid: esiteks osutus keeruliseks materjali leidmine Eestis roomakatoliku kiriku kohta, eeskätt 1970.–1980. aastate kohta, kuigi teemat on teiste autorite poolt erinevates kontekstides käsitletud. Allikmaterjalide vähesuse taga võib näha Eesti roomakatoliku kogukonna väiksearvulisust. Teiseks, tööks vajaliku info saamiseks tuli läbi

töötada palju teisi materjale, mis ei olnud otseselt siinse tööga seotud, kuid kajastasid mingil määral roomakatoliku kiriku ajalugu või andsid olulist taustteadmisi uuritava perioodi kohta. Kolmandaks esines probleeme ka 1990. aastate Leedu kirikut puudutavate allikmaterjalide osas. Olukord muutus vastupidiseks Eestile, kuna Leedu okupatsiooni periood on materjalirohke, siis on ka seda rohkem uuritud ja kajastatud. 1990. aastate Leedu kohta on leida võrdlemisi vähe teaduskirjandust. Neljandaks võimaldas autori keeleoskus Leedu kiriku kohta olemasolevast materjalist läbi töötada peamiselt ingliskeelseid artikleid. Viiendaks tekitas raskusi magistritöö mahu piirang, mis ei võimaldanud piisava põhjalikkusega käsitleda roomakatoliku kogudusi, organisatsioone ja orduid Eestis taasiseseisvuse järel. Ruumipuuduse tõttu ei ole võimalik nende tegevust ja mõju lähemalt analüüsida, kuid nende olulisuse tõttu ei olnud võimalik neid ka mainimata jätta.

1.9. Töö struktuur

Magistritöö jaguneb kaheks suuremaks peatükiks, millest esimeses osas keskendutakse 1970.–1980. aastatel Eestis ja Leedus toimunud arengutele seoses roomakatoliiklusega. Eesmärk on vaadelda nii kirikus toimunud muudatusi kui ka ühiskonna arenguid, mis viisid roomakatoliikluse kasvamiseni Eestis. Selles peatükis antakse esmalt ülevaade roomakatoliku kirikust Leedus 1970.–1980. aastatel. Selle eesmärgiks on anda taustteadmine, mis aitaks paremini mõista Eestis toimunut. Seejärel käsitletakse Eestis toimunud poliitilisi, kultuurilisi ja religiooniga seonduvaid arenguid seoses roomakatoliiklusega ning võrdluses Leeduga. Samuti vaadeldakse kahes alapeatükis eraldi Eesti roomakatoliku kirikut eesmärgiga anda ülevaade kirikus toimunud arengutest. Peatüki lõpus esitatakse võrdluse kaudu autori hinnang roomakatoliku kiriku arengutele Eestis ja Leedus.

Teises osas keskendutakse roomakatoliku kiriku olukorrale 1990. aastatel, mil Leedu ja Eesti olid taasiseseisvunud. Esmalt antakse ülevaade Leedus roomakatoliku kirikus ja ühiskonnas toimunud arengutest. Vaadeldakse lähemalt kuidas on roomakatoliku kiriku positsioon Leedu ühiskonnas muutunud 1990.

aastate jooksul. Seejärel vaadeldakse lähemalt roomakatoliku kiriku arengut Eestis. Eraldi alapeatükkidena tuuakse välja suhted riigi ja teiste konfessioonidega ning käsitletakse koguduste, ordude, organisatsioonide, haridusasutuste taastamist ning loomist. Ühe alapeatükina on eraldi välja toodud paavst Johannes Paulus II külaskäik Eestisse ja Leetu. Teise osa lõpus esitatakse autori võrdlus roomakatoliku kiriku olukorra kohta Leedus ja Eestis.

2. ARENGUD EESTI NSV ÜHIKONNAS 1970.–1980. AASTATEL JA NENDE MÕJU EESTI ROOMAKATOLIKU KIRIKULE VÕRDLUSES LEEDUGA

2.1. Roomakatoliku kirik Leedus alates 1970. aastatest kuni riigi iseseisvuseni

1970. aastaks oli paljudes Nõukogude Liidu maades välja kujunenud dissidentlik liikumine, mis tõstis pead seoses religioosel maastikul toimuvaga. Välja oli kujunenud põrandalused kirikud, millel olid rahvusvahelised kontaktid nii Nõukogude Liidu sees kui ka sellest väljaspool.⁵⁰ Selleks, et veenda Läänt usklite heast olukorrast Leedus, levitati propagandistlike vahendite kaudu infot, mille kohaselt ei toimu usklite tagakiusamist ja jälitamist Leedus. KGB poolt värvatud preestrid survestati välismeediale kirjeldama kiriku ja kirikuliikmete head olukorda. Sarnast infot olid nad sunnitud levitama ka Vatikani, et saada kommunistlikule režiimile poolehoidu. Et oma mainet Lääne silmis tõsta, mustati dissidente ja välisleedulasi.⁵¹

1970. aastatel kritiseerisid üha enam katoliku kiriku vaimulikud ja ka usklikud Nõukogude Liidu religioonipoliitikat⁵². Anonüümselt hakati 1972. aastal välja andma tsenseerimata ajakirja *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*⁵³, mis lõpetas tegevuse alles 1989. aastal. Ajakirja lugejaskond ei piirdunud üksnes Leeduga, vaid Kroonikad levis Nõukogude Liidus laiemalt. Tänu vene dissidentidele jõudis Kroonikad ka Läände, kus selle lugejate hulka kuulusid ka paavstid Paulus VI, Johannes Paulus I ja Johannes Paulus II.⁵⁴ Ajakiri kujunes

⁵⁰ **Golovanov**, Sergey. *Russian Byzantine Catholics in the USSR in the 1970s and 1980s*. (Omsk: Samizdat, 2007). **Golovanov** on oma uurimustöös käsitlenud lähemalt dissidentlust ja kiriku põrandaalust liikumist Venemaal Nõukogude Liidu perioodil, seoses roomakatoliku kirikuga. Korduvalt on ta oma töös kirjeldanud suhteid ka Leedu roomakatoliku kirikuga ning seal toimuvat. Lisaks on käsitletud Nõukogude Liidu religioonipoliitikat üldisemalt. **Golovanovi** uurimustöö põhjal võib öelda, et dissidentliku liikumise ja religioosne vastupanu tekkimist ei saa pidada üksnes Balti riikidele omaseks, vaid see oli Nõukogude Liidus laialdasemalt levinud (näiteks Venemaal ja Ukrainas) ja tekkinud samastel asjaoludel ning ajal erinevates riikides ning ajajooksul on teineteist tekkinud suhete kaudu mõjutatud.

⁵¹ **Burinskaitė**, Kristina. KGB tegevuse eripärast Leedus aastatel 1945–1990. *Tuna* Nr. 4, 2012. 79–88. Lk 87–88.

⁵² **Streikus** 2006. Lk 67.

⁵³ Eesti keeles vabatõlkena „Katoliku kiriku kroonikad Leedus“, edaspidi lühendatult Kroonikad.

⁵⁴ **Venclova**, Tomas. Lithuanian Dissent in the Context of Central and Eastern Europe: 1953–1980. *Lituanus*, Vol. 55 (2), 2009. 38–50. Lk 46.

Leedu vastupanuliikumise häälekandjaks, olles ühtlasi ka peamine väljaanne, mis kajastas valitsuse tegevust ja tsiviilõigusi Leedus ning toetas religioosset vabadust. Oma olemuselt oli Kroonikad Nõukogude Liidus kehtinud pressivabadust puudutavaid seadusi tõrjuv ning järgis Läänele omast väljendusvabadust.⁵⁵

Kroonikad kujunes ajajooksul Leedu rahvuslikkuse kandjaks, näidates katoliikluse olulisust rahvusliku identiteedi säilimisel. Ajakiri vastandas end ateismile ja internatsionaliseerimisele, käsitledes seda kui peamist ohuallikat nii leedulastele kui ka katoliiklusele. Kroonikate suhtumine Moskva poliitikasse oli kriitiline mitte üksnes toimunud repressioonide tõttu, vaid ka näiteks keskkonnaprobleemide ja -kahjude tõttu, mis olid tekkinud Nõukogude Liidu ükskõiksest ja kasumile suunatud majandamisest.⁵⁶

1977. aastaks oli Leedus dissidentide poolt väljaantavate ajakirjade arv kasvanud seitsmeni. Kõik need ajakirjad ei olnud otseselt kirikule suunatud, kuid lähtudes leedulaste rahvuslikust identiteedist, mis on tugevalt seotud roomakatoliiklusega, edastasid need siiski tugevat katoliikliku sõnumit.⁵⁷

1970. aastatel vähenes tunduvalt KGB agentide efektiivsus, mis pidi tagama kontrolli roomakatoliku kiriku üle. Vastupanuliikumise aktiveerumine muutis vaimulike seast uute agentide värbamise üha keerulisemaks. Lisaks sellele toimus nii avalikult kui ka varjatult Nõukogude Liidu religioonipoliitikale vastandumine ning ka selle survestamine.⁵⁸ Selleks ajaks oli välja kujunenud tugev põrandaalune kirik, mille vaimulikud vastandasid end aegajalt ametliku kiriku otsustele. Samas ei takistanud nad ka otseselt ametliku kiriku tegevust, sest põrandaaluse liikumise peamine eesmärk oli tegutseda Nõukogude Liidu antireligioosse poliitika vastu⁵⁹. Roomakatoliku kiriku esmaseks eesmärgiks oli saada iseseisvus valitsuse regulatsioonidest ning ettekirjutustest, mis piirasid kiriku tegevust. Teiseks sooviti jätkata misjonitööd nii, nagu seda varasemalt oli

⁵⁵ Vardys 1978. Lk 150–152, 155.

⁵⁶ Vardys 1978. Lk 158–159.

⁵⁷ Vardys 1978. Lk 223.

⁵⁸ Sterikus 2006. Lk 67–68.

⁵⁹ Vardys 1978. Lk 203.

tehtud.⁶⁰

Lisaks kasvas Leedus ka rahvuslaste, kelle seas oli ka palju intellektuaale, tegevus. Nende eesmärgiks oli riigi iseseisvuse taastamine. 1980. aastate teises pooles elavnes nende tegevus märgatavalt ning 1988. aastal nõudsid rahvuslased avalikult Leedu iseseisvuse taastamist. Varasemad nõudmised puudutasid eelkõike majanduslikku iseseisvust, leedu keele ametlikuks keeleks muutmist, traditsioonide ja sümbolite taastamist ning üldiste inimõiguste järgimist. Sarnaseid nõudmisi oli esitanud ka katoliku kiriku Nõukogude Liidu vastased vaimulikud ja ilmikud, kes lisaks kristlikele väärtustele kaitsesid ja säilitasid ka kohaliku rahvusliku identiteedi.⁶¹

1989. aastaks oli roomakatoliku kiriku vaimulike arv Leedus langenud 726ni. Enne okupatsiooni, 1940. aastal, oli vaimulikke kokku 1451. 1990. aastal võeti vastu doktriin, mis käsitles roomakatoliku kiriku taastamist Leedus ning riigi ja kiriku vahelisi suhteid. Katoliku kirik eemaldas end poliitikast ja majandusest ning keskendus enam (kristlikele) kultuuriväärtustele ja ka heategevusele. Riigi iseseisvumisperioodil hakkas kirik taastama organisatsioone, mis olid Nõukogude Liidu okupatsiooni tõttu oma tegevuse lõpetanud. Organisatsioonide taastamisel eristati kolme valdkonda: sotsiaalabi, haridus ja kõrgem haridusteadus. Viimane puudutas 1922. aastal loodud Leedu Katoliku Teadusakadeemia taastamist 1990. aastal. Aasta varem, 1989. aastal, alustas Leedus oma tegevust heategevusorganisatsioon Caritas, mille eesmärgiks on lahendada ühiskonnas olevaid sotsiaalseid probleeme ning toetada perede loomist ja funktsioneerimist muutvas ühiskonnas. Taastati ka religioosse hariduse andmine koolides, mis aastatel 1940–1988 oli keelatud isegi kirikutes. Seega taastati katoliku õpetuse andmine Leedu koolides enne seda, kui taastati riigi iseseisvus. Ajavahemikul 1989–1992 olid peamised religiooniõpetajad koolis mungad, kes olid oma hariduse saanud põrandaalustest seminaridest. Tõllal ei olnud niivõrd tähtis see,

⁶⁰ **Krinus**, Kęstutis K. Catholicism and Nationalism in Lithuania. *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Edited by Ramet, Sabrina P. (USA: Duke University Press, 1989). 109–137. Lk 117.

⁶¹ **Tuminez**, Astrid S. Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union. *Journal of Cold War Studies* Vol. 5 (4), 2003. 81–136. Lk 105, 125.

kas õpetajal oleks pedagoogiline kogemus, kuivõrd entusiasm, millega haridust anti.⁶²

2.2. Kirikute olukord, suhtumine religiooni ning välised mõjud 1970.–1980. aastatel Eesti NSVs

1971. aastal toimus NLKP XXIV kongress, mille eesmärgiks oli leida moodus, kuidas vabastada inimesi ebausust ja religioosetest vaadetest, sest need ei sobinud Nõukogude Liidu ideoloogiaga. Jätkati teadusliku ateismi propageerimist, mida hakati jõuliselt levitama 1960. aastatel. Religioosete organisatsioonide vastu suunatud propaganda eesmärgiks oli näidata kirikuid kui võõra ideoloogia, mis ei sobinud kommunistliku maailmavaadetega, kandjaid. Sellest tulenevalt olid religioossed organisatsioonid muutunud seaduslikuks opositsiooniks, mis allusid riigi seadustele, sest vastasel korral oleks nende tegevus keelatud olnud. Kuna kirikud jätkasid oma tegevust, siis teise propaganda viisina näidati neid koos koguduseliikmetega riigivõimule lojaalsetena. Viimane ei ole aga mõistetav „truu või usaldavana”, vaid tolle perioodi kontekstis tähendab see ka „seaduse piires püsiv”. Sellise propaganda ja seaduse piirides tegutsemise tulemusel on kirikutele sageli tehtud ka etteheiteid, et nad tegid võimuorganisatsioonidega koostööd.⁶³

Andres Põderi järgi oli 1980. aastate alguseks olukord muutunud kirikute jaoks vastuoluliseks. Ühelt poolt üritati nende opositsioonis olemist poliitiliselt ära kasutada, tembeldades nad usaldusväärsetuks. Selle eesmärk oli inimesi kirikutest eemal hoida. Teisalt said kirikud selles olukorras oma tegevust siiski jätkata.⁶⁴

Kuigi kirikute tegevus oli Nõukogude Liidus lubatud, ei olnud suhtumine religioossetesse inimestesse soosiv. Rangem suhtumine oli eriti noortes

⁶² **Ralys**, Kęstutis. Social Activity of the Roman Catholic Church in Lithuania. *Socialinis Ugdymas* Nr. 12 (23), 2010.120–129. Lk121–127.

⁶³ **Põder**, Andres. Kiriku liikmeskond vabanemisprotsessi osana. Koostanud ja toimetanud **Velliste**, Anne. *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011). 16–35. Lk 17–18.

⁶⁴ **Põder** 2011. Lk 19.

usklikesse, keda käsitleti kui ühiskonnale ohtlikke ja vaimselt haigeid inimesi, mistõttu sattusid nad sageli represseerimise ohvriks. Represseerimist võis näha nii haridustee jätkamise kui ka töökoha leidmise ning kinnisvara soetamise takistamisel. 1970. aastateks oli kooli jõudnud teine põlvkond noori, kes ei olnud religiooset haridust saanud. See põhjustas suurema järelevalve noorte ja lastega seotud töö osas. Toimus ka usklike häbistamine ja hirmutamise, et uusi liitujaid eemal hoida. Üheks markantsemaks tagakiusamise ohvri näiteks oli Ivan Ikkonen, kes liitus Tartu katoliku kogudusega. Olles lõpetanud kiitusega kutsekooli, sai Ikkonen värbamiskutse sõjaväelt, mille tagajärjel suunati ta psühhiaatriakliinikusse ravile. Põhjus Ikkoneni ravile suunamiseks oli kuulumine roomakatoliku kogudusse.⁶⁵

16. oktoobril 1978. aastal sai paavstiks esimene poola soost vaimulik Johannes Paulus II, kodanikunimega Karol Wojtyła⁶⁶. Johannes Paulus II paavstiks saamist võib osaliselt seostada ateistliku kasvatustöö suurenemisega Nõukogude Liidu riikides 1970. aastate lõpus, sealhulgas ka Eestis. Uue paavsti poliitika oli suunatud ka idablokile. Tema 1982. aasta visiit Poolasse viis Solidaarsuse liikumise⁶⁷ sünnini ka Nõukogude Liidus, milles NSVLi juhtkond nägi tõsist ohtu. Uudised tekkinud liikumisest jõudsid kiiresti Eestisse ning see elavdas siinset vastupanuliikumist.⁶⁸

Poolas toimunud sündmused viisid selleni, et 1982. aasta märtsis võttis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee vastu otsuse *Ateistliku kasvatustöö*

⁶⁵ **Kukk**, Mare. Political opposition in Soviet Estonia 1940–1987. *Journal of Baltic Studies* Vol. 24 (4), 1993. 369–384. Lk 380–381. **Altnurme**, Lea. Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus eestlaste seas 1857–2010. *Tuna* Nr. 4, 2013. 36–53. Lk 46–47, 49.

⁶⁶ Kes on Karol Wojtyła? *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 9, 1993. 9–13. Lk 13.

⁶⁷ Solidaarsuse liikumine sai alguse 1980. aastal Poolas, kui Gdanski tehases toimusid ametiühingu streigid, mis peagi levisid üle riigi ning pälvisid tähelepanu ka Nõukogude Liidu riikides. Liikumise teke ning seda saatnud edu näitasid, et sotsialistlik võim oli nõrgenenud, see omakorda andis indu juurde uute protestilainete tekkeks [**Laar**, Mart. **Ott**, Urmas. **Endre**, Sirje. *Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991* (Tallinn: Meedia- ja Kirjastuskompanii, 1996. Lk 76)].

⁶⁸ **Laar**, Mihkel. Kirikuvastased repressioonid Eesti NSVs 1979–1985. Koostanud ja toimetanud **Velliste**, Anne. *Usk vabadasse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011). 58–81. Lk 58–59. **Laar**, Mart. Poola Solidaarsus ja värvilised revolutsioonid. *Diplomaatia* Nr. 24, 2005. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/poola-solidaarsus-ja-varvilised-revolutsioonid/> (Kasutatud 11.03.2015).

tugevdamisest vabariigi elanikkonna hulgas, milles toodi välja, et ebapiisava ateistliku kasvatustöö tulemusel oli elavnenud kirikute, sh ka sektide (nendeks peeti näiteks Jehoova tunnistajaid ja baptiste) tegevus. Usklike hulk Eestis kasvas, hoolimata suurenenud ateistlikust propagandast ja julgeoleku tegevusest ning võimudele hakkasid muret tekitama sidemed katoliikliku Leeduga. Eesti kirikuringkondade suhted tugevnesid Leedu roomakatoliku kirikuga. Enam avaldas see mõju siinsele katoliku kirikule, mille liikmete arv hakkas kasvama, eelkõige haritlaste arvelt.⁶⁹

1980. aastate keskpaigast alates suurenes noorte seas huvi religiooni ja usu vastu. Selle taga nähti nii Poolaga seotud sündmusi kui ka paavst Johannes Paulus II tegevust. Toimunud muutused noorte seas äratasid huvi NSV Liidu Teaduste Akadeemia sotsioloogide seas. Oma uuringutes jõudsid sotsioloogid järeldusele, et Eesti noorte väärtused ja hinnangud on oluliselt „väärastunud”: noored nägid religiooni kasulikuna, sest see aitab inimese moraalsust tõsta ning rahvuskultuuri säilitada.⁷⁰

1988. aastal hakkas kirikuliikmete arv järsult tõusma, see oli tingitud muutunud poliitilisest hoiakutest. Vabamaks muutunud ühiskonnas vähenes hirm karistuste ees, mis varem oli kiriku liikmeks saamisel ähvardanud. Toimunud poliitilised muutused ning vaimustus taas vabaks saamisest olid ajendiks kirikuga liitumiseks. Tekkinud eufooria vaibus peale 1992. aastat, mil Eesti oli juba taasiseiseisvunud.⁷¹

Alates 1982. aastast sai kirikutele peale 36 aastat uuesti võimalikuks trükilubade saamine, mis võimaldas religioosse kirjanduse avaldamist. Kuni selle ajani oli kirikute ja religiooni puudutavate perioodika levitamine keelatud. Viimane ateistlik kirjutis nõukogude propaganda raames trükiti 1989. aastal, mil religioosse sisuga väljaannete hulk oli kasvanud üheteistkümmeni. Lisaks trükimeedias ilmunule kajastasid ka raadio ja televisioon 1989. aastal

⁶⁹ Laar, Mihkel 2011. Lk 59, 64, 68.

⁷⁰ Laar, Mihkel 2011. Lk 74–75.

⁷¹ Altnurme, Riho. Kirikuelu Eestis teisel iseseisvusajal. Peatoimetaja Altnurme, Riho. *Eesti oikumeenia lugu* (Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009). 209–218. Lk 209.

jõuluevangeeliumi. See oli üle pika aja esimene kord, mil jõulud olid ametlikult lubatud. Tekkinud interkonfessionaalsete suhete jätkamiseks hakkasid kristlased otsima koostöövormi, mis toimiks nii kiriku kui poliitilisel tasandil – 1989. aastal loodi Eesti Kirikute Nõukogu.⁷²

2.3. Muutused ühiskonnas ja uued suunad Eesti NSV kultuurimaastikul 1970.–1980. aastatel

1970. aastatel hakkasid Eestis populaarsemaks muutuma roomakatoliiklus ja idausandid, viimased olid tollal ka Läänes populaarsust kogunud. Religiooni tähtsust hakati üha rohkem väärtustama haritlaste ja kultuuriinimeste seas. Seoses religioonielu elavnemisega ja huvist selle vastu muutus ka Eestis viljeletud kultuur mitmekesisemaks. 1980. aastate esimeses pooles toimusid Läänes muutused, mille tulemusel hakati enam parempoolseid väärtusi hindama. Samamoodi hakati taas hindama religiooni. Läänes toimunud muutused ühiskonnas ei jäänud võõraks ka Eestis, kus need kiiresti omaks võeti.⁷³

2.3.1. Vastupanuliikumisest Eesti NSVs

1970. aastaid Eesti NSVs võib pidada vastuolulisteks. Ühelt poolt elas enamik inimesi kehtivas nõukogude riigikorra järgi, mille sotsialistlik reaalsus avaldus plaanimajanduse täitmises ja ostujärjekordades seismises. Teiselt poolt eksisteeris sotsialistliku maailma kõrval eestimeelne ja Eesti kultuuri edasikandev maailm, mille pinnalt hakkas tekkima dissidentlik mõtteviis. See oli protestimeeluse avaldus kehtiva korra vastu.⁷⁴

Dissidentliku liikumise alged Eestis ulatuvad 1960. aastate lõppu, mil tekkisid esimesed ilmingud Nõukogude Liidu vastaseks tegevuseks. Tartus arreteeriti 1969. aastal neli eestlast, keda süüdistati Nõukogude Liidu vastasesse grupeeringusse kuulumises. Dissidentlus oli tollal rahvusvaheline ning ühe kindla rahvusega seda seostada ei saa. Pigem oli tegevuse eesmärgiks demokraatia poole

⁷² **Salo** 2000. Lk 40–41.

⁷³ **Altnurme**, Riho. **Rommel**, Atko. Kirikuelu okupatsioonide ajal. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu* (Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009). 99–113. Lk 111.

⁷⁴ **Aarelaid**, Aili. *Ikka kultuurile mõeldes*. Tallinn: Virgela, 1998. Lk 193–194.

püüdlemine. Järgnevatel kümnenditel jagunes dissidentlus kahe vormi vahel: organiseeritud struktuuriga rühmitused, mille vaated olid selgelt sõnastatud, ning spontaansed rahvuslikud demonstratsioonid, mis olid sagedamini levinud üliõpilaste seas. Neid kahte ühendas enese vastandamine valitsevale režiimile.⁷⁵

1975. aastal liitus Nõukogude Liit Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsil Helsingi leppega, mis käsitles ühe punktina ka inimõiguste tagamist. See lepe andis nõukogude režiimis elanud (poliit)aktivistidele lootust, et muutused kehtivas ühiskonnakorraldustes on võimalikud. Inimõiguste eest seisvaid (haritlaste) gruppe tekkis üle Nõukogude Liidu, sealhulgas Eestis ja Leedus, kõigil eesmärk teavitada teisi leppele allakirjutanuid toimuvatest represseerimistest, tagakiusamistest ja keskkonnale kahjutekitavatest plaanidest. Balti riikide dissidentide koostöö Nõukogude Liidu võimu vastu ja erinevate pöördumiste ning petitsioonide esitamine Helsingi leppe allakirjutanutele juhtis tähelepanu kommunistliku režiimi kuritegudele. 1980. aastate alguseks oli sellisest tegevusest välja kasvanud avalikud meeleavaldused, mis paistsid tugevamalt silma Leedus ja Eestis. Esimene demonstratsioon Eesti iseseisvuse ja demokraatia toetuseks, toimus 1976. aasta detsembris Tartus. Meeleavaldusel osalesid peamiselt tollased üliõpilased, kellel tekkis ka konflikt miilitsaga. Tartus toimunud sündmused leidsid tänu tekkinud kontaktidele kajastust ka väljaspool Eestit.⁷⁶

Mihhail Gorbatšovi välja kuulutatud „perestroika” järel vabamaks muutunud õhkkonnas tekkinud olustik soosis iseseisvusliikumise tugevnemist. 1988. aastal loodi kommunistlikku parteisse kuulunud eestlaste poolt Rahvarinne, mis 1989. aasta märtsikuu valimistel saavutas enamuse poolehoiu. Järgmisel aastal kuulutati välja Eesti Vabariik, kuid jätkati NSV Liidu koosseisus autonoomse riigina. Eesti Vabariik taasiseseisvus 20. augustil 1991.⁷⁷

1980. aastateks olid paljud kiriku liikmed panustanud vastupanuvõitlusesse kehtiva korra vastu. Ühtlasi olid kirikud juba eelneval

⁷⁵ **Kukk** 1993. Lk 371, 378.

⁷⁶ **Kukk** 1993. Lk 372–378, 381.

⁷⁷ **Klinke** 2000. Lk 877–878.

kümnendil muutunud populaarsemaks vabamõtlejate seas⁷⁸. Erinevalt Leedust, kus teisitimõtlejad olid seotud roomakatoliiklusega või seadsid seda endale tihti eeskujuks, oli Eestis religiooniga seotud teisitimõtlejad sageli luterlased. Kuigi kirik näis olevat koht, kus end kehtivast režiimist vabana tunda, ei olnud religioossetel organisatsioonidel siin nii suurt tähendust kui Leedus. Selline erinevus oli tingitud rahvuslikust enesemääramisest – kui leedulane olla tähendab reeglina ka katoliiklaseks olemist, siis eestlaseks olemist ühegi kristliku konfessiooniga, sh luterlusega, otseselt siduda ei saa.⁷⁹ Hoolimata sellest, et eestlaste religioosus on olnud väiksem kui leedulasel, on siinsetel religioossetel organisatsioonidel olnud siiski märkimisväärne roll eestlaste enesetunnetuse kasvamisest ja rahvuslikus ärkamises⁸⁰.

2.3.2. Dissidentlik liikumine Eesti ja Leedu üliõpilaste suhete pinnalt ning seos roomakatoliku kirikuga

1980. aastatel, mil Leedus toimusid meeleavaldused kehtiva riigikorra vastu, hakkasid eestlaste sidemed leedulastega üha kasvama. Kahe riigi vahelised sidemed tihenesid erinevates ringkondades, seega ei olnud Leedu eeskujuks üksnes kiriku liikmetele. Eesti üliõpilaste seas suurenes huvi Leedu rahvusluse ja katoliku kiriku vastu. 1981. aastal toimus Tartu Riikliku Ülikooli ajalootudengi Mart Laari algatusel Eesti-Leedu seminar, mis puudutas usu ja rahvuse küsimusi. Seminar toimus sõltumatu üliõpilasliikumise Noor-Tartu keldris. Seminaril osalesid ka leedulased, nende seas Vytautas Umbrasas, kes tol perioodil oli seotud ka Leedu Katoliku Kiriku Kroonikatega. Seminaril käsitleti Eesti ja Leedu kiriku ajalugu ning rahvuslust. Otseselt poliitilisi teemasid seal ei käsitletud, kuid toimunud seminar andis soodsa pinnase edasiseks tegevuseks. Mart Laari sidemed Vytautas Umbrasiselega tugevnesid ning Leedu põrandaaluses väljaandes hakati

⁷⁸ **Jürjo**, Villu. Kirikulikust vastupanuvõitlusest 1980. aastatel. Koostanud ja toimetanud **Velliste**, Anne. *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011). 82–103. Lk 82.

⁷⁹ **Kukk** 1993. Lk 380.

⁸⁰ **Rohtmets**, Priit. **Ringvee**, Ringo. Religious Revival and the Political Activity of Religious Communities in Estonia During the Process of Liberation and the Collapse of the Soviet Union 1985–1991. *Religion, State & Society*, Vol. 41 (4), 2013. 355–393. Lk 383.

kajastama Eesti olukorda.⁸¹

Lisaks poliitilisele huvile ja sellel pinnal tekkinud sidemetele muutusid Eesti üliõpilaste suhted Leedu roomakatoliku kirikuga tugevamaks. Osaleti Leedus korraldatud palverännakutel, mis tollal olid seadusevastased, ning vahelejäämisele järgnes reeglina vahistamine ja represseerimised. Tartu tudengite käigud Leetu ei jäänud märkamata ka Tartu Riikliku Ülikooli juhtkonnale ning palverännakutel osalenud üliõpilased võeti vastutusele, mis halvimal juhul lõppes eksmatrikuleerimisega. Roomakatoliikluse mõju haritlaskonnale tugevnes aastatega ja kiriku suhted teisitimõtlejatega kasvasid⁸².

2.3.3. Tõusev huvi keskaegse katoliikliku kultuuripärandi vastu ning vanamuusika ansambel Hortus Musicus

Juba 1950. aastatel oli muinsuskaitse tegevus muutunud aktiivsemaks seoses keskaegse arheoloogiapärandi uurimisega. Teostati mitmeid väljakaevamisi vanadel kloostriasukohtadel. 1970. aastateks oli tärnanud suurem huvi keskaja vastu ning tollase ehituspärandi ja ajaloo uurimine oli jõudnud uude ajajärku. Lisaks arhitektuuriajaloolastele ja arhitektidele hakkasid ka arheoloogid uurima kloostrite asupaiku. Aastatel 1975–1980 teostati arheoloogilisi väljakaevamistöid Pirita kloostri varemetes.⁸³

1970. aastatel elavnenud huvi keskaegse katoliikliku kultuuripärandi vastu⁸⁴ ei piirdunud üksnes arheoloogiaga, vaid laienes ka tollase kultuuri, filosoofia, teoloogia ja muusika vastu⁸⁵. 1972. aastal loodi vanamuusika ansambel Hortus Musicus, mis aitas populariseerida katoliikliku kultuuri ja selle pärandit⁸⁶. Ansambli üheks loojaks oli Andres Mustonen, kes oli tollal Tallinna riikliku

⁸¹ **Laar**, Mihkel 2011. Lk 64.

⁸² **Laar**, Mihkel 2011. Lk 68.

⁸³ **Tamm**, Jaan. *Eesti keskaegsed kloostrid* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002). Lk 33.

⁸⁴ **Aljas**, Riin. Vastsed Eesti katoliiklased on endised luterlased. *Postimees* 15.03.2013. <http://epl.delfi.ee/news/eesti/vastsed-eesti-katoliiklased-on-endised-luterlased?id=65822946> (Kasutatud 18.03.2015).

⁸⁵ **Saard** 2012. Lk 39.

⁸⁶ **Altnurme**, Lea. Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. 177–206. Lk 194.

konservatooriumi tudeng. Mustoneni sõnul oli ansambel tegelikult varem kokku tulnud sel lihtsal põhjusel, et tollane (pop)muusika ei olnud neile huvipakkuv.⁸⁷ Hortus Musicuse esimene kontsert toimus 1972. aasta oktoobris. Lisaks huvile keskaegse muusika vastu liitis tollaseid noori ka protestimeelsus Nõukogude Liidu hoiakute vastu ning suurem vaimsure otsing.⁸⁸ Alguse sai kultuurirenessanss, mis viis keskaja kultuurist huvitunud ka roomakatoliku kiriku kui traditsiooni hoidja juurde. Seos roomakatoliiklusega võimaldas Hortus Musicuse liikmetel oma repertuaari sügavamalt mõista ning paremini edasi anda, sest kiriku liikmetena olid nemadki selle traditsiooni kandjad. Kuna keskaegne muusika, kultuur ja maailmapilt oli 1970. aastatel paljudele võõras, siis olulist osa mängisid ansambli loomises Mikelis Krumpans⁸⁹ ja ka Einar Laigna, kes tutvustas Mustonenile Augustinuse teoloogilis-filosoofilist muusika kontseptsiooni. Samuti pidas Laigna ansambli liikmetele keskaja kultuuri puudutavaid loenguid.⁹⁰

1978. aastal sai Hortus Musicus Eesti NSV Riikliku Filharmoonia koosseisuliseks kollektiiviks, mis võimaldas neil anda kontserte ka väljaspool Eesti territooriumi⁹¹. Esimene kontsert väljaspool NSV Liitu anti 1979. aastal Helsingis, see avas vanamuusikaansambli uksed kogu maailmas. Välismaal festivalidel käimine ei olnud üksnes kontserdid ja tunnustus väljastpoolt, vaid need aitasid ka Hortus Musicusel saada aimu sellest, mis mujal maailmas (muusikamaastikul) toimub.⁹² Tänu ansambli populaarsusele sai Andres Mustonenist teisitimõtlejatele oluline sidemees välismaaga⁹³.

⁸⁷ **Jürisson**, Anu. Hortus Musicus, Georg Ots ja Raimond Valgre. *Pärnu Postimees* 21.09.2012. <http://www.parnupostimees.ee/980254/hortus-musicus-georg-ots-ja-raimond-valgre/> (Kasutatud 19.03.2015).

⁸⁸ **Peil**, Margit. Kogu elu on edasimineku õitsemise suunas ... "Hortus Musicus" 25. *Teater. Muusika. Kino*. Nr. 11, 1997. http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/0009.htm (Kasutatud 19.03.2015).

⁸⁹ **Laigna**, Einar. Hortus Musicus 35 ehk armastuse ime. *Eesti Eksperss. Areen*. 06.12.2007. <http://ekspress.delfi.ee/news/areen/hortus-musicus-35-ehk-armastuse-ime?id=69153417> (Kasutatud 19.03.2015).

⁹⁰ **Saard** 2012. Lk 39.

⁹¹ ERA.R.-3.3.14136. Seadlused autasutamiste kohta (Hortus Musicus, raamatukogutöötajad, teatri "Estonia" töötajad, E. Säremat, teatritöötajad). 28.12.1987. L. 4–5.

⁹² **Peil** 1997. (Kasutatud 19.03.2015).

⁹³ **Laar**, Mihkel 2011. Lk 68.

1987. aasta detsembris anti Hortus Musicusele NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega teenelise ansambli aunimetus kõrgete kunstiliste esinemiste ja suurte teenete eest muusikakunsti arendamises⁹⁴.

Kui Hortus Musicuse liikmeid viis roomakatoliikluse juurde keskaegne vaimsus, siis vanamuusikaansambli austajad jõudsid kiriku juurde nende muusika kaudu. Muusikute karismaatilisus tekitas huvi roomakatoliku kiriku ja traditsiooni vastu, muutes nii interkonfessionaalseid sidemeid. Esiteks liiguti nende muusika kaudu teistest konfessioonidest roomakatoliku kirikusse, teiseks olid kristlikud noored huvitatud omavaheliste sidemete loomisest. Kui katoliiklus muutus atraktiivsemaks, siis tekkisid teiste konfessioonide noortel ka tugevamad sidemed katoliiklastega.⁹⁵

2.4. Roomakatoliku kiriku olukord ja selle arengud seoses luterliku kiriku liikmetega 1970. aastatel Eestis

1970. aastate alguses oli roomakatoliku koguduste liikmete arv väike ning siinsed kogudused Tallinnas ja Tartus püsisid eelkõige tänu Riia kirikutele. Alates 1977. aastast jäi Eestisse vaid üks katoliku vaimulik, Mikelis Krumpans, kes jätkas tööd kahe koguduse vaimulikuna.⁹⁶ Sellise koormusega töötas Krumpans järgneval kümnel aastal, olles samal ajal tunnistajaks roomakatoliku kiriku liikmete kasvamisele Eestis⁹⁷.

Krumpansi järgi toimus 1970. aastal Eesti roomakatoliku kirikus kokku 78 ristimist, nende seas oli ka üks eestlane ning ülejäänud jagunesid järgnevalt: neli leedulast, 3 poolakat, 19 valgevenelast, 51 sakslast. Kõikidest ristitutest olid 16 inimest Tallinnast. Võrdluseks võib tuua 1975. aastal Usukulturasjade Nõukogu Volinikule saadetud aruandluse, mille kohaselt toimus Tallinna roomakatoliku kirikus kokku 32 ristimist, viis ristitutest olid eestlased. Selleks ajaks oli Tallinna koguduse, mis oli kõige suurem kogudus Eestis, liikmete arv kasvanud umbes

⁹⁴ ERA.R.-3.3.14136. Seadlused autasutamiste kohta (Hortus Musicus, raamatukogutöötajad, teatri "Estonia" töötajad, E. Säremat, teatritöötajad). 28.12.1987. L. 1; L. 3–5.

⁹⁵ **Altnurme**, Lea 2009. Lk 194.

⁹⁶ **Klinke** 2000. Lk 877.

⁹⁷ **Salo** 2002. Lk 289.

1100ni ning eestlased moodustasid koguduseliikmetest 1%. Valdav osa tollastest liikmetest olid poolakad, valgevenelased ja leedulased, kes kokku moodustasid 92% koguduse liikmete arvust.⁹⁸ Ajavahemikul 1968–1980 elavdasid koguduse elu ka Volga sakslased, kes läbi Eesti Saksamaale siirdusid, ning siin töötanud Poola restauraatorid⁹⁹.

Kuna 1970. aastate alguses oli roomakatoliku kiriku liikmeteks valdavalt mitteeestlased, ei arenenud neil välja selliseid kontakte nagu teistel konfessioonidel. Samas hakkas sel kümnendil toimuma märkimisväärne liikumine luterlusest katoliiklusesse.¹⁰⁰ Tekkinud oli „krüptokatoliiklik“¹⁰¹ huvi, mis ühelt poolt oli tingitud Vatikani II Kirikukogust ja seal vastu võetud otsuste uuenduslikkusest, teisalt oli luteri kiriku tegevus 1970. aastate keskpaigaks jõudnud madalseisu.¹⁰² Luteri kiriku uuendusi ei oodanud üksnes Eesti kirikud, vaid vajadus muutuste järgi oli laiem. Välismaal levinud uuendused, mis olid inspireeritud katoliku kiriku elementidest, jõudsid ka siinsete luterlasteni. Riho Saardi sõnul sai eestlastele eeskujuks Soome televisiooni vahendusel nähtud katoliiklike elementide kasutus luterlikus liturgias. Selline uuendus meeldis siinsetele noortele luteri kiriku vaimulikele ning see äratas huvi roomakatoliikliku liturgia ja teadusfilosoofia vastu, mis vastandus levinud materialistlikule

⁹⁸ ERA.R.-1989.3.568. Tallinna Rooma-katoliku kogudus (Peeter-Pauli). 19.02.1947-01.01.1990. L. 40; L. 65.

⁹⁹ **Abiline**, Toomas. Katoliku kirik Eestis uusimal ajal (20.–21. sajandil). Käsikiri on Riho Altnurme valduses, 2015. Lk 16.

¹⁰⁰ **Kaldur**, Peeter. **Kurg**, Ingmar. **Altnurme**, Riho. Luterliku kiriku oikumeenilised suhted. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu* (Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009). 114–139. Lk 137.

¹⁰¹ „Krüptokatoliiklus“ oli halvustava tooniga nimetus luterlaste huvi katoliikluse vastu. 1970. aastatel proovisid uuendusmeelsemad vaimulikud tuua luterlikule jumalateenistusele sisse katoliiklike elemente, mis tekitasid nii-öelda konservatiivsemates luterlastes vastumeelsust. Üheks katoliiklike elementide sissetoojateks oli Einar Laigna, kellel tekkisid sidemed Leedu katoliku kiriku liikmetega. Huvi katoliikluse vastu viis Laigna selleni, et temast sai 1973. aastal katoliku kiriku liige, kuigi kuus aastat varem oli ta määratud luteri koguduse aseõpetajaks. Laigna „kaksikelu“ jätkus, 1973. aastal sai temast Märjamaa koguduse õpetaja ning neli aastat hiljem õppis ta Leedu preestrite seminaris. Laigna huvi katoliikluse vastu oli teada, kuid mitte tema kuulumine katoliku kirikusse. Luterluse katoliseerimine ei olnud vastvõetav tõsimeelsematele luterlastele (sealhulgas Elmar Salumaale), kes pidasid õigeks luterlike traditsioonide jätkamist ilma katoliiklike laenudeta. Salumaa ja tema mõttekaaslaste arvates oli luteri kirikus vaja lähtuda üksnes evangeeliumist ja selle suksessioonist, nii nagu seda oli varem tehtud (**Saard** 2012. Lk 38–39, 42–43, 62).

¹⁰² **Saard** 2011. Lk 45. **Saard** 2012. Lk 36.

filosoofiale.¹⁰³ Lisaks luterlastele liitusid roomakatoliku kirikuga ka need, kellel puudus perekondlik religioosne taust. Võib oletada, et selliste inimeste katoliku kirikuga liitumisel oli seos poliitiliste sündmustega Ida-Euroopas, mis soodustasid katoliikluse seostamist vastupanuliikumisega.¹⁰⁴

2.5. Roomakatoliku kirik 1980. aastatel Eestis

2.5.1. Rein Õunapuu preestriks ordineerimine

1981. aasta juulis teatas Mikelis Krumpans usuasjade nõukogu voliniku Rein Õunapuu soovist astuda Riia Vaimulikku Seminari, andes ühtlasi teada ka oma nõusolekust.¹⁰⁵ Rein Õunapuu haridustee sai alguse 1964. aastal, mil ta asus õppima Tallinna 24. Keskkooli, peale 8. klassi lõpetamist jätkas ta õpinguid Tallinna Ehitus- ja Mehhaanika Tehnikumis. 1976. aastal lõpetas Õunapuu õpingud, olles omandanud tehnik-arhitekti elukutse. Peale kooli lõppu töötas ta lühikese perioodi projekteerimisinstituudis, kuid jätkas peagi oma õpinguid EELKi konsistooriumi Usuteaduste Instituudis. Olles saanud õppida vaid poolteist semestrit, asus Õunapuu Nõukogude Armees kaheaastasesse teenistusse 1977. aastal. Peale demobilisatsiooni töötas Õunapuu kuni 1981. aasta augustini kahel ametikohal, esmalt valvurina ning seejärel sanitarina. 1981. aasta septembris alustas ta õpinguid Riia Rooma-Katoliku Peapiiskopkonna Vaimulikus Seminaris. Rein Õunapuu pühitseti 24. märtsil 1985. aastal diakoniks ning sama aastal 6. oktoobril preestriks. Järgmise aasta jaanuarikuuni töötas Õunapuu asendajana Tallinna Peeter-Pauli katoliku kirikus, mille järel suundus ta praktikale Riia Valulise Jumalaema kirikusse. 1. juulil 1986. aastal, peale parktika lõppu, sai Rein Õunapuust Tallinna Peeter-Pauli koguduse vikaarpreester. Sama aasta 2. oktoobrist jätkas Õunapuu koguduse preestrina.¹⁰⁶

¹⁰³ Saard 2012. Lk 38.

¹⁰⁴ Altnurme, Lea 2009. Lk 192–194.

¹⁰⁵ ERA.R.-1989.3.569. Tartu Rooma-katoliku kogudus. 16.03.1947-10.01.1990. L. 63.

¹⁰⁶ TLA.R-1.1-II.3429. Tallinna Rooma Katoliku Peetri-Pauli kogudus. 22.12.1963-01.1990. L. 95–95.

2.5.2. Roomakatoliku kiriku olukord

Mikelis Krumpansi 1983. aasta detsembris usukultusasjade volinikule saadetud teatise järgi oli Eestis sel ajal roomakatoliiklasi kokku ligikaudu 1300, kellest 200 olid Tartu koguduse liikmed¹⁰⁷.

Peale Mikelis Krumpansi surma sai Rein Õunapuust 1987. aastal ainuke Eesti katoliku kiriku vaimulik. See oli esimene kord, kui Eesti katoliiklased said eestlasest vaimuliku. Noorele preestriks langes suur vastutus, kuid oma entusiastliku tegevusega suutis Õunapuu stabiliseerida roomakatoliku kogukonna. Ühelt poolt toimus stabiliseerumine tänu arvukatele ristimistele, teisalt intensiivsele suhtlusele Helsingis tegutsenud piiskop Paul Verschureniga, kelle kaudu oli Õunapuu kontaktis Vatikaniga. Rein Õunapuu preestritööle tuli kasuks ka võõrkeelte oskus. Peale eesti keele pidas ta jutlusi ka vene, läti ja poola keeles. Keelteoskus oli oluline selleks, et hoida koos Eesti mitmekeelset roomakatoliikliku kogudust. Teine eestlasest vaimulik, Väino Niitvägi, ordineeriti 1989. aastal.¹⁰⁸

1989. aastal tähistas Tartu katoliku kogudus oma kirikuhoone avamise 90. aastapäeva, selle sündmuse puhul külastas Eestit ka Soome piiskop Paul Verschuren. Ta oli esimene Läänest pärit katoliku piiskop, kes külastas Eestit peale Teise maailmasõja lõppu.¹⁰⁹

Rein Õunapuu pöördus koguduse nimel ENSV Ministeeriumite nõukogu esimehe Indrek Toome poole Tallinna ja Tartu roomakatoliku koguduste ruumide olukorra ja majandusliku olukorra parandamise pärast¹¹⁰. Ta palub oma avalduses

¹⁰⁷ ERA.R.-1989.3.568. Tallinna Rooma-katoliku kogudus (Peeter-Pauli). 19.02.1947-01.01.1990. L. 102.

Võrdluseks võib tuua 2000. aasta rahvaloenduse andmed (varem puudus rahvaloenduses punkt, mis käsitles inimeste religioossust), mille järgi oli Eestis kokku 5745 katoliiklast, kellest linnades elab 4872 katoliiklast. (2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Haridus. Usk, IV, (Tallinn: Statistikaamet, 2002). Lk 292. <http://www.stat.ee/20348> (Kasutatud 26.03.2015).

¹⁰⁸ **Klinke** 2000. Lk 878. **Salo** 2002. Lk 289.

¹⁰⁹ **Rohtmets. Ringvee** 2013. Lk 379.

¹¹⁰ Rein Õunapuu avaldusel puudub konkreetne kuupäev ja aasta, kuid võib oletada, et see kirjutati aastal 1989. Sellele viitab ERA.R.-1989.3.568, L. 166–167. arhiivmaterjalide hulgas säilinud 13.06.1989 Tallinna Linna RSN Täitevkomitee sekretär usualase seaduslikkuse järelevalve kaastöökomisjoni esimees sm. U. Veeringule tehtud pöördumine.

abi, et koguduseelu saaks normaliseeruda ja edasi toimida. Oma avalduses toob Õunapuu välja ruumipuuduse Tallinnas ja Tartus, eelkõige selles osas, mis puudutab abiruume (sh ka preestrite kortereid). Kuna kiriku varad riigistati, siis ei olnud roomakatoliku kirikul väljaspool koguduseruume muud vara, kui üks kööktuba Tartus endises kogudusemajas.

Usuasjade nõukogu volinik Rein Ristlaane tõi Tallinna Linna RSN Täitevkomitee sekretäri usualase seaduslikkuse järelevalve kaastöökomisjoni esimehele U. Veeringule tehtud pöördumises välja, et Rein Õunapuu oli kirjutanud Indrek Toomele avalduse ilma koguduse juhatuse nõusolekuta. Ristlaan nentis, et koguduseruumid on halvas seisukorras ja preestrite korterid on probleemiks, mistõttu vajaks Õunapuu esile toodud murekohad lahendamist. Samas tõi Ristlaan välja, et Rein Õunapuu omavoliline tegevus oli sisuliselt taunitav, sest olemasoleva juhatuse kõrvale oli preester loonud teisegi juhatuse ning määranud sellele esimehe ja kassiiri, kelle eesmärgiks on saada kontroll kiriku varade üle. Kahe juhatusega kogudust peeti probleemiks, mis vajab lahendamist, mistõttu oli Tallinna roomakatoliku kogudusel vaja korraldada uus juhatuse valimine, mis oleks ka kõigi seaduste piires kehtiv. Ühtlasi palus Ristlaan oma pöördumise lõpus võtta seisukoht Rein Õunapuu avalduse suhtes.¹¹¹

2.6. Roomakatoliku kiriku positsioon Eestis ja Leedus 1970. ja 1980. aastatel

Eesti ja Leedu ühiskonnas võib märgata NSV Liidu perioodil erinevust selles, mille vastu võimud võitlesid. Eestis oli eesmärk kiirendada venestamise protsessi, kuid Leedus sooviti vähendada roomakatoliku kiriku mõju ühiskonnale. Võib öelda, et kahes riigis toimus võrdselt võitlus rahvusluse säilimise eest, kuid leedulaste enese identifitseerimine roomakatoliikluse kaudu sai oli põhjuseks, miks Leedus toimunud vastupanu kehtivale korrale oli seotud roomakatoliku kiriku kaitsmisega.¹¹² Enamik leedulastest dissidente olid roomakatoliiklased ning

¹¹¹ ERA.R.-1989.3.568. L. 160.

¹¹² **Brzechczyn**, Krzysztof. On the Process of Liberation of the Baltic Countries from the Soviet Domination in Years 1985–1991: Attempt at a Model. Edited by **Rutkowski**, Marek. **Proniewski**, Marek. *Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską: (w aspekcie politycznym, ekonomicznym, kulturowym i społecznym)*. (E-publicacje Nauki Polskie, 2008). 163–174. Lk 168.

kiriku seisukohad esindasid selgelt rahva püüdusi¹¹³.

Roomakatoliku kiriku tugevus Nõukogude Liidu perioodi okupatsiooni ajal seisnes selles, et kirikut juhtiv kõrgem organ, mis on ühtlasi ka poliitiline organ, asus väljaspool okupeeritud ala – Vatikanis. Sellest tulenevalt ei pidanud Leedu katoliiklased kirikut otseselt kehtivale riigikorrale alluvaks ning vastuhakk kommunistlikule režiimile oli tugev tänu (elu)jõulisele roomakatoliku kirikule. Seevastu Eesti, sekulariseerunud ühiskonnaga ning erinevate kristlike konfessioonidega riik, kus enim oli esindatud õigeusk ja luterlus, oli tollastele võimuesindajatele lihtsamalt kontrollitav. Siinsetel inimestel puudus ühtne religioosne taust, millele kaudu end ühtse rahvusena määratleda. Seejuures puudus õigeusu ja luteri kirikutel juhtiv organ väljaspool Nõukogude Liitu ning peamised siinsed kristlikud konfessioonid olid kultuuriliselt ja etniliselt jaotavad: luterlastest eestlased ja õigeusklikest venelased.¹¹⁴

Mikko Ketola on välja toonud, et roomakatoliku kiriku missad olid Leedus Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal enam poliitilised kui spirituaalsed. Kuid sellest hoolimata suutis roomakatoliku kirik religioonivastasele tegevusele paremini vastu pidada kui näiteks protestantlikud kirikud. Samuti sai Leedu roomakatoliku kirikust inimõiguste eest seisja Nõukogude Liidu perioodil. Eestis ja ka Lätis sellist aktiivsust kirikuliikmete seas, olenemata konfessioonist, ei olnud.¹¹⁵

1970. aastatel oli luteri kirik Eestis jõudnud madalseisu, mistõttu hakkasid sageli just nooremapoolsed luterlased otsima alternatiivi roomakatoliku kirikust. Tärpanud huvi roomakatoliikluse vastu oli sageli seotud keskaegse kultuuripärandiga, sest kirikut nähti traditsioonide hoidjana. Üleminekut ühest konfessioonist teise soodustas ka interkonfessionaalne suhtlus, mis oli tingitud üldisest kristlaste väiksest arvust. Samuti hakkasid kirikud äratama huvi ka mittekristlaste seas. 1980. aastateks üliõpilaste ja haritlaskonna seas tärpanud huvi

¹¹³ **Froese**, Paul. After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World. *Sociology of Religion*, Vol. 65 (1), 2004. 57–75. Lk 64.

¹¹⁴ **Froese** 2004. Lk 64–65.

¹¹⁵ **Ketola** 2009. Lk 227, 234.

roomakatoliku kiriku vastu, mis viis sidemete loomiseni Leeduga. Eestlastes tekkinud huvi taga võib näha leedulaste tugevnevat vastupanu kehtinud riigikorra vastu. Katoliiklastel ja katoliku kirikust inspireeritud dissidentidel oli ühine eesmärk säilitada leedu kultuuri ja püüda iseseisvuse poole.

1980. aastatel muutusid meeleavaldused Nõukogude Liidu vastu tugevamaks nii Eestis kui ka Leedus. Kui viimases olid meeleavaldused seotud roomakatoliku kirikuga, siis Eestis seda täheldada ei saa. 1980. aasta teises pooles toimunud meeleavaldustel mängis olulist rolli pigem luteri kirik, kelle liikmeskond hakkas tol perioodil jälle kasvama. Üheks põhjuseks, miks roomakatoliku kirik hakkas populaarsemaks muutuma luteri kiriku madalseisu ajal, võis olla eeskujuks võetud roomakatoliku kirik Leedus, mis oli end tugevalt sidunud rahva identiteedi ja kultuuriga. Luteri kirik Eestis seda ei teinud, mistõttu hakati otsima alternatiivi katoliku kirikust.¹¹⁶

Eesti roomakatoliku kirik oli 1980. aastate teises pooles raskes seisus, kuigi liikmete arv oli pidevalt tõusnud. Mikelis Krumpanisi surma järel jäi kogu Eesti peale vaid üks vaimulik, Rein Õunapuu, kes seadis eesmärgiks suletud koguduste taastamise ja kiriku üldise olukorra parandamise. Seevastu Leedus olid 1980. aastate lõpus tekkinud soodsamad poliitilised olud, mis võimaldasid hakata taastama kiriku struktuuri. Ka vaimuliku hariduse andmine taastati enne riigi iseseisvust. Repressioonidest hoolimata suutis roomakatoliku kirik oma positsiooni ühiskonnas säilitada. Kuigi roomakatoliku vaimulikkond oli okupatsiooni vältel Leedus ligi 50% võrra vähenenud, suudeti kirikut pidevalt töös hoida, mistõttu oli ka kiriku tegevuse laiendamine Leedus tunduvalt lihtsam.

2.7. Kokkuvõte

1970. aastateks oli vastupanuliikumine muutunud üha jõulisemaks ning põrandaalused kogudused hakkasid aktiivsemalt Nõukogude Liidu religioonipoliitikat kritiseerima. Lisaks peavoolu meediale, mis järgisid Nõukogude Liidus olevaid ajakirjandus tavasid, tekkis ka alternatiivne

¹¹⁶ **Plaat** 2003. Lk 57, 64.

ajakirjandus, millest kõige mõjukamaks võib pidada *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*. Ajakirja lugejaskond ei piirdunud üksnes leedulastega, vaid see jõudis ka Vatikani.

Eestis jätkus 1970. aastatel riigipoolne ateismipropaganda eesmärgiga vähendada religioossust eelkõige noorte seas. Selleks ajaks oli luteri kiriku koguduse liikmete arv madalseisus ning väljakujunenud interkonfessionaalsete suhete põhjal hakkas toimuma liikumine ühest kirikust teise. Kuigi roomakatoliku kiriku liikmed ei kuulunud suhtlusringi, hakkas katoliku kirik koguma populaarust. Ühelt poolt mängis rolli kultuuriinimeste tärganud huvi keskaja vastu, teisalt nähti roomakatoliku kirikut kohati vabamana kehtinud riigikorrast, sest see oli oma traditsiooni ka nõukogude korra ajal edasi kandnud. Eeskujuks sai ka roomakatoliku kirik Leedus, mis oli kujunenud vastupanuliikumise üheks sümboliks Nõukogude Liidus.

1980. aastad kujunesid Leedu ajaloos pöördeliseks. Üha enam võeti ette julgemaid samme riigi iseseisvuse taastamise nimel, nõuti majanduslikku ja poliitilist iseseisvust, mis aitaksid kaasa ka Leedu rahva kultuuri säilitamisele. Katoliku kirik taandas end majandusest ja poliitikast ning pühendas enam end kultuurivaldkonnale. 1980. aastate lõpus, enne iseseisvumist, oli roomakatoliku kirik Leedus oma positsiooni taastamas: koolides hakati õpetama religiooniõpetust, taastati mitmed organisatsioonid, mis tegelesid eelkõige sotsiaalvaldkonna ja heategevusega.

Sündmused katoliiklikus Leedus ja ka Poolas ei jäänud märkamatuks ka Eestis. 1980. aastatel tugevnesid suhted Leeduga veelgi ning enam hakkas roomakatoliku kiriku ajalugu ja tegevus köitma eesti noorte haritlaste tähelepanu. Kahe riigi suhete põhjal kujunes välja vastupanuliikumine ka Eestis, kuid see ei olnud seotud roomakatoliku kirikuga, nii nagu Leedus.

Leedu roomakatoliku kiriku säilimise taga võib näha tugevat rahvuslikku identiteeti, mille katoliiklus ise on ajaga kujundanud. Katoliku kirik oli okupatsiooni alguseks kujunenud Leedu ühiskonna loomulikus toetavaks osaks, ilma milleta oleks rahvuslik identiteet tugevasti kannatanud. Repressioonidele vaatamata suutis kirik oma positsiooni ühiskonnas hoida, aidates nii kaasa ka riigi

taasiseseisvumisele. Seevastu eestlaste identiteedi taga ei seisa mitte ühtegi kindlat konfessiooni. 1980. aastate teises pooles muutus kirikutega liitumine populaarsemaks, kuid oma kultuuri peeti kristlikest konfessioonidest eraldiseisvaks.

Eesti roomakatoliku kirik oli 1980. aastate lõpus jõudnud olukorda, kus kogu riigi peale oli vaid üks roomakatoliku vaimulik – Rein Õunapuu. Seda oli kasvava koguduse jaoks vähe, kuid tänu Õunapuu entusiasmile hakati tegema esimesi samme roomakatoliku kiriku olukorra parandamise suunas. Tema ambitsioonikad plaanid ei kandunud küll vilja 1980. aastatel, kuid löid soodsa pinnase, et roomakatoliku kirik saaks Eestis taastatud vähemalt sellisel kujul, nagu see oli eksisteerinud enne Nõukogude Liidu okupatsiooni.

3. ROOMAKATOLIKU KIRIK EESTIS JA LEEDUS 1990. AASTATEL

3.1. Roomakatoliku kirik Leedus 1990. aastatel

Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodil kujunes roomakatoliku kirikust Leedu rahvuse ja kultuuri kandja ning kaitsja, sest see vastandus tollal kehtinud riigikorrale. Kuid peale taasiseseisvumist hakkas roomakatoliku kiriku roll ühiskonnas muutuma. Katoliku kirikule on osaks saanud nii sisemine kui ka väline surve, millega tuleb hakkama saada.¹¹⁷

3.1.1. Leedulaste suhtumine roomakatoliku kirikusse

Roomakatoliku kirik pidas hästi vastu kommunismi survele Leedus: 1990. aastal pidas 90% leedulastest end roomakatoliiklasteks, kuuludes ühtlasi kirikusse. Hiljem on liikmete arvus märgata väikest vähenemist, kuid 2000. aastate alguseks peab end roomakatoliku kiriku liikmeks 85% Leedu elanikkonnast.¹¹⁸ Samas on Ketola toonud välja, et katoliku kiriku elus aktiivselt osalejaid on kõigest 15% leedulastest. Praktiseerivate katoliiklaste vähenenud arv on viinud sageli küsimuseni, kas Leedut saab enam nimetada katoliiklikuks maaks.¹¹⁹

Okupatsiooni perioodil leidsid teisitimõtlejad oma tõekspidamistele tuge ja toetust roomakatoliku kirikust, millest tulenevalt tekkis idee, et kirik peaks saama uuesti selliseks, nagu ta oli enne, kui Leedu liideti Nõukogude Liiduga. Kirikut nähti kui organisatsiooni, mis suudaks ühiskonnas asetleidvaid sündmusi mõjutada, sealhulgas ka elu materiaalsel poolt.¹²⁰ Peale iseseisvumist on Leedu religioonimaastikul toimunud muudatused – tänu vabale ühiskonnale tekkis religioosne pluralism. Nõukogude Liidus oli roomakatoliiklus sisuliselt ainus religioon, mis oli leedulastele „kättesaadav”. Läänest ei tulnud peale iseseisvumist

¹¹⁷ Pruskus, Valdas. The features of the resumption and set of Lithuanian catholic church in the first decade of the re-establishment of independence. *Limes: Cultural Regionalistics*, Vol. 3 (2), 2010. 110–123. Lk 110–111.

¹¹⁸ Froese 2004. Lk 64.

¹¹⁹ Ketola 2009. Lk 227.

¹²⁰ Pruskus 2010. Lk 112.

üksnes kapitalistlik majandus, vaid ka teised konfessioonid, mis pakkusid roomakatoliiklusele alternatiivi. Uute konfessioonide vastu tekkis huvi eelkõige noorte seas, kes leidsid, et katoliku kirik ei ole nende jaoks piisavalt uuenduslik ja on liialt traditsioonides kinni. Leedu religioonimaastikul toimunud moderniseerumine ei ole siiski võrreldav sekulariseerumisega, mis on toimunud teistes Ida-Euroopa riikides. Siiski on leedulaste enese kui indiviidi identifitseerimisel kadunud seni oluline komponent – enese katoliiklaseks pidamine, mis okupatsiooni perioodil oli olulisel kohal. Selle asemel on identifitseeritakse end näiteks poliitiliste vaadete kaudu.¹²¹ Samas oma rahvusest rääkimisel on säilinud katoliikliku pärituolu rõhutamine, isegi kui kirik ei oma enam mingit rolli isiku igapäeva elus¹²². Samuti ei ole roomakatoliku kirik Leedus natsionalistlike ideede kandja, mida võiks oletada kiriku okupatsiooni perioodi hoiakute järgi, vaid pigem kultuuripärandi hoidja¹²³.

Oluliselt on vähenenud ka mungaks ja nunnaks soovijate arv, kuigi ordude tegevus taastati koos iseseisvusega. Selle taga võib näha esiteks ordude enda eemale tõmbumist ühiskonna tegemistest ning keskendumist üksnes oma ordu siseelu korraldamisele. Selle teiseks põhjuseks võib pidada vähest suhtlust ümbritseva maailmaga, millele nüüd on proovitud lahendust leida. Kolmandaks, ordusid käsitletakse kirikust eraldi, neid ei nähta ühtse tervikuna. See iseloomustab sageli riigi suhtumist, kui toimuvad läbirääkimised kirikujuhtidega.¹²⁴ Siin võib oletada okupatsiooniperioodi otsest mõju, sest ordude tegevus oli sel ajal põrandaalune ning ordude suhted ametliku roomakatoliku kirikuga muutusid.

Probleeme on tekkinud ka vanema ja noorema põlvkonna vaimulike vahel. Kui vanemad vaimulikud peavad oluliseks traditsioonilise missa pühitsemise jätkamist, siis nooremad soovivad selles osa muutusi, nii nagu ka noorem

¹²¹ **Lankauskas**, Gediminas. On the charisma, civility, and practical goodness of “modern” Christianity in post-Soviet Lithuania. *Focaal—European Journal of Anthropology* Vol. 51, 2008. 93–112. Lk 97, 100–101.

¹²² **Knasas**, John F. X. A fulbrighter observes Lithuania going West. *Filosofija. Sociologija*, Vol. 1, 2006. 20–24. Lk 23–24.

¹²³ **Pruskus** 2010. Lk 119.

¹²⁴ **Pruskus** 2010. Lk 116.

põlvkond kristlasi, on soovinud muutusi oma usu praktiseerimises. Nooremad vaimulikud on pidanud roomakatoliku kiriku missakorda iganenuks ja on avaldanud soovi selle reformimiseks.¹²⁵

3.1.2. Roomakatoliku kiriku sisesed suhted ning kiriku ja riigi vahelised suhted Leedus

Leedu oli Balti riikidest esimene, kes hakkas muutma religiooni puudutavaid seadusi. 1989. aastal võeti vastu religiooni puudutavad seadusemuudatused, millega kuulutati välja usuvabadus ning võrdsustati kõik religioonid.¹²⁶

Kuigi roomakatoliku kirik eemaldus Leedus poliitikast 1990. aastate alguses, on kirik saanud Leedu valitsuselt ka toetust teoloogilistele seminaridele, ordudele ja kaplanitele. Samuti on katoliku kirikule antud õigus õpetada religiooni koolides¹²⁷ ning kasutada raadiot ja televisiooni oma tegevustes. Kuna roomakatoliiklus on olnud osa leedulaste varasemast enesemääratlusest, siis ka peale Nõukogude Liidu okupatsiooni peavad enamik leedulastest end katoliiklasteks, isegi kui nad tegelikult religiooni ei praktiseeri. Seega võib öelda, et roomakatoliku kirik on Leedus sageli eelistatum kui „konkureerivad” konfessioonid.¹²⁸

Hoolimata sellest, et roomakatoliku kirik on saanud Leedus oma tegevuse taastada ning riigi iseseisvumise järel ei ole kiriku tegevust piiratud, on kirikul tekkinud tõsisid probleeme, mis on sageli tingitud ebapiisavast koostööst teiste organisatsioonidega ja riigiga. Puuduv koostöö ja kiriku enda nõrk juhtkond on roomakatoliku kiriku Leedus viinud selleni, et ei suudeta lahendada piisavalt sotsiaalseid probleeme, millega kirik sooviks tegeleda, hoolimata sellest, et 1980. aastate lõpust on kirik loonud vastavaid organisatsioone. Sageli süüdistatakse ka

¹²⁵ Pruskus 2010. Lk 116.

¹²⁶ Stan, Lavinia. Turcescu, Lucian. *Church, State, and Democracy in Expanding Europe*. (New York: Oxford University Press, 2011). Lk 105.

¹²⁷ Täpsemad aastaarvud haridusametuste kohta on toodud alapeatükis 2.1. Roomakatoliku kirik Leedus alates 1970. aastatest kuni riigi iseseisvuseni leheküljel 26–27.

¹²⁸ Froese 2004. Lk 70.

riiki, kes ei suuda ühiskonna sotsiaalseid probleeme ise lahendada. Seevastu suurim probleem Leedu roomakatoliku kirikus on kompetentsete inimeste puudumine, kes suudaks nende valdkondadega tegeleda. Samuti on olnud piiskoppidel küsimuseks, kas need vaimulikud, kes on teinud KGBga koostööd, peaksid oma ametis jätkama või loobuma oma senisest kutsumisest. 1999. aastal võeti vastu seadus, mille kohaselt võisid endised KGB agentidest vaimulikud jätkata oma tööd tingimusel, et nad ei varja oma kuulumist agentide hulka ja suudavad tõestada, et nende spionaaž ei kahjustanud kedagi. 1990. aastatel ei olnud ühtegi sellist vaimulikku, kes oleks peapiiskopi poolt ametist kõrvaldatud eeltoodud põhjuse tõttu. Lisaks sellele on huvi religiooniõpetuse vastu aastatega pidevalt vähenenud, kuigi alates 1996. aastast alates on ülikooliharidusega religioonipedagoogide arv Leedus tõusnud.¹²⁹

3.2. Suhted Eesti riigi ja religioossete organisatsioonide vahel

1980. aastatel süvenenud rahvusliku enesetunnetusega kaasnenud protsessid kulmineerusid 1991. aastal Eesti iseseisvusega. Muutunud poliitiline olukord mõjutas erinevaid valdkondi, sealhulgas ka religiooni.¹³⁰ Nii nagu riiki tuli hakata taaslooma, oli ka erinevatel konfessioonidel eesmärgiks oma tegevus taastada või seda laiendada. Kirikute tegevust soodustas fakt, et 1988. aastaks oli Nõukogude Liidu riikides kontroll religioossete organisatsioonide üle praktiliselt kaotatud, kuid rahva ootused seoses usuühendustega olid suured. 1991. aastal, kui Eesti iseseisvus, muutusid religioossete organisatsioonide ja riigi vahelised suhted¹³¹. Järgmisel aastal võeti vastu Eesti Vabariigi põhiseadus, mille kohaselt puudub riigikirik, kuid igaüks võib end oma maailmavaate või usutunnistuse kaudu identifitseerida, kuuluda kirikutesse, usuorganisatsioonidesse ning vabalt oma usku praktiseerida tingimusel, et see ei kahjusta teisi¹³².

4. oktoobril 1990. aastal lõpetati Eesti NSV Liidu Ministrite Nõukogude

¹²⁹ Ralys 2010. Lk 127–128. Ketola 2007. Lk 71–72, 74.

¹³⁰ Aarelaid 1998. Lk 11, 64–65.

¹³¹ Au. Ringvee 2007. Lk 9.

¹³² Eesti Vabariigi Põhiseaduse II peatükk § 40. Riigiportaal Eesti.ee https://www.eesti.ee/est/teemad/riik/pohiseadus/ii_pohioigused_vabadused_ja_kohustused (Kasutatud 04.02.2015).

juures olnud usuasjade nõukogu voliniku tegevus ning moodustati Eesti Vabariigi Konfessioonide Nõukogu, mille ülesandeks oli tegeleda usuküsimustega. Kirikute ja valitsuse vahelise suhtluse reguleerimise eest sai vastutavaks Kultuuriministeerium. Eesmärgiks oli aidata organisatsioonidel ja kirikutel tegutseda põhiseadusega kooskõlas. Järgmisel kuul, 14. novembril, moodustati Kultuuriministeeriumis usuasjade talituse osakond, mis aga 1993. aasta 22. jaanuaril allkirjastatud käskkirja järgi viidi üle Siseministeeriumisse. Alates 1997. aastast kannab see struktuuriüksus nime usuasjade osakond.¹³³

Võrreldes teiste konfessioonidega on roomakatoliku kiriku suhe Eesti riigiga erinev. Roomakatoliku kirik tegutseb Eestis vastavalt Püha Tooliga sõlmitud kokkuleppele, mis allkirjastati Eesti Vabariigi välisministeeriumi ja Vatikani vahel vastavalt 23. detsembril 1998 ja 15. veebruaril 1999. Enne seda tegutses katoliku kirik kokkuleppe alusel, mille oli sätestanud „Kirikute ja koguduste seadused” 1993. aastal. Kuna kokkuleppe olemus jäi tollal täpsustamata, siis tegutseti lähtuvalt rahvusvahelistele õiguslikele alustest.¹³⁴

3.3. Roomakatoliku kiriku administratsiooni olukord Eestis ja oikumeenilised suhted teiste konfessioonidega

1991. aastal toimus Euroopa piiskopisinode, kus Eestit esindas Rein Õunapuu. Oma ettekandega andis ta Vatikanile ettekujutuse endiste Nõukogude Liidu maade, sh Eesti, tegelikust olukorrast. Sama aasta juunikuus külastas Ida-Euroopa peapiiskop Francesco Colasuonno Tallinna, et tutvuda Eestis tegutseva roomakatoliku kiriku olukorraga. Kuna suhted Vatikaniga olid katkenud ning puudus ka apostellik administraator, siis hakati selle taastamise nimel tööd tegema. 1991. aastal 30. novembril nimetas paavst Johannes Paulus II Balti riikide nuntsiuseks Justo Mullor Garcia.¹³⁵ Roomakatoliku kiriku apostellik administratuur taastati Eestis 1992. aastal, kui peapiiskop Justo Mullor Garcia

¹³³ Au. Ringvee 2007. Lk 11–12.

¹³⁴ Au. Ringvee 2007. Lk 16. RT II 1999, 7, 47. Eesti Vabariigi ja Püha Tooli vaheline kokkulepe katoliku kiriku õigusliku staatuse kohta Eesti Vabariigis.

¹³⁵ Abiline, Toomas. Katoliku kirik Eestis uusimal ajal (20.–21. sajandil). Käsikiri on Riho Altnurme valduses, 2015. Lk 17–18.

asus siinsele administraatori kohale (samal ajal oli ta edasi Läti ja Leedu nuntsius¹³⁶). Selline olukord, kui üks isik on nii nuntsius ehk diplomaatiline saadik kui ka piiskop samal ajal, on erand, ning seda peetakse pigem ajutiseks lahenduseks. Varasemalt oli Garcia töötanud Vatikani esindajana Euroopa Nõukogus ja ÜROs¹³⁷

Garcia eesmärgiks oli taastada roomakatoliku kiriku hierarhilise struktuuri olukord nii, nagu see oli olnud 1941. aastani, mil piiskop Profittlich arreteeriti – seega oli vaja täita poolesajandiline tühimik. Kuna Garcia oli Balti riikide nuntsius, siis resideeris ta peamiselt Leedus. Selleks, et Eesti roomakatoliku kirik ei kannataks tema muude kohustuste tõttu, määrati vikaarina ametisse Helsingis töötanud isa Guy Garcia põhitööks seoses Eestiga jäi nende vaimulike otsimine, kes kannaksid Eestis tegutsevate koguduste eest hoolt, ja väikeste koguduste taastamine. See osutus oodatust keerulisemaks, sest peagi lahkusid kaks siinset vaimulikku (näiteks Rein Õunapuu siirdus 1995. aastal tööle Saksamaale), kiita ei olnud ka kiriku rahaline olukord.¹³⁸

Peale paavst Johannes Paulus II visiiti Eestisse 1993. aastal tegi Garcia avalduse, milles ei välistanud ka katoliku kiriku Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) täieõiguslikuks liikmeks saamist¹³⁹. Alates Eesti Kirikute Nõukogu¹⁴⁰ loomisest,

¹³⁶ **Altnurme**, Riho 2009. Lk 216.

¹³⁷ **Õunapuu**, Rein. Sissejuhatus ja ülevaade katoliku kirikust. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 9, 1993. 4–8. Lk 7.

¹³⁸ **Salo** 2002. Lk 290.

¹³⁹ **Õunapuu**, Rein (toim.). Uudiseid katoliiklikust maailmast. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 11 1993. 24–27. Lk 27. (Paavst Johannes Paulus II visiidist Eestisse on pikemalt kirjutatud alapeatükis 3.4. Paavst Johannes Paulus II visiit Leetu ja Eestisse).

¹⁴⁰ **Riho Saard** on artiklis „Eesti kirikute Nõukogu loomine” (Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu* (Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. Lk 219–248) käsitlenud ka katoliku kirikut seoses Eesti Kirikute Nõukogu loomisega. Seejuures on toodud välja ka EKNi loomisprotsessis osalenud Rein Õunapuu tegevus ja isiklik kommentaar antud sündmustele. Tuginedes **Saardi** artiklile (lk 225, 227), kaaluti loodava nõukogu nimeks ka „Eesti Kirikute Oikumeeniline Nõukogu”, kuid sellele seisis vastu Õunapuu, kes deklareeris roomakatoliku kirikut ainuõige kirikuna, sest see on otseselt paavstile alluv. Sellest tulenevalt ei saa roomakatoliku kirik olla teiste kirikutega oikumeenilises osaduses.

Lisaks (lk 232) on **Saard** ära toonud selle, et Rein Õunapuu allkiri esineb ainult ühel protokollil, mis koostati EKNi loomisel, kuigi teiste konfessioonide esindajate allkirja esineb vähemalt kahel korral erinevatel protokollidel. Rein Õunapuu on seda kommenteerinud järgnevalt: kuna tema positsioon ei lubanud tollal ilma kooskõlastuseta allkirja anda, pidi ta saama allkirjastamise loa piiskop kardinal Julianis Vaivodsilt. Täpsemaid asjaolusid ta enda sõnul allkirjastamiselt ei mäleta. Samuti on väljatoodu Õunapuu oletus, mille kohaselt sai üks allkiri antud sekretäri eksimuse tõttu, pidades kahte erinevat dokumenti üksteise koopiaks.

1989. aastast, oli roomakatoliku kirik osalenud vaatlejana, olenemata sellest, et oldi tegelikult nõukogu üks algataja. Vaatleja staatuse võtmist on sageli põhjendatud sellega, et mujal maailmas ei ole roomakatoliku kirik oikumeenilisest tööst osa võtnud.¹⁴¹ Vello Salo on hinnangul on oikumeeniline koostöö sujunud hästi¹⁴², ning täisõiguslikuks EKNi liikmeks saadi 1994. aastal¹⁴³. Justo Mullor Garcia lahkus Eestist 1997. aastal Mehhikosse ning tema siinsed kohustused võttis üle Erwin Josef Ender¹⁴⁴, kes 1990. aastal nimetati apostellikuks nuntsiuseks Sudaanis ning oli seal ametis seni, kuni ta viidi üle Balti riikidesse¹⁴⁵. Samaks aastaks, kui Garcia lahkus, oli Eestis seitse tegutsevat roomakatoliku kiriku kogudust ning kümme preestrit¹⁴⁶.

Uueks nuntsiuseks määratud Ender jätkas Garcia tegevust, resideerides peamiselt Vilnuses. Olukord Eesti katoliku kirikus oli Enderi jaoks tunduvalt erinev, kui see oli olnud Garciale. 1997. aastaks olid siin tegutsevad kogudused, samuti oli olemas ka Eestis resideeriv generaalvikaar. Okupatsiooni ajal kahjustada saanud hooned ootasid taastamist, kuid finantsilised raskused muutsid olukorra keeruliseks. Mõningal juhul suudeti koguduste hooned taastada vaid osaliselt, nii et need edasi ei laguneks, kuid jumalateenistuseks tuli kasutada teisi hooneid. Näiteks oli Valga katoliku kirik üks selliseid.¹⁴⁷

1991. aastal taasloodi Eesti Piibliselts, mille tegevus sai tegelikult alguse juba 1813. aastal. 1994. aastal pöörduti Eesti Kirikute Nõukogu poole eesmärgiga teha koostööd. Kuna varem oli Piibli tõlkimine olnud Eesti Evangeelse Luteri

Aastaid hiljem oli Rein Õunapuu selgitanud katoliku kiriku vaatlejastaatust sellega, et kuna roomakatoliiklus on maailmamastaabis teistest ülekaalus, siis häälteõiguste proportsioonide hoidmise eesmärgi nimel ei astunud nõukogu täisliikmeks.

¹⁴¹ **Pikkur**, Tiiu. Kirikute nõukogu on meie üksteisemõistmist tublisti suurendanud. *Eesti Kirik* 12.02.2014 <http://www.eestikirik.ee/kirikute-noukogu-on-meie-uksteisemoistmist-tublisti-suurendanud/> (Kasutatud 05.02.2015).

¹⁴² **Salo**, Vello. Estonia Catholica. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 4 (75), Jüripäev, 2006. Lk 3.

¹⁴³ **Plaat** 2000. Lk 6.

¹⁴⁴ Apostolic Administration of Estonia. The Hierarchy of the Catholic Church: Current and historical information about its bishops and dioceses. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/desto.html> (Kasutatud 05.02.2015).

¹⁴⁵ **Ender**, Erwin Josef. Peapiiskop Erwin Josef Enderi tervituskõne. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr.1, Talv 1998. 3. Lk 3.

¹⁴⁶ **Salo** 2002. Lk 290.

¹⁴⁷ **Salo** 2002. Lk 291.

kiriku päralt, siis selline ühe konfessiooni keskne töö ei tundunud enam edasi viivat. Oluline oli Piibli tõlkimisel luua koostöö erinevate konfessioonide vahel, eeldused koostööks olid aga Eesti Kirikute Nõukogus juba olemas. 1997. aastal ilmus eestikeelne Piibel, mille väljaandmisega olid seotud suuremad kristlikud konfessioonid Eestis, nende seas ka roomakatoliku kirik¹⁴⁸.

3.4. Paavst Johannes Paulus II visiit Leetu ja Eestisse

1993. aastal külastas Johannes Paulus II esimese paavstina Balti riike, külastades esimesena Leedut. Paavst alustas oma neljapäevalist visiiti 4. septembril Vilniusest. Iroonilisel kombel olid paavst Johannes Paulus II visiidi alguse puhul tulnud tervitama endise kommunistliku partei liikmed, kes olid tänu valimistele saanud võimule, mitte need, kes seisid Leedu iseseisvuse taastamise eest.¹⁴⁹

Samal päeval peetud kõnes rõhutas paavst, et minevikust ei tohiks otsida võitjaid ega kaotajaid, vaid tuleb näha abivajajaid. Sellega pidas paavst Johannes Paulus II silmas aset leidnud tagakiusamisi, mis said osaks ka roomakatoliku kirikule, kuid rõhutas seda, et tuleks andestada neile, kes olid rahva ja kiriku vastu tegutsenud. Samuti avaldas paavst lootust, et riigi ja kiriku vahelised suhted muutuvad tugevmaks ning ühiseks eesmärgiks seatakse demokraatlik riigikord, mis ei tooks endaga kaasa Läänele omast sekulariseerunud ühiskonda.¹⁵⁰

7. septembril külastas paavst Johannes Paulus II Kaunast, kus ta kohtus noorte katoliiklastega, kes tema tervituseks lasid vabas õhus peetud missal vabaks 300 tuvi. Kaunases peetud kõnes rõhutas paavst, et just noortel on kanda oluline roll Leedu saatuse osas, seda nii kiriku sees kui ka väljaspool.¹⁵¹ Järgmisel päeval

¹⁴⁸ **Vogelaar**, Huub. Ecumenical Relationships in Estonia. *Exchange* (37), 2008. 190–219. Lk 199–200.

¹⁴⁹ **Cowell**, Alan. Pope Starts Lithuania Visit, First to an Ex-Soviet Land. *The New York Times*. September 5, 1993. <http://www.nytimes.com/1993/09/05/world/pope-starts-lithuania-visit-first-to-an-ex-soviet-land.html> (Kasutatud 18.04.2015). **Montalbano**, William D. EUROPE: Pope Launches Long-Awaited Pilgrimage to Ex-Soviet Union. *Los Angeles Times*. September 4, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-04/news/mn-31504_1_soviet-union (Kasutatud 18.04.2015).

¹⁵⁰ **Cowell** 1993. (Kasutatud 18.04.2015).

¹⁵¹ **Montalbano**, William D. Pope Urges Lithuanian Youths to Make Moral Use of New Freedoms : Religion: The pontiff warns against quick fixes, economic or spiritual, to replace

mälestas paavst Johannes Paulus II Šiauliais Leedu kommunismikuritegude ohvraid. Ühtlasi pidas ta ka seal missa 50 000 inimesele, kes olid mälestuspaika kogunenud.¹⁵²

Kuid paavsti visiit ei saanud Leedus üksnes positiivset vastukaja. Leidus ka neid, keda ärritas paavsti üleskutse andestada kommunismikuriteod. Iseseisvuse nimel ei kaotatud inimesi üksnes riigi okupeerimisel, vaid ka 1990. aastate alguses, kui omariiklust sooviti taastada.¹⁵³

Eestisse tegi paavst vabariigi presidendi kutsel kümnetunnise visiidi 10. septembril, viibides terve aja Tallinnas. Paavstiga kohtus Eesti president Lennart Meri, peaminister Mart Laar, valitsuse liikmed ning katoliku kiriku esindajad. Eestisse saabunud paavstile pidas tervituskõne Lennart Meri, paavst Johannes Paulus II vastas sellele samaväärselt.¹⁵⁴ Siin viibimise ajal pidas paavst kokku kuus eestikeelset kõnet, mille jaoks oli ta ka enne visiiti võtnud eesti keele tunde, ning ühe improviseeritud kõne itaalia keeles. Viimase pidas paavst Johannes Paulus II peale Raekojaplatsil pühitsetud missat.¹⁵⁵ Missast osavõtnute hulk oli piiratud ning võib öelda, et kogu sündmus leidis aset väljavalitutele, kellele EKN oli jaganud tasuta kutsed. Seega enamus Eesti rahvast sai paavsti visiidist osa vaid meedia vahendusel.¹⁵⁶ Märkimisväärne on ka see, et kuigi Eesti meedia kajastas paavst Johannes Paulus II siin oldud päeva väga detailselt, siis rahvusvahelises meedias siin toimunu kajastust ei leidnud¹⁵⁷.

Marxist promises. *Los Angeles Times*. September 7, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-07/news/mn-32496_1_quick-fixes (Kasutatud 18.04.2015).

¹⁵² **Montalbano**, William D. At Hill of Faith, Pope Mourns Victims of Tyranny. *Los Angeles Times*. September 8, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-08/news/mn-32868_1_john-paul (Kasutatud 18.04.2015).

¹⁵³ **Montalbano**, William D. Not All Lithuanians Heed Pope's Call to Forgive: Baltics: He prays at graves of independence martyrs. A slain youth's parents are still bitter. *Los Angeles Times*. September 6, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-06/news/mn-32222_1_pope-john-paul-ii (Kasutatud 18.04.2015).

¹⁵⁴ **Erlet**, Pekka. Johannes Paulus II Tallinnas. *Eesti Ekspress* 7. aprill, 2005. <http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/johannes-paulus-ii-tallinnas?id=69083343> (Kasutatud 20.02.2015).

¹⁵⁵ **Salo**, Vello. Johannes Paulus II viimased sõnad Kirikule. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 4 (63), Paasaoktaav, 2006.

¹⁵⁶ **Õunapuu**, Rein. Sissejuhatus ja ülevaade katoliku kirikust. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 9, 1993. 4–8. Lk 8.

¹⁵⁷ **Salo** 2002. Lk 290.

Niguliste kirikus peeti oikumeeniline jumalateenistus, kus paavst pidas teoloogilise kõne oikumeenia peamistest alustest, mis aitaksid luua ühtsuse tänapäeva kristlaste seas. Samas avalda ta ka kahetsust, et ajaloos on toimunud kristlaste jagunemine erinevatesse konfessioonidesse. Jumalateenistuse üheks olulisemaks osaks võib aga pidada hetke, mil paavst Johannes Paulus II kinkis EKNi liikmeskirikutele armulauakarika. Seda saab käsitleda märgina, et ühiselt armulaual olek võib reaalseks saada. Paavstile kingiti vastu samuti sümboolne kingitus: klaaskompositsioon Kristusest, kes on igäühe jaoks erinev, kuid siiski üks.¹⁵⁸

Johannes Paulus II külaskäigu auks toimus vastuvõtt Kadriorus, kus paavst kohtus president Lennart Meri ja tema perekonnaga. Samuti korraldati paavsti auks pidulik vastuvõtt nuntsiaatuuris, kuhu olid kutsutud eestlastest katoliku kiriku vaimulikud.¹⁵⁹

3.5. Ajakiri Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja

1989. aastal hakkas taas ilmuma katoliiklaste ajakiri Kiriku Elu, mis oli oma tegevuse lõpetanud Nõukogude Liidu okupatsiooni tõttu 1940. aastal¹⁶⁰. Ajakirja taastamise mõte sai alguse ilmikute seas, kuid toimetaja kohta pakuti Rein Õunapuule, kes küll kiitis Kiriku Elu taastamise heaks, kuid andis hävitava hinnangu idee autoritele, kirjutades 1993. aastal järgnevalt:

„ /.../ Idee iseenesest oli väga tore, ja tookordsete poliitiliste oludega arvestades isegi teatud määral julgustnõudev.

*Kahjuks aga ilmnes, et kuigi ihu oli sel rühmal valmis, osutus vaim nõdraks; ühelgi entusiastil ei olnud teoloogilist haridust – ega muidugi saanudki tol ajal olla. Viis esimest lehenumbrit tehti valmis: ilma kontseptsiooni ja sisuta, tõlke- ja korrektuurikvaliteedita. Tase meenutas pioneerilaagri laualehte /.../”.*¹⁶¹

¹⁵⁸ **Õunapuu**, Rein (toim.). Kui inimlikkus saab jumala näo *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*. Nr. 10, 1993. 5–6. Lk 5.

¹⁵⁹ **Erlet** 2005. (Kasutatud 20.02.2015).

¹⁶⁰ **Salo** 2002. Lk 289.

¹⁶¹ **Õunapuu**, Rein. Katekismuse ajalugu ja katoliku kiriku uus katekismus ehk miks isa Rein ei

Hoolimata hilisemast kriitikast, asus Rein Õunapuu ajakirja juures tööle juba 1989. aasta lõpus ning oli toimetajana ametis kuni 1995. aastani, mil ta Eestist lahkus. Oma viimases numbris jättis ta lugejatega hüvasti, viidates pingetele Eesti Apostellikus Administratsioonis, mis viisid ta Eestist lahkumise otsuseni. Ta siirdus Saksamaale õppima jesuiitidele kuuluvasse Püha Gregoriuse Filosoofilis-Teoloogilisse Kõrgkooli. Lahkumise otsusega tagandas administratsioon Rein Õunapuu Kiriku Elu toimetaja kohalt.¹⁶²

Ajakiri jätkas ilmumist peale Rein Õunapuu lahkumist, uueks toimetajaks sai 1996. aastal Vello Salo, kes määrati ametisse ilma tema enda teadmata¹⁶³. Kiriku Elu jäi oma sisult samasuguseks, nagu see oli Õunapuu ajal, kuid enam hakati käsitlema sotsiaalseid teemasid¹⁶⁴.

3.6. Roomakatoliku kogudused, ühendused ja ordud Tallinnas

3.6.1. Pühade Apostlite Peetruse ja Pauluse kogudus

Tallinna katoliku kogudus jätkas oma tegevust kogu okupatsiooni vältel ning selle rahvusvaheline kogudus hakkas vaikselt kasvama juba 1970. aastatel. 1990. aastateks oli kiriku olukord muutunud ning riigi iseseisvumise järel hakkasid Eestisse uuesti tulema sajandeid tagasi kadunud nunna- ja mungaorud.¹⁶⁵

Kuna Nõukogude Liidu okupatsiooni alguses natsionaliseeriti kirikuvarad, siis 1990. aastatel hakati tegelema nende tagastamisega. Tegelikult oli Tallinna kogudus preester Rein Õunapuu eestvedamise juba 1980. aastate lõpus esitanud avaldusi, et kiriku ja koguduse tingimusi parandada. Eelmainitud ENSV Ministrite nõukogu esimehele Indrek Toomele tehtud avalduses tõi Õunapuu välja, et Tallinna koguduste preestritele on tungivalt vaja kahte kahetoalist

salli ilmikapostleid. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 11 1993, 6–11. Lk 6.

¹⁶² **Õunapuu**, Rein. Toimetaja hüvastijätt. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1995. Lk 3.

¹⁶³ **Heinsar**, Hannes. Kiriku Elu aastast 1996—2003. Credo Kirikust ja usust. <http://aitio.eu/node/208> (Kaustatud 21.02.2015).

¹⁶⁴ **Leppik**, Jaan J. Kirikud ja kogudused Eesti meedias. *Sirp* 08.07.2005 <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c8-meedia/kirikud-ja-kogudused-eesi-meedias-2/> (Kasutatud 21.02.2015).

¹⁶⁵ **Abiline** 2006. Lk 3, 10.

köögiga korterit koguduse vahetus läheduses. Sama pöördumisega paluti abi ka Tallinna koguduses raamatukogu loomiseks ja kirikuhoone remondiks ning Tartu kirikuhoone renoveerimiseks ja kogudusega seotud töötajatele korterite võimaldamist. Samuti tehti avaldus uue kalmistuterritooriumi saamiseks, sest vana likvideeriti 1950.–1960. aastatel.¹⁶⁶

Taasiseseisvumise järel toimusid kirikuruumides väiksemad muudatused: seoses liturgilise reformiga, mis võimaldaks preestritel olla näoga rahva poole, eemaldati balustraad ja paigaldati ajutine altar. Kiriku interjööri toimusid suuremad muudatused alles 2000. aastate alguses.

1995. aasta lõpus lahkus Rein Õunapuu Tallinna koguse preestri kohalt ning sealsed katoliiklased jäi mõneks ajaks preestrita. Kohustused võttis ajutiselt üle Zbigniew Pilat, kes 1994. aastal oli saanud Tartu katoliku kiriku preestriks. Järgmise aasta jaanuarikuus määrati ta Tallinna koguduse preestiks, ametisse jäi ta kuni 1998. aastani. Talle järgnesid 1990. aastatel kaks preestrit: Ludwik Grabarczyk ja Philippe Jourdan, viimane oli Tallinna Pühade Apostlite Peetruse ja Pauluse koguduse preester kuni 2001. aastani.¹⁶⁷

3.6.2. Dominikaani Vendade Ordu ja Püha Katariina klooster

Dominiiklased ehk Jutlustajavendade Ordu liikmed tulid tagasi Eestisse 1996. aastal eesmärgiga jätkata apostelliku tööd. Esimesteks siia saabunud dominiiklasteks olid poolakad – isa Jacek ja isa Damian. Nende esmaseks eesmärgiks oli õppida ära kohalik keel, et olla abiks Tallinna koguduses. Munkade põhiülesandeks sai evangeeliumi õpetamine kohalikele mitteusklikele, missade teenimine, jutustamine usklikele ja piht. Enne nende tulekut tegutsesid viimased dominiiklased Eestis 16. sajandil.¹⁶⁸

¹⁶⁶ ERA.R.-1989.3.569. Tartu Rooma-katoliku kogudus. 16.03.1947-10.01.1990. L. 165–167; L. 171.

¹⁶⁷ **Abiline** 2006. Lk 5, 20. **Abiline**, Toomas. Vestlused Eestist lahkuvate preestritega, Usutlus isa Augustinusega ja Usutlus isa Zbigniewiga. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 2, Suvi 1998. 26–31. Lk 30.

¹⁶⁸ Dominiiiklased Eestis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 1, Talv 2001. 15–16. Lk 15.

1996. aasta juunis saabus Eestisse dominiiklasest vaimulik isa Augustinus, rahvuselt tšehh, kes jäi Tallinnasse abipreestrina ametisse kaheks aastaks. 1998. aastal naasis ta Tšehhi dominiiklaste kloostrisse. Isa Augustinus tuli Eestisse eeskätt seetõttu, et tollal puudus Eestis leedu keelt kõnelev preester.¹⁶⁹

1997. aasta novembris toimus Tallinnas dominiiklaste Püha Katariina kloostri asutamise 750. aastapäevale pühendatud festival, mille patrooniks oli president Lennart Meri. Festivali eesmärgiks oli tuua rahvani taas teadmine sellest, mida dominiiklased on eesti vaimuelu arendamisele andnud ning mis on ordu roll nende kaasajal. Festivali üheks osaks oli ka teadusseminar, kus osalesid teoloogia- ja ajaloo professorid üle Euroopa.¹⁷⁰

3.6.3. Halastuse Misjonäride Ordu

Halastuse Misjonäride Ordu õed ehk Ema Teresa õed saabusid Tallinnasse 1992. aastal¹⁷¹, kutse Eestis oma tegevuse taasalustamiseks saadi aasta varem Rein Õunapuult¹⁷². Esimesed niinimetatud kloostriruumid, kus nad oma tegevust alustasid, asusid Endla tänaval kolmetoalises korteris. See oli üheteistkümmes klooster, mis avati endise Nõukogude Liidu territooriumil.¹⁷³

Halastuse Misjonäride Ordule on omane liikmete rahvusvahelisus ning see, et õed vahetavad tihti oma asukohta. Üldjuhul ei viibi ühes kohas mitu sama rahvuse esindajat. Üks esimestest õdedest, kes Eestisse tuli, lahkus juba 1993. aasta detsembris ning uus orduliige tuli tema asemele järgneva aasta alguses. Selleks ajaks olid Ema Teresa õed aidanud Eestis kokku umbes kuutkümmend inimest, kellest vaid mõni oli katoliiklane.¹⁷⁴

¹⁶⁹ **Abiline**, Toomas. Vestlused Eestist lahkuvate preestritega, Usutlus isa Augustinusega ja Usutlus isa Zbigniewiga. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 2, Suvi 1998. 26–31. Lk 26, 28.

¹⁷⁰ **Niitvägi**, Taivo. Dominiiklaste festival Tallinnas. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*, Nr. 1, Ülestõusmispühad 1997. Lk 26.

¹⁷¹ **Abiline** 2006. Lk 11.

¹⁷² **Õunapuu**, Rein. Lõpuks ometi *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*, Nr. 8/9, 1992. Lk 3.

¹⁷³ **Õunapuu**, Rein. Tere tulemast armsad õed! *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*, Nr. 8/9, 1992. 4–7. Lk 4–5.

¹⁷⁴ **Õunapuu**, Rein. Kes teist on elevantiga sõitnud ja kes ei ole? *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 7/8, 1994. 10–11. Lk 11.

2000. aastate alguseks oli olukord ordu jaoks kujunenud soodsaks, sest õed said eraldi koguduseruumid Tallinnas Ristiku tänaval, kus nad on oma tegevust jätkanud. Sinna on loodud ka varjupaik. Ordu Eestisse tulekust alates on siin tegutsevate õdede arv püsinud nelja ringis.¹⁷⁵

3.6.4. Pühima Päästja Püha Birgitta Ordu

Birgitiinid lõpetasid oma tegevuse Tallinnas 1575. aastal. Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal soovisid ordu Rootsi sõbrad teha arheoloogilisi väljakaevamisi kloostrivaremetes, kuid tollal selleks luba ei saadud. Lootus kloostritaastamiseks tekkis Eesti iseseisvumisel.¹⁷⁶

1993. aastal külastas ordu ülemabtiss Tekla Eestit. See visiit sai otsustavaks kloostritaastamisel. Esimesed neli orduõde saabusid Eestisse 1994. aasta aprillikuus peale 419-aastast vaheaega. Esimesed siia saabunud birgitiinid elasid ajutistes kohtades: vanalinnas Munga tänaval ja nuntsiatuuris. Kloostri ehitamiseks leiti sobiv krunt Pirital 1995. aastal, kuid kloostrile nurgakivi panekuni jõuti alles 2000. aastal.¹⁷⁷ Vana kloostrivaremed jäid aga Eesti riigile ning nende tagasisaamiseks ordul enam õigust ei olnud. Kloostri taastamise juures oli nunnadele abiks Lagle Parek. Vana kloostrahoone varemed restaureeriti ja konserveeriti 20. sajandi jooksul mitmes järgus ning tööd lõpetati 1980. aastal. Uute konserveerimis- ja restaureerimistöödega alustati 1998. aastal.

Siia tulles tegelesid õed peamiselt Peeter-Pauli koguduse töös abistamisega ning pakkusid külalistele majutust ja toitlustust. Majutuse pakkumine on birgitiinidele üks põhilisi tegevusi, millega kloostrit ülal pidada. Külalislahkus on Benedictuse üks reeglitest, mis on birgitiinidele omane. Samuti tegeleti ka kodutute ja toimetulekuraskustega inimestega, kes ise õdede poole pöördusid. Abiküsjate hulk oli piisavalt suur, et nendega tegelemiseks määrati päevakavva

¹⁷⁵ **Püttsepp**, Juhani. Viimne reliikvia ja Torino surilina. *Eesti Ekspress* 12.08.2003. <http://ekspress.delfi.ee/news/areen/viimne-reliikvia-ja-torino-surilina?id=69086715> (Kasutatud 05.03.2015).

¹⁷⁶ **Abiline** 2002. Lk 11.

¹⁷⁷ Birgitiinid maailmas. Pirita kloostrikülalistemaja kodulehekül. <http://www.birgittaguesthouse.ee/birgitiinid-maailmas/> (Kasutatud 05.03.2015).

eraldi aeg.¹⁷⁸

3.6.5. Opus Dei Eestis

1996. aastal loodi Tallinnas tänu piiskopi palvele kaks Opus Dei keskust, millest üks on meestele ja teine naistele. Eestis olevad Opus Dei liikmed on pärit üle maailma. Selle liikmed tegelevad oma igapäevatööga, kuid samas panustavad ka kiriku töösse. Opus Dei eesmärgiks on toetada roomakatoliku kiriku tegevust, eelkõige selles osas, mis puudutab noortetööd. Ühenduses on alati oluliseks peetud vaimsust, seetõttu pühenduvad Opus Dei liikmed neile, keda huvitab katoliiklus. Kiriku tegevuse toetamiseks korraldatakse ka kateheesi kursuseid. 1997. aastal loodi Alfa klubi, mis on suunatud teismelistele poistele, vanuses 10–16 aastat, olenemata nende religioosest kuuluvusest. Klubi on võimaldanud noortel osaleda jalgpallitrennis, kuid selle põhitegevus on suunatud keele- ja arvutiõpetusele. Õpetöös on oluline, et igale noorele lähenetaks individuaalselt. Seetõttu on igal õpilasel oma juhendaja, kes teda nõustab ja suunab. Lisaks on Alfa klubi korraldanud rahvusvahelisi noortelaagreid.¹⁷⁹

3.7. Roomakatoliku kogudus, ühendused ja kongregatsioon Tartus

3.7.1. Pühima Neitsi Maarja Pärispäeva Saamise kogudus

Kuigi kogudus jätkas oma tegevust ka nõukogude okupatsiooni ajal, ei olnud neil oma preestrit ajavahemikul 1977–1991. Sellel perioodil oli Tartu katoliku kiriku hoolekandjateks Tallinna Koguduse preestrid. Peale pikaajalist pausi sai koguduse uueks preestriks Väino Niitvägi.¹⁸⁰

Tartu roomakatoliku kirik alustas Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal võõrandatud varade tagasinõudmisega 1991. aastal. Protsess vältas mitmeid

¹⁷⁸ **Abiline** 2002. Lk 11. **Ojakivi**, Mirko. Birgitta õed saavad uue kloostri ja reliikvia. *Postimees* 12.07.2001. <http://www.postimees.ee/1879001/birgitta-oed-saavad-uee-kloostri-ja-reliikvia> (Kasutatud 05.03.2015). **Õunapuu**, Rein. Munga tänavale tulevad nunnad ehk: veel ühed ema Teresa õed. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 5/6, 1994. 8–11. Lk 11.

¹⁷⁹ **Tabun**, Laura. Opus Dei Euroopas. Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö, 2012. Lk 19–20.

¹⁸⁰ **Salo**, Vello. Koguduse ajaloo uurimisest. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). 9–14. Lk 11.

aastaid ning oli võrdlemisi keeruline, sest kinnistuid oli mitu ning ühes neist tegutses sõjaväekomissariaat, millel kaitsevæeasutusena oli väike n-õ eelisseis linnale kuuluvates hoonetes tegutsemisel.

Preester Väino Niitvägi, kes ühtlasi oli ka koguduse juhatuse esimees, kirjutas Tartu linnavalitsusele avalduse 1991. aastal, milles palus Tartu katoliku kirikule tagastada vara seoses omandireformiga. Kuna koguduse tegevus ei olnud okupatsiooni ajal katkenud, siis sooviti saada tagasi hooned, mis asusid aadressil Veski 1, Veski 2 ning Jakobi 41 koos selle juurde kuuluva krundiga, milles sel ajal tegutses sõjaväekomissariaat. Seoses Nõukogude Liidu vägede lahkumisega Eestist tekkis Tartu linna piisavalt vabu hooned, seega ei olnud sõjaväekomissariaadile hoone leidmisega probleeme. Hoone aadressil Jakobi 41 tagastati katoliku kirikule 1992. aasta sügisel. Hoone koos krundil asuvate abihoonetega jäi sõjaväekomissariaadi kasutusse kuni järgmise aasta esimese pooleni. Vastavalt Tartu linnavalitsuse määrusele oldi nõus kinnisvara tagastamisega roomakatoliku kirikule 1993. aasta veebruarikuus. Kuid nõutav maatükk tagastati osaliselt 1995. aastal jõustunud kohtuotsusega, tagastamata osa kompenseeriti.¹⁸¹ Lisaks Tartu kogudusele tegi avalduse ka Tallinna Pühade Peetruse ja Pauluse kogudus seoses Riia Metropoliidi 1990. aasta otsusega, milles nõuti 1940. aastal Tartus natsionaliseeritud trükikoja Tungal kompenseerimist.¹⁸²

Aastatel 1994–1996 oli Tartu koguduse preestriks Zbigniew Pilat ning aastatel 1996–1997 oli ametis Hugon Prohón¹⁸³. 1997. aastal sai kogudusepreestriks Tšiilist pärit Miguel Angel Arata Rosenthal, kes on siiani ametis. Talle määrati abiks mehhiklasest vikaarpreester Jose Montes de Oca.¹⁸⁴

¹⁸¹ EAA.5452.5.260. Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Koguduse taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara: Veski 1, 3 (kinnistu nr 2374) ja Jakobi 41 (kinnistu nr 2422) tagastamise ja kompenseerimise toimik nr 5/205 (endine omanik Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Kogudus). 26.09.1991-07.01.2002. L. 1; L. 7–8; L. 11–15; L. 19–22; L. 25; L. 31–32; L. 39–40. EAA. T-1168.2.12249. 386 Jakobi 41; ER kood 104037765 (Tartu Katoliku kooli huvitöökodade korpus), 104040503 (Tartu Katoliku kool), 104042866 (Sõjakomissariaadi autogaraaž). 1946-1995. L. 31–36.

¹⁸² EAA.5452.5.2764. Rooma Katoliku Kiriku Tallinna Peeter-Pauli koguduse taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara: Veski 3 asunud trükikoda „Tungal” sissesade kompenseerimise toimik nr 100/2721 (endine omanik Katoliku Kirik Eestis). 10.02.1992-15.06.1998. L. 3; L. 3p; L. 12.

¹⁸³ **Salo** 1999. Lk 11.

¹⁸⁴ Uute preestrite ja õdede tutvustus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 1, 1999. Lk

Kuna Tartu kogudus on alati olnud mitmekeelne, siis tuli uutel preestritel lisaks eesti keelele ära õppida ka vene keel.

Võrreldes okupatsiooniajal suletud kogudustega oli Tartu roomakatoliku kirik tänu pidevalt tegutsenud kogudusele vägagi heas seisuskorras, kuid hoone vajab siiski uuendustöid. Isa Migueli esmaseks eesmärgiks Tartus sai kirikuhoone korrastamine ja renoveerimine. Aastatel 1998–1999 sai kirik endale uued aknad, kellad ja soojustuse, välja vahetati kogu elektrisüsteem koos valgustitega. Samuti tehti kirikus värvimistöid ja korrastati aed.¹⁸⁵

1999. aasta oli Tartu katoliku kiriku jaoks erilise tähendusega. Tegu oli juubeliaastaga – kiriku valmimisest möödus 100 aastat. Sama aasta alguseks sai kogudusemajas valmis väike kabel, milles hakkasid toimuma igapäevased jumalateenistused. Piiskop Ender õnnistas kabeli sisse ülestõusmispühade ajal. 1999. aastal osteti aadressil Veski 2 asuv Inseneride Maja suuremate koguduste ja kooli ürituste tarvis.¹⁸⁶

2000. aastate alguseks oli koguduseliikmete arv 400–500, neist 2/3 moodustasid eestlased ja 1/3 venelased, poolakad ja teiste rahvuste esindajad. Võrdluseks võib tuua 1980. aastate alguse, kui Tartu koguduseliikmete arv oli ligikaudu 200. Seega võib öelda, et 1980. aastate lõpus alguse saanud muudatused, riigi iseseisvumine järgneva kümnendi alguses ja kiriku enda aktiivsus ühiskonnas on mõjunud Tartu roomakatoliku kirikule positiivselt ning koguduseliikme arvu kahekordistanud.¹⁸⁷

3.7.2. Pühima Neitsi Maarja Pärispata Saamise Õdede Kongregatsioon

Frantsiskaani õed tegutsesid Tartus edasi praktiliselt terve Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodi, kuigi kogu nende vara oli natsionaliseeritud. Siia

18.

¹⁸⁵ **Salo** 1999. Lk 11. **Arendi**, Marika. Jutuajamine Tartu preester isa Migueliga. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 1, 2001.19–21. Lk 19–20.

¹⁸⁶ **Rosenthal**, Miguel Angel Arata. Juubeliaasta 1999 sündmusi. oostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). 48–49. Lk 48.

¹⁸⁷ **Arendi** 2001. Lk 20. ERA.R.-1989.3.568. Tallinna Rooma-katoliku kogudus (Peeter-Pauli). 19.02.1947-01.01.1990. L. 102.

jäämise eesmärk oli eelkõige kiriku eest hoolt kanda. 1987. aastal õed lahkusid peale ülemõelt saadud telegrammi. Hilisema uurimise käigus selgus, et sellist telegrammi ei olnud ülemõde neile iial saatnud.¹⁸⁸

1993. aastal avatud katoliiklik kool sai õdedele tagasitulemise põhjuseks. Esimesed kaks õde tulid Tartusse tagasi 1997. aastal ning 1999. aastal järgnes neile veel kaks.¹⁸⁹ 1998. aastal sai õde Vojtecha, kes oli aasta varem Eestisse tulnud, Tartu Katoliku Kooli juhatajaks¹⁹⁰.

3.7.3. Johannes Esto Ühing

Johannes Esto Ühing, mille nimi viitab eesti soost jesuiidile, asutati 1994. aastal Tartus. Ühingu põhikirja järgi on liikmeskond vabatahtlik, kuigi enamik selle liikmetest on katoliiklased, siis leiab Johanne Esto Ühingu ka nii õigeusklikke kui ka luterlasi.

Ühingule eelnev tegevus sai alguse juba 1992. aastal, mil jesuiidist preester Christoph Wrembek otsustas peale Eesti külastust siinsetele inimestele abi pakkuda. Kuna elu äsja iseseisvunud riigis ei olnud kerge ning paljud elasid ka puuduses, siis otsustas ta organiseerida humanitaarabi, mille jagamisega tegeles kohalik katoliku kirik. Sama, 1992. aasta suvel organiseeris isa Christoph ka laagri, milles ta pidas loenguid nii usust ja katoliku kirikust kui ka üldistest eluprobleemidest. Järgneval aastal oli laagri eesmärk siinsetele katoliiklastele tutvustada Ignatius Loyola vaimulike harjutusi. Selline harjutuste praktiseerimine oli tollal siinsetele katoliiklastele võõras, kuid aitas laiendada nende usuelu. Suvelaager pakkus paljudele huvi ja rahulolu, mistõttu kujunes sellest ka traditsioon.

Asutatud ühingu eesmärgiks seati haridus- ja sotsiaaltöö toetamine.

¹⁸⁸ **Reitalu**, Toivo. Pühima neitsi Maarja pärispatuta saamise kongregatsiooni õed Eestis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 5, 1991. 4–8. Lk 6, 8.

¹⁸⁹ Uute preestrite ja õdede tutvustus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja*. Nr. 1, 1998. Lk 18. **Reitalu**, Toivo. „Meie õed”. Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). 28–30. Lk 30.

¹⁹⁰ **Siiemets**, Tiina. Pühendunud elu. *Pühima Neitsi Maarja Päris Patuta Saamise Kirik Tartus koduleht* <http://www.neitsimaarja.ee/meie-kogudus/oed/ode-vojtecha> (Kasutatud 05.02.2015).

Sotsiaaltöö sihtgrupiks, kellele abi eelkõige suunatud oli, olid üksikvanemad, lasterikkad pered ja vanurid. 1990. aastatel toimus pidev humanitaarabi organiseerimine Saksamaalt Eestisse. Humanitaarabi sisaldas nii riideid, tarbeesemeid (näiteks lapsevankreid) kui ka ravimeid. Lisaks sellele pakuvad ühingu sotsiaaltöötajad ka nõustamist. Selleks, et seatud eesmärged paremini täita ja abivajajateni jõuda, on koostöölepped sõlmitud Tartu sotsiaalabiosakonna, Naistenõuandla, Tartu Lastekliiniku ja Ühendatud Abiga.

Haridustöö arendamiseks on korraldatud varem mainitud suvelaagreid ja seminare ning viidud ka läbi vaimulikke harjutusi. 1994. aastal korraldas Johannes Esto ühing ka rahvusvahelise konverentsi „Teaduse ja religiooni dialoog”, mis leidis aset Tallinnas ja Tartus. Kogu konverentsil esitatud materjal trükiti hiljem raamatuna. Samuti on Eestis pidanud jesuiitidest vaimulikud erinevaid loenguid, seminare, jutlusi ning osalenud erinevate heategevusürituste organiseerimisel. Alates 1997. aastast on korraldatud kord kuus Ignaatiuse ringi, kus peetakse ettekandeid ja palvetatakse.

Johannes Esto Ühingul on ka oma kirjastus, mis on suunatud peamiselt kahele valdkonnale: religioossele ja psühholoogilisele kirjandusele. Kirjastus on aja jooksul välja andnud nii tõlgitud kui ka algupärast eestikeelset kirjandust ning paljundanud ka varasemaid katoliiklikke brošüüre, ajakirju ja käsikirjalisi materjale. Alates 1999. aastast sai Johannes Esto Ühingust Eesti Kirjanduse Liidu liige.¹⁹¹

3.7.4. Katoliku Kiriku Haridusselts

1991. aasta detsembris asutati 20 Tartu katoliku kiriku koguduseliikme poolt Katoliku Kiriku Haridusselts, mille eesmärgiks oli Tartu Katoliku Kooli loomine. Selleks pöördusid haridusseltsi liikmed 1992. aastal Tartu Linna Volikogu poole. Käimasoleva maadetagastamise protsessi käigus pakuti linnale

¹⁹¹ **Tamm**, Urmas. Johannes Esto Ühing. Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). Lk 37-39. **Salo**, Vello. Lisa 2. Vello Salo artiklid. Jesuiidid Eestis. **Ebnetter**, Albert. *Jesuiitide ordu*. (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). 101–107. Lk 106.

välja idee luua katoliku erakool, mille programm pärineks Lõuna-Saksamaalt. Õppetegevuse programm kujutas endast ühendatud õpet, kus erinevaid distsipliine õpetatakse üksteisega seotult. Ühendõppeainete alla ei kuulunud keeled ega matemaatika. Kaks aastat peale Katoliku Kiriku Haridusseltsi loomist saadi piiskopilt õnnistus tegevuseks ning 9. septembril, päev enne paavst Johannes Paulus II visiiti, avati ettevalmistusklass, mis oma olemuselt oli lastead. Ettevalmistusklassi eesmärgiks oli anda lastele ja lapsevanematele võimalus jõuda arusaamale, kas katoliiklik erakool ja selle õppemeetodid sobivad neile. 1994. aastal avati esimene klass ning ettevalmistusklass töötas edasi kaks aastat, kuni kool ja lastead teineteisest eraldati. 1998. aastal võttis kooli majandamise üle mittetulundusühing Agathe.

Haridusseltsi edasiseks eesmärgiks, kujunes kooli avamise kõrval õppematerjalide koostamine. Esialgu olid need Tartu Katoliku Kooli tarbeks, kuid peagi ilmnis nende vastu laiem huvi ning koostatud materjale jagati ka teistele koolidele. Lisaks õppematerjalide koostamisele seati eesmärgiks ka riiklikule õppekavale vastavate töölehtede loomine, mida oleks võimalik kasutada ka ilmalikes koolides. Selle jaoks loodi MIKSIKese Õppekeskkonna programm. Kuna nõudlus programmi järgi kasvas ilmalikes koolides, siis selle arendamise võttis enda kanda organisatsioon Miksike, mis allub oma statuudi järgi roomakatoliku kirikule. Õppekeskkond ise järgis põhimõtet, et programm on avatud kõigile ja kõigele, kui ei esine vastuolu kiriku õpetusega.

Katoliku Kiriku Haridusselts lõpetas oma tegevuse 1999. aastal, kui kõik eesmärgiks seatud oli lõpule viidud: loodud kool, lastead ja MIKSIKese Õppekeskkond toimisid iseseisvalt ja üsnagi edukalt.¹⁹² Tänapäeval tegutseb Tartu Katoliku Hariduskeskus mittetulundusühinguna, mis haldab nii katoliku põhikooli, lasteaeda kui ka kultuurikoda¹⁹³.

¹⁹² **Pilv**, Mihkel. Katoliku Kiriku Haridusselts (1991–1999). Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). Lk 31. EAA.5452.5.260. Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Koguduse taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara: Veski 1, 3 (kinnistu nr 2374) ja Jakobi 41 (kinnistu nr 2422) tagastamise ja kompenseerimise toimik nr 5/205 (endine omanik Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Kogudus). 26.09.1991-07.01.2002. L. 9–10.

¹⁹³ MTÜ Tartu Katoliku Hariduskeskuse kodulehekülj.

3.7.5. Tartu Katoliku Kool ja lasteaed Väike Pauline

1993. aastal alustas oma tegevust Tartu Katoliku Kool, esialgu küll ettevalmistusklassina. Kool loodi hoonesse, mis ajavahemikul 1938–1941 oli katoliku koguduse lasteaed. Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal vara võõrandati ning hoones tegutses pikalt sõjaväekomissariaat. Eesti Vabariigi iseseisvumisel hoone tagastati, kuid 1993. aastaks ei olnud see veel täielikult vabastatud: kasutada sai vaid esimest korrust. Peagi jäid sealsed ruumid kitsaks, sest klasside arv kasvas iga aastaga. 1995. aastaks valmis Katoliku Koolile ka juurdeehitis, milles asusid söökla ja võimla. Õppeaastaks 1998/99 oli valminud ka teinegi juurdeehitis, kus asusid klassiruumid.

Tartu Katoliku Kooli eesmärk on pakkuda alternatiivi suurtele riigikoolidele, kus õpetajate ja õpilaste vaheline suhtlus on õpilaste suurest arvust tingituna sageli piiratud. Katoliku koolis on seatud igale klassile õpilaste maksimumpiiriks 22 kohta. Klasside väiksus võimaldab õpetajal pöörata tähelepanu ja anda tagasisidet igale lapsele. Lisaks sellele hakkab ka võõrkeele õpe varem kui tavakoolides: inglise keel alates 1. klassist ning kaks aastat hiljem võib soovi korral hakata õppima ka teist võõrkeelt. Samuti toimuvad ka usuõpetusetunnid, mis riigikoolides väga levinud ei ole.¹⁹⁴

Tartu Katoliku Kooli partneriks on Tallinnas tegutsev Vanalinna Hariduskolleegium, mis annab oma õpilastele edasi kristlikku kultuuripärandit ning tõekspidamisi. Vanalinna Hariduskolleegiumis on samuti kasutusel õe Mary, Pühima Vere Õdede ordu nanna, keeleõppe meetod, mis näeb ette, et lapsed alustavad võõrkeele õppimisega juba esimesest klassist. Erinevalt tavakoolidest õpitakse võõrkeelt iga päev ning õpetajad räägivad lastega üksnes õpitavas keeles. Sellise meetodi eesmärgiks on lapsi harjutada võõrkeelega ning panna neid hiljem ka võõrkeeles mõtlema. Esialgu toimub õppimine läbi mängude ja teiste tegevuste. Lapsed õpivad end võõrkeeles väljendama enne seda, kui nad õpivad

<http://www.katoliku.edu.ee/web/hariduskeskus/> (Kasutatud 16.04.2015).

¹⁹⁴ Nõps, Jane. Tartu Katoliku Kool. Koostanud Salo, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). Lk 32. Varajase võõrkeeleõppe meetodi on välja töötanud õde Mary.

kirjutama.¹⁹⁵

Lastead Väike Pauline, mis loodi katoliku kiriku liikmete poolt, kuid ei olnud otseselt seotud kogudusega¹⁹⁶, kasvas välja katoliku kooli ettevalmistusklassist. Väike Pauline hakkas lasteaiana tegutsema 1996. aastal. Nimi pandi lasteaiale Pauline von Manllinckrodti järgi. Ta oli tuntud laste ja vaeste abistaja ning kuulutati seetõttu 1985. aastal õndsaks. Kuna materiaalsed võimalused olid 1990. aastatel võrdlemisi piiratud, siis oluliseks abiks olid lasteaia loomisel Saksamaa katoliiklaste annetused, mida vahendas Christoph Wrembek SJ. Kahel esimesel aastal tegutses lasteaed kiriklas, kuid juba 1998. aastaks saadi oma maja kirikla vastas, mille kinkis Tartu katoliku kogudusele Bengt von zur Mühlen. Koguduse maja renoveeriti Saksamaa heategevusorganisatsiooni Renovabis'i abiga. Samuti oli toetajate hulgas eraisikuid, näiteks Tatiana de Montesquiou.

Lasteaia eesmärgiks oli pakkuda Tartu linnas töötavatele vanematele eestikeelset lastehoidu ja alusharidust, mis vastaks riiklikule haridusstandardile, kuid samal ajal võimaldaks edasi anda kirstlikke väärtusi. Katoliku lasteaia põhimõtte on toetada last ja lapsevanemaid nii, et lapse isikus ja areng ei oleks keskkonnast pärsitud. Samal ajal peetakse oluliseks traditsioonilist kasvatusvormi, mis annab lapsele valmiduse kooliks ja ühiskondlikuks sotsiaalseks eluks. 1999. aastaks oli lasteaias kaks tegutsevat rühma¹⁹⁷.

1997. aastaks oli lasteaias loodud ka huviringina beebikool, kus osalesid vanemad osalesid koos lastega alates viiendast elukuust kuni kolmanda eluaastani. Beebikooli eesmärgiks oli pakkuda vanematele võimalust oma lapsi varakult

¹⁹⁵ **Vanalinna Hariduskolleegiumi vanematekogu.** Vanalinna Hariduskolleegiumist kui kristlikust koolist Eesti haridusruumis. 13. veebruar 2008. Vanalinna Hariduskolleegiumi kodulehekülg <http://www.vhk.ee/juhtimine/alusdokumendid/vanalinna-hariduskolleegiumist-kui-kristlikust-koolist-estti-haridusruumis> (Kasutatud 05.05.2015). **Joon**, Silja. Vabakoolis vaatles tunde õde Mary. *Pärnu Postimees* 27.04.2011. <http://pluss.parnupostimees.ee/425205/vabakoolis-vaatles-tunde-ode-mary> (Kasutatud 05.05.2015).

¹⁹⁶ **Rosenthal**, Miguel Angel Arata suuline teade Laura Tabunile 16. märts 2015, vastusena 10. märtsil 2015 saadetud kirjale.

¹⁹⁷ **Kalve**, Kristi. Lasteaed Väike Pauline. Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). Lk 35–36.

lasteaiaga harjutada, et vältida hilisemat kohanemiskust.¹⁹⁸

2005. aasta sügisest jätkas Väike Pauline oma tegevust iseseisvalt ning otsesem seos Tartu roomakatoliku kirikuga katkes. 2009. aasta oktoobris avati roomakatoliku lasteaed Oru 3 majas. Tollal oli lasteaias vaid üks rühm, kuid 2010. aastal alustas oma tegevust MTÜ Katoliku Hariduskeskuse alla kuuluv Katoliku lasteaed juba kahe rühmaga.¹⁹⁹

3.8. Roomakatoliku kogudused ja keskused mujal Eestis

3.8.1. Frantsiskaanide Kodusema Katolik Keskus

Kodusema Katolik Keskuse ajalugu ulatub tagasi esimese Eesti Vabariigi aega, olles asutatud Katoliku Haridusseltsi poolt. 1935. aastal ostis haridusselts maad Roosna-Alliku vallas Kodusema mõisa pargi territooriumil. Sealne töökoda muudeti kahe aastaga eluruumideks ning kohalik rahvas hakkas seda kloostriks kutsuma. Kodusema asus elama neli ilmikvenda ja neli preestrit, kes hakkasid kohalikele inimestele haridust pakkuma. Klooster müüdi ära 1940. aastal ning hiljem sai sellest kolhoosikontor.²⁰⁰

1989. aastal, kui poliitiline olukord oli kiriku suhtes juba soosivam, alustati Kodusemal oleva hoone tagastamise taotlemist. Maja tagastati 1991. aastal võrdlemisi kehvast seisust (uksed ja aknad olid purustatud ning lagi oli osaliselt sisse kukkunud), sest viimased kümme aastat oli hoone tühjalt seisnud. Hoone taastati ning sellesse loodi katoliku kiriku koolituskeskus. Aastate jooksul on seal peetud mitmeid laagreid, kohtumisi erinevate orduliikmete ja vaimulike vahel ning jumalateenistusi.²⁰¹

¹⁹⁸ **Kalve**, Kristi. Tartu lasteaed Pauline – Eesti ainus katoliiklik lasteaed. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 2, Sügis 1997. 20–21. Lk 21.

¹⁹⁹ **Rosenthal**, Miguel Angel Arata suuline teade Laura Tabunile 16. märts 2015, vastusena 10. märtsil 2015 saadetud kirjale. **Talvik**, Merje. Tartus Tähtveres avas uksed katoliku kiriku lasteaed. *Eesti Kirik* 14.10.2009. <http://www.eestikirik.ee/tartus-tahtveres-avas-uksed-katoliku-kiriku-lasteaed/> (Kasutatud 29.04.2015).

²⁰⁰ **Hirvoja**, Krista. Kodusema Keskus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 2, 2004. Lk 22–23.

²⁰¹ **Õunapuu**, Rein. Mälestusi ja olevikupilte Kodusemast. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr.6/7, 1992. 7–9. Lk 9. **Reitalu**, Toivo. Kodusema kloostri hiilgus ja viletsus. 09.05.2005. Credo Kirikust ja usust. <http://aitio.eu/node/95> (Kasutatud 06.03.2015).

3.8.2. Püha Apostel Johannese kogudus Pärnus

Pärnu roomakatoliku koguduse taastamine sai võimalikuks 1992. aastal ning esmalt tegutseti luteri kiriku ruumides. Algselt kuulus kogudusse kuus liiget, kuid aastaks 1995 oli liikmete arv neljakordistunud: 24st liikmest olid 18 eestlased ja kuus poolakad. Eestlaste ülekaalu tõttu sai jumalateenistuse keeleks eesti keel, kuid missa teine lugemine oli venekeelne, samuti olid jutlused kahes keeles. Kakskeelne missa oli tegelikult tingitud sellest, et katoliku kogudusel puudusid oma ruumid ning Eliisabeti kiriku poolt pakutavat kabelit saadi kasutada vaid tund aega ühe kuu jooksul. Hiljem jumalateenistuste arv kuu lõikes kasvas, kuni lõpuks muutusid need iganädalaseks. Missat peeti erinevates ruumides vastavalt sellele, kuidas luteri kirikul oli vaja enda ruume kasutada. Tegelikult oli roomakatoliku kogudusel olemas ka oma kinnisvara, mis aja jooksul ka enda valdusesse tagasi saadi. Teise maailmasõja eel kuulusid Pärnu roomakatoliku kogudusele kaks maja, mis vahepealsel perioodil olid ümberkujundatud kortermajadeks. Suur-Posti tänaval asunud maja eest saadi kompensatsiooni, sest maja oli halvas seisus ning ei olnud võimalik ümber ehitada. Teisest, Karuselli tänaval asuvast majast, saadi esialgu tagasi üks korter, mis oli väikese koguduse kabeliks piisav. 1995. aastal pühitsesid Pärnu katoliiklased oma kabelis esimese missa.²⁰²

3.8.3. Püha Vaimu kogudus Valgas

Valga koguduse taastamise idee sai alguse juba 1980. aastatel. Kogudus oli suletud alates Nõukogude Liidu okupatsioonist, täpsemaid andmeid koguduse sulgemise kohta ei ole teada. Lisaks koguduse sulgemisele riigistati kogu Valgas olev vara nii, nagu seda tehti ka mujal. Kuni 1980. aastateni olid kirikuruumid kasutusel spordisaalina. Kuni selle ajani ei olnud linn kiriku korrashoidu investeerinud, mistõttu oli hoone väga halvas seisus. 1988. aastaks oli kiriku katus sisse kukkunud ning aknad ja ukSED hävinenud, lisaks sellele oli kogu hoone konstruktsioon muutunud varisemisohtlikuks. Samaks aastaks oli tehtud ka

²⁰² **Õunapuu**, Rein (toim.). Katoliiklus Karussellis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 3/4, 1995. Lk 24–25.

projekt uue spordisaali rajamiseks, kuid tänu Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspeksioonile ning taasloodud Valga katoliku kogudusele ei läinud projekt läbi. Valga linn hakkas rahapuuduse tõttu otsima kirikuhoonele uut omanikku. Lisaks katoliiklastele oli hoone endale saamiseks huvi ka baptistidel, kes siiski loobusid katoliku kiriku kasuks. 1988. aastal avanes võimalus saada kiriku renoveerimiseks raha Saksamaalt projektide taotlemise kaudu. Tollal oli Valga katoliku kirik ainus, mis oli roomakatoliku kiriku käes, kõik teised olid endiselt riigi omandis. Esialgselt saadud summa (200 000 Saksa marka) tundus olevat hoone restaureerimiseks piisav, kuid ehituse käigus selgus, et kulutused kujunevad planeeritust suuremaks.²⁰³

Esmalt sai 1995. aastal valmis juurdeehitus, mida hakati jumalateenistuste pidamiseks kasutama, kogudusehoone renoveerimistööd lõpetati aga alles 2005. aastal²⁰⁴. Taasloodud roomakatoliku kogudus hakkas tegutsema Püha Vaimu kogudusena, Valga kiriku varasem nimi (Ristija Johannese) selgus alles hiljem. 1995. aastaks oli Valga koguduste liikmete arv ligikaudu 100, kellest enamuse moodustasid vanemaealised inimesed, nendes omakorda oli 70% Lätist. Aktiivseid koguduseliikmeid oli tollal 50 ringis.²⁰⁵ 1997. aastal sai Valga koguduse preestriks itaallane Alfonso di Giovanni, kes oli ordineeritud vaid aasta varem²⁰⁶. 1999. aastal tunnistati Valga katoliku kiriku hoone kultuurimälestiseks²⁰⁷.

3.8.4. Roomakatoliku kogudused Ida-Virumaal

Ahtme **Püha Joosepi** koguduse tekkeaastaks võib pidada 1989. aastat. Esialgu peeti jumalateenistusi Ahtmes ladina keeles, kuid kuna kogudus oli

²⁰³ **Õunapuu**, Rein. Exegi monumentum *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1995. 11–15. Lk 11–13.

²⁰⁴ RKK Valga Pühavaimu Kirik. *Teeliste kirikud koduleht*. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=578&mk=Valgamaa> (Kasutatud 23.02.2015).

²⁰⁵ **Õunapuu**, Rein. Exegi monumentum *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1995. 11–15. Lk 14.

²⁰⁶ Uute preestrite ja õdede tutvustus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*. Nr. 1, 1998. Lk 18.

²⁰⁷ RTL 1999, 122, 1665. Kultuurimälestisteks tunnistamine.

poolakeelne, siis mindi sellele üle. Vaimulike nappuse tõttu peeti jumalateenistusi Ahtmes harva ning koguduseliikmed olid sunnitud kaugemale sõitma. 1992. aastal saadi raha Kieli koguduselt ja isa Wrembekilt, et osta Ahtmesse maatükk koos sellel oleva majaga, mis ehitati ümber kabeliks. Esimene jumalateenistus peeti sama aasta mais ning apostellik administraator külastas kogudust oktoobrikuus. 1993. aastal sai Ahtme ja Narva kogudused oma preestri: frantsiskaanist vaimuliku isa Augustinuse. Rein Õunapuu on kirjeldanud Ahtme kogudust kui üht kõige lahkemat, annetushelgemat ja organiseerumisvõimelist kogudust, mis suudab end kiiresti koondada ühise eesmärgi teostumise nimel. Samas jäi teda häirima asjaolu, et kogudus oli puhtalt poolakeelne.²⁰⁸

Narva roomakatoliku kogudus alustas tegevust juba 19. sajandil, oma kirik saadi 1907. aastal. Kuid Teise Maailmasõja käigus kirik hävitati linnale osaks saanud õhurünnakute käigus. 1992. aastal taastas Narva **Püha Antoniuse** kogudus oma tegevuse tänu isa Rein Õunapuu eestvedamisele. Esimene jumalateenistus peeti 1993. aasta mais luteri kabel-kirikus, mis oli ümber ehitatud garaažist. Jumalateenistus peeti ladina keeles, kuid lugemine oli eesti, poola ja vene keeles. 1998. aastal pühitseti sisse kabel, kus kogudus hakkas koos käima. Õunapuu järglaseks sai isa Augustus, kellele omakorda järgnes isa Hugon. Viimasest sai ühtlasi ka 2001. aastal pühitsetud Sillamäe koguduse, **Püha Jüri ja Püha Adalberti** koguduse preester.²⁰⁹

Kiviõli **Püha Klara** kogudusele kiriku asutamise idee algatajaks oli apostellik administraator Justo Mullor Garcia. Ehitustöid alustati 1998. aastal Saksa heategevusorganisatsiooni Renovabris'i abiga. Sama aasta sügisel andis ehitusele õnnistuse ka uus apostellik administraator Erwin Josef Ender. 1999. aasta talveks oli ehitus jõudnud nii kaugemale, et hoonel oli katus, ukсед ja aknad

²⁰⁸ **Õunapuu**, Rein. Ei taha, ei saa sind jätta, Ida-Virumaa *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 3/4, 1995. 10–15. Lk 10-14.

²⁰⁹ **Õunapuu**, Rein. Eestimaalt on sagedamini Narvas käima hakatud. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 5/6, 1993. 18–19. Lk 18. Kirik Eestis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr.1, Jaanuar/veebruar 2004. 23-24. Lk 24. RKK Narva Püha Antoniuse kabel. *Teeliste kirikud koduleht*. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=583&mk=Ida-Virumaa> (Kasutatud 03.03.2015). RKK Sillamäe Püha Adalberti ja Püha Georgiuse kirik. *Teeliste kirikud koduleht*. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=218&mk=Ida-Virumaa> (Kasutatud 03.03.2015).

ning välistööd olid lõppenud. Hoone ise pühitseti sisse 2000. aasta augustis.²¹⁰

Lisaks taastatud kogudustele alustasid oma tegevust Ida-Virumaal, Ahtmes ja Narvas, ka frantsiskaanidest mungad ja felitsiaanidest nunnad²¹¹. Ahtme Püha Frantsiskuse kabel, mis ehitati isa Augustinuse eestvedamisel, pühitseti sisse 1995. aastal²¹².

3.9. Caritas Eestis

Caritas loodi vajadusest suunata humanitaarabi abivajajateni, esimesed sellised saadetised jõudsid Eestisse Saksamaalt aastatel 1990–1991. See oli aeg, kus suur osa inimesi vajab abi. 1992. aasta märtsi saabunud saadetus oli niivõrd suur, et selle laiali kandmine oli võimalik üksnes jaotuskava abil. Selleks hakati koostama nimekirja abivajajatest, infot koguti nii koguduseliikmetelt, postiljonidelt kui ka arstidelt.²¹³ Algselt loodud Caritas ei olnud n-õ veel päris Caritas, vaid selle algne versioon. Caritas kui ülemaailmne katoliku kiriku sotsiaaltöö organisatsioon jõudis oma tegevusega Eestisse alles 1996. aastal tänu Lagle Parekile. Pareki sõnul tuli idee heategevusorganisatsiooni loomiseks birgitiinilt ema Teresalt. See, kas mõtte autoriks oli nunn ise või saadi see idee siiski tollaselt apostellikult administraatorilt, ei oska ta öelda. Caritas Eesti registreeriti mittetulundusühinguna 1997. aasta märtsis. Selle eesmärgiks on toetada noori peresid. Esimesena saabus toidu- ja riieteabi, abipakke jagati raskustes peredele ja ka lastele, kes olid pere toest ilma jäänud.²¹⁴ 1993. aasta 11. veebruaril registreeriti mittetulundusühing Tartu Caritas, mille eesmärgiks oli abisaadetiste laiali jagamine. Vajalik toetus Tartu Caritasele tuli Rootsist ja

²¹⁰ **Loska**, Augustyn. Püha Klara kirik Kiviõlis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 2, 2000. Lk 20.

²¹¹ **Püttsepp**, Juhani. Viimne reliikvia ja Torino surilina. *Eesti Ekspress* 12.08.2003. <http://ekspress.delfi.ee/news/areen/viimne-reliikvia-ja-torino-surilina?id=69086715> (Kasutatud 03.03.2015).

²¹² **Õunapuu**, Rein. Ei taha, ei saa sind jätta, Ida-Virumaa *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 3/4, 1995. 10–15. Lk 13–14.

²¹³ **Lokk**, Meeli. Caritas Tartus. Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999). 33–34. Lk 33.

²¹⁴ **Parek**, Lagle. *Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan*. (Tallinn: Kunst, 2010). Lk 388. Sotsiaaltööd tegeva katoliku kiriku organisatsiooni Caritas Eesti MTÜ kodulehekülj. <http://www.caritas.ee/caritas/ajalugu/> (Kasutatud 25.02.2015).

Saksamaalt. Peamiseks sihtgrupiks olid rasedad ja üksikemad, kellele otsiti ka nn partnerperekonti Saksamaalt. Abijagamine toimus kord nädalas koguduse kabelis, kuid info levides tuldi abi otsima ööpäevaringselt. Tänu Saksamaalt tulnud abile toimus 1992.–1993. aasta kevadel nimekirja alusel piima jagamine kaupluses „Tartu” ning sellele järgnes juba riideabi.

Tartu Caritas oli registreeritud mittetulundusühinguna, st juriidiliselt kirikust eraldiseisev organisatsioon. Soov saada oma tegevusele kiriklikku tunnustust viis põhikirja ja nime muutmiseni (alates 1994. aasta oktoobrist kannab see nime Caritas Tartu). Töö, mida Caritas tegi, kiideti piiskopi poolt heaks, kui sellele ei järgnenud ametlikku tunnustust. 1994. aasta alguses koliti Tartu Caritase tegevus üle Annelinna Kalda teele, kus jätkati oma tegevuse laiendamist. Kuna katoliku kirikul puudus huvi ühingu tegevuse vastu, siis viidi läbi järjekordne nimemuudatus²¹⁵: Ühendus Abi²¹⁶. Selle üheks väljundiks sai supiköök, mis oleks avatud viiel päeval nädalas. Samuti loodi nõuandla alaealistele ja rasedatele, mis annab vajadusel ka kriisiabi koos Naistekliiniku juristiga. Jätkati riideabi jagamist, millest ajaga on välja kujunenud teisi projekte toetav tegevus. Näiteks on Tartu katoliku koguduse juurde viidud jõulupakke.²¹⁷

1997. aastal loodi Caritas Eesti poolt Caritas Kindertubed, kus vaesuses elavad lapsed said peale kooli turvalises keskkonnas aega veeta, süüa ja õppida. Uksed avati nii Tartus, Narvas kui Ahtmel. Kuna Caritase tegevus hõlmas nii eesti kui ka muu emakeelega lapsi, siis alustati õige pea integratsiooniprogrammiga, mis soodustaks erineva keeletaustaga lastel omavahel suhelda. Sellest kasvas välja pikaajaline projekt „Eesti talu õpetab Eesti keelt”, millega suunati muukeelsed lapsed suvel eestlaste juurde elama, et nad saaksid vajalikku keelepraktikat.

1998. aastal loodi projekt „Kes ma olen”, millega venekeelsed lapsed ja noored otsid enda juuri ja identiteeti kunstilise lähenemise kaudu. Noorte

²¹⁵ Lokk 1999. Lk 33–34.

²¹⁶ Suures osas jätkati Tartu linna toel, kuid olulist rahalist abi tuli ka endiselt Saksamaalt Johannes Esto Ühingu toel. Hanson, Raimu. Ühendus Abi toetab hädalisi supiga. Postimees. 02.03.2001. <http://www.postimees.ee/1854101/uhendus-abi-toetab-hadalisi-supiga> (Kasutatud: 25.02.2015).

²¹⁷ Lokk 1999. Lk 34.

juhendajaks oli Merle Karusoo ning projektist kasvas välja lavastuste sari, mis kõneles erinevate inimeste sidemeid oma sotsiaalse tausta ja juurtega.

Järgmisel aastal alustas Caritas projektiga „Teater ja tants sotsiaalsete muutuste teenistuses”. Selle eesmärgiks oli laste ja noorte probleemide käsitlemine ning neile lahenduste otsimine kunstilise tegevuse kaudu. Selles projektis tegid kaasa nii tantsijad kui ka näitlejad. Projekti arenedes hakkas Tallinnas tööle Caritase teatrikool, samal ajal toimusid Tartus loovtantsu tunnid Kinderstube projektis osalevatele lastele. Samal aastal toimus ka „Demokraatiakool”, kus eri rahvusest noored käsitlesid neid puudutavaid teemasid.²¹⁸

1996. aastal loodud Caritas oli oluline just Ida-Virumaale, kus inimeste majanduslik olukord oli tunduvalt kehvem kui mujal Eestis. Rahalist toetust heategevuseks saadi Rootsi Caritaselt, samuti soodustas sealset tegevust roomakatoliku kirikute koostöövalmidus. Esile võib tõsta Ahtme katoliku koguduse liikmed, kes hoolimata oma kehvast olukorrast olid nõus teisi aitama. Nende tegevuse tulemusel pakuti puudustkannatavatele lastele suvisel vaheajal kolmekäigulist lõunasööki. Lisaks sellele tegeleti ka Ahtme halastus-kodukooli vaimupuuetega noortega, kellele pakuti võimalust osaleda laagris Kodasemal.

Narva Caritas hakkas tööle kogudusele tagastatud majas, kuhu loodi ka taaskasutuskeskus, milles müüdavad rõivaesemed olid saadetud Soomest ja Saksamaalt. Lisaks toimus ka seal puudustkannatavatele lastele toidu pakkumine, paar nädalat enne kooliaasta algust.²¹⁹

²¹⁸ Sotisaaltööd tegeva katoliku kiriku organisatsiooni Caritas Eesti MTÜ kodulehekülg. <http://www.caritas.ee/caritas/ajalugu/> (Kasutatud 25.02.2015).

²¹⁹ **Parek**, Lagle. Caritase esimene aasta. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 159, Jüulud 1996. Lk 20.

3.10. Roomakatoliku kiriku areng ja positsioon Eesti ühiskonnas võrdluses Leeduga 1990. aastatel

Erinevalt leedulastest on eestlaste seas roomakatoliiklus olnud tõusuteel, hoolimata sellest, et kirikuliikmete arv on võrreldes teiste konfessioonidega võrdlemisi väike²²⁰. Kuigi mõlemas riigis on peale taasiseseisvust olnud roomakatoliku kiriku tegevuseks head võimalused ning Leedu puhul võiks isegi eeldada eelisseisu, mis on tingitud ajaloost ja rahvuslikust enesemääratlusest, on olukord kujunenud 1990. aastatel vastupidiseks. Eestis on toimunud roomakatoliku koguduste taastamine, avatud on erinevaid organisatsioone, ordusid, haridusasutusi, mis on aidanud kaasa katoliiklaste arvu tõusule. Kuigi ka Leedus on loodud vastavad tingimused, siis sealne koguduseliikmete ja praktiseerivate katoliiklaste arv on alates 1990. aastatest pidevalt kahanenud. Sellise tendentsi taga võib näha:

1. Kiriku ja riigi vahelisi suhteid – Leedu iseseisvumisel eraldas kirik end ise poliitikast. Samas on roomakatoliku kirik saanud riigilt toetust, et oma tegevust laiendada, samuti on riik toetanud religioosse hariduse andmist. Kuigi katoliku kirik eraldas end ise Leedu poliitikast, on kiriku juhtkond sageli kritiseerinud poliitiku, kes ei ole katoliku kiriku esindajate sõnul piisavalt panustanud, et riigis olevaid sotsiaalseid probleeme vähendada²²¹.

Seevastu Eestis riik eraldas end ise kirikutest Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 40 alusel, mille järgi puudub riigikirik. Lisaks sellele tegutseb roomakatoliku kirik Eestis tänu Püha Tooliga sõlmitud diplomaatilise leppe alusel. Roomakatoliku kirik on oma tegevust laiendanud Eestis ilma riigilt saadud lisatoetuseta. Vajaminev raha on saadud sageli annetustena erinevate projektide raames. Samuti on saadud väiksemaid rahalisi toetuseid EKNi kaudu peale nõukoguga liitumist. Lisaks sellele on Eestis roomakatoliku kirik teinud sotsiaalvaldkonna probleemide lahendamiseks koostööd ka kohalike omavalitsustega.

²²⁰ Ketola 2007. Lk 68.

²²¹ Ketola 2009. Lk 235.

2. Kiriku suhted teiste konfessioonidega ja inimeste suhtumine – Eestis oli konfessionaalne mitmekesisus ka Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal. Selline pluralism religioonimaastikul ning religioosete inimeste protsentuaalne vähesus ühiskonnas löid pinnase interkonfessionaalseks suhtluseks. Väljakasvanud oikumeeniline suhtlus on säilinud ka peale riigi iseseisvust. Koostöö erinevate konfessioonide vahel on sujunud hästi ja olnud oluline võit kõigile osapooltele. Näiteks võib tuua Piibli tõlkimise, millesse erinevad konfessioonid on koos panustanud.

Suur osa Eesti katoliiklastest on pöördunud katoliiklusesse oma hilisemas elus, seejuures enamik leedulasi peab end katoliiklaseks, sest see on olnud osa rahvuse enesemääratlusest. Võib öelda, et eestlane on katoliiklane katoliikluse pärast, leedulane aga sageli oma rahvuse tõttu. Samuti tuleb erinevus sisse hariduse osas, kui Eestis on katoliku hariduse saamine üldharidustasandil kogunud järjest populaarsust, siis Leedus on peale riigi iseseisvumist huvi religioosse hariduse vastu pidevalt vähenenud.

Leedu, mis oli terve okupatsiooniaja katoliiklik maa, muutus teistele konfessioonidele avatumaks alles peale riigi taasiseseisvumist, kuigi vähesel määral esines teisi konfessioone juba varem. Peale riigi iseseisvust hakkasid „uued” konfessioonid katoliiklusega konkureerima. Kuigi teised konfessioonid hõlmavad kokku protsentuaalselt väiksema osm elanikkonnast kui katoliiklus, on nende mõju olnud Leedu ühiskonnas tajutav. Eelkõige on need huvi pakkunud noorematele leedulastele, kelle jaoks on katoliiklus liiga traditsiooniline.

3. Kiriku juhtkond – kuigi Nõukogude Liidu perioodil toimus Leedus märkimisväärne vaimulikkonna vähenemine, oli vaimulikkond iseseisvuse alguseks piisavalt suur, et tagada kiriku tegevuse laienemine. Kuid selle asemel toimus selgem lõhenemine vaimulike seas, mis on tingitud Nõukogude Liidu okupatsioonist. 1990. aastatel tekitas palju vaidlust kas ja mil viisil võiksid vaimulikud oma tööd jätkata, kui nad on varem olnud

KGB agendid. Selline pretsedent oli tingitud Leedu varasemast ajaloost, mil KGB tegevus ei üritanud roomakatoliku kirikut piirata üksnes avalikult, vaid ka kiriku sees, värvates vaimulike seast agente. Samuti esines lahkkelisid nooremate ja vanemate vaimulike vahel, kui esimesed soovisid uuendusi missakorras ja kirikuelus, siis teised soovisid traditsioonidele truuks jäämist. Eestis sellist probleemi ei olnud, vaid esines tõsine vaimulike puudus. Eesti iseseisvumise ajaks oli roomakatoliku kirikul kaks eestlasest vaimulikku, kuid katoliiklaste kasvava arvu tõttu jäi sellest väheks. Seega saadeti Eestisse välismaalastest preestreid. Samuti puudus apostellik administraator, kes oleks tegelenud ainult siinse kiriku struktuuri taastamisega. Lisaks sellele lahkusid kaks eestlasest vaimulikku, Rein Õunapuu ja Väino Niitvägi, vaimulike kohtadelt, mille tulemusel ei jäänud 1990. aastastel Eesti apostellik administratuuri alluvusse mitte ühtegi eestlast²²². Vaatamata sellele, et vaimulikkond moodustus 1990. aastate teisest poolest alates vaid välismaalastest, jätkus kiriku liikmeskonna kasv ning kiriku tegevus on laienenud.

3.11. Kokkuvõte

Leedus oli roomakatoliku kiriku kasvamiseks olemas eelised: enamik rahvast pidasid end 1990. aastate alguses katoliku kiriku liikmeks. Kuigi populariseeruma hakkasid ka teised konfessioonid, jäi nende liikmete osakaal kogu rahvaarvust alla 30%. Samuti oli Leedus olemas oma vaimulikkond ning religioosse hariduse andmine sai võimalikuks juba 1980. aastate lõpus. Kuigi roomakatoliku kirik eraldas end riigi poliitikast, on valitus toetanud kiriku tegevust. Sellest hoolimata hakkas 1990. aastatel kiriku liikmeskond vähenema ning vaimulikkond ei suutnud lahendada probleeme kiriku juhtimisstruktuuris ja sotsiaalvaldkonnas, süüdistades viimases riiki tegemata töös.

1980. aastate lõpp ja 1990. aastate algus oli Eesti religioonimaastikul

²²² **Salo**, Vello. Ei süüdistata, vaid annan andeks. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 3 (31), Ivanoskorona 2002. http://www.hot.ee/vellosalo/Mm_3_02.htm (Kasutatud 30.03.2015).

muutuse periood. Loodud Eesti Kirikute Nõukogu ja hilisem Eesti Piibliselts, kelle liikmeskirikute hulka kuulub tänapäeval ka roomakatoliku kirik, on aidanud erinevate konfessioonide vahel luua oikumeenilist koostööd, mis mujal riikides ei ole eriti levinud. Olukorda võib pidada uudseks ka katoliku kiriku jaoks, sest reeglina on katoliku kirik end oikumeenilisest tegevusest taandatud, viidates nii kiriku suurusele kui ka kiriku ainuõigsusele.

1990. toimuvatele arengutele andis positiivse tõe ka paavst Johannes Paulus II külaskäik. Võib öelda, et tema külaskäik mõjus toetavalt siinsetele katoliiklaste tegevusele. Samal ajal sai paavsti külaskäik ka kirikule julgustavaks märgiks osaleda oikumeenilises töös. Toimunud oikumeenilist jumalateenistust paavstiga võib pidada sümboolselt siinsete kristlaste ühteliitmiseks katoliiklastega, sest roomakatoliku kirikust sai EKNi täieõiguslik liige alles peale Johannes Paulus II visiiti.

Lisaks kirikute vahelistele koostööle sõlmisid Püha Tool ja Eesti Vabariigi Välisministeerium koostöölepingu, mille alusel roomakatoliku kirik siin tegutseb. Seega on tegu diplomaatilise suhtega, mis ei ole omane ühelegi teisele Eestis olevale konfessioonile.

Roomakatoliku kiriku tegevuse laienemine Eestis 1990. aastatel on olnud nähtav, kuigi konfessiooni liikmete arv ja protsentuaalsus Eesti rahva seas ei ole kunagi olnud märkimisväärselt suur. Kiriku ning selle organisatsioonide taga võib näha kindlalt katoliku kiriku juures püsivaid koguduseliikmeid, tänu kellele on katoliiklaste arv stabiilne olnud alates 1990. aastate teisest poolest, arvestamata siinjuures viimaseid rahvaloenduse andmeid.

Eesti Vabariigi iseseisvumisel toimusid roomakatoliku kirikus järgnevad progressiivsed sammud: kogused ja nende hooned taastati, naasid või alustasid tegevust katoliku kiriku ordud, siin tegutsevate vaimulike arv kasvas, samuti loodi erinevaid katoliiklike ühinguid, seltse ja organisatsioone. Taastati katoliiklik ajakiri, mis vahepealsel perioodil oli oma tegevuse lõpetanud. Areng ja tegevused ei olnud suunatud üksnes kirikule ja selle liikmetele, vaid ühiskonnale laiemalt. Loodud abiorganisatsioonid ja haridusasutused ei ole suunatud olnud üksnes

katoliiklastele, vaid kõigile, kes nende järgi vajadust tunnevad. Haridusalased uuendused, Tartu Katoliku Kooli mudel ja Johannes Esto Ühingu konverentsid ning seminarid on avardanud ja täiendanud Eesti haridusmaastikku oluliselt.

4. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Käesoleva magistritöös uuriti Leedu ja Eesti roomakatoliku kiriku ajalugu 1970.–1990. aastatel. Kuigi mõlemad riigid olid uuritava perioodi alguses osa Nõukogude Liidust ning kehtinud režiim nägi ette religiooni kaotamist kommunistlikust ühiskonnast, siis tegelikkuses osutus olukord vastupidiseks. Leedus, kus inimesed on rõhutanud oma katoliikliku päritolu, asuti kaitsma kirikut ning kirik institutsioonina osutas samuti kehtinud korrale vastupanu. Eestis, kus puudus monoreligioosne ühiskond ning kirikuliikmete arvu kahanemisega loodi antireligioosle propagandale soodne pinnas, võis oletada, et religiooni juuritakse ühiskonnast välja. Kuid sellest hoolimata hakkas 1970. aastatel usuelu elavnema ning kasvas kuni riigi iseseisvuseni. Uurimustöö eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas roomakatoliku kirik, mida varem seostati teiste rahvustega, muutus NSV Liidu perioodil eestlaste kirikuks ning jätkas laienemist peale riigi iseseisvumist. Eesmärgiks oli vaadelda, kuidas on kirik ja ühiskond teineteist mõjutanud ning kujundanud, samuti leida seoseid Leedu roomakatoliku kirikus toimunud arengutega ja võrrelda roomakatoliku kirikuid kahes riigis alates 1970. aastatest kuni 1990. aastate lõpuni.

Uurimustöö läbiviimisel on jõutud järgmiste järeldusteni: esiteks, Leedu roomakatoliku kirikul on olnud mõjutusi Eesti katoliku kirikule Nõukogude Liidu okupatsiooni perioodil. Kuid mõjutused ei ole avaldunud üksnes kiriku sees, vaid laiemalt ühiskonnas. Samas on ühiskonnas aset leidnud muutused omakorda mõjutanud kirikut. Nimelt sai Leedus ja ka Poolas alguse vastupanuliikumine, millest võtsid eeskuju ka eestlasest dissidendid. Kuigi Nõukogude Liidu eesmärgiks oli pärssida kirikute ja dissidentide tegevust, ei õnnestunud kommunismivastast meelsust täielikult ühiskonnast eemaldada. Dissidentliku tegevuse pinnalt tekkisid sidemed Leedu ja Eesti noorte haritlase vahel. Kuna Leedu vastupanuliikumine oli tugevalt roomakatoliku kirikuga seotud, siis omavahelisel läbikäimisel tekkis ka eestlaste seas huvi roomakatoliku kiriku vastu.

Teiseks, Eestis ei saa rääkida üksnes roomakatoliku kirikust ja selle

liikmetest, vaid tuleb vaadelda ka teiste konfessioonide, sealhulgas luteri kiriku liikmete osalust roomakatoliku kiriku kasvamisel. Luteri kirik oli 1970. aastateks jõudnud madalseisu. Religioosse hariduse andmine oli juba teist põlve keelatud, mistõttu oli noorte pealekasv kirikusse oluliselt vähenenud. Samuti ei olnud luteri kirikus olnud suuremaid muudatusi ning need noored, kes luteri kirikuga liitunud olid, hakkasid sageli endale alternatiivi otsima. Roomakatoliku kirik, mis oli Vatikani II Kirikukoguga läbi viinud muudatusi, tundus paljudele religioosseid vajadusi rahuldavana. Peale selle, kuna oli tärganud üldisem huvi keskaja vastu, siis hakkas katoliku kirik kui selle traditsiooni hoidja paljude noorte haritlaste ja ka luteri kiriku vaimulike seas huvi tekitama.

Kolmandaks, oli Eestis tekkinud interkonfessionaalne suhtlus, mis mitmekesisus, kui huvi roomakatoliku kiriku vastu hakkas katoliiklaste arvu kasvatama. Tekkinud suhetele aitasid kaasa ka noored kultuuritegelased, nagu näiteks Hortus Musicuse liikmed, kes oma karismaatilisusega ärgitasid inimesi roomakatoliku kirikuga liituma või vähemalt äratasid huvi selle vastu. Erinevatest konfessioonidest inimeste omavaheliste suhete jätkamine on rikastanud Eesti religioonimaastikku. Lisaks sellele loodi tekkinud sõprussuhete pinnalt koostöö vorm Eesti Kirikute Nõukogu näol. Katoliiklikus Leedus selliseid suhteid ei ole arenenud, sest protsentuaalselt oli roomakatoliiklasi ühiskonnas kõige rohkem. Samuti oli roomakatoliku kirik see, mille kaudu end rahvana identifitseeriti ja vastandati kehtinud riigikorrale.

Neljandaks, muutused Ida-Euroopa ühiskonnas, kultuuris ja poliitikas ning NSV Liidu nõrgenemine osutusid soodustavateks teguriteks roomakatoliku kiriku n-õ tagasitulekul Eestisse ja selle eestistumisel. Hoolimata sellest, et ateistlikku propagandat jätkati 1980. aastate lõpuni, ei suudetud religiooni ühiskonnast täielikult välja tõrjuda. Eesti Vabariigi iseseisvumise ajaks oli roomakatoliku kirik piisavalt tugev, et oma tegevust jätkata ning laieneda. Olulist rolli on selles mänginud ka eesti soost vaimulike ordineerimine 1980. aastatel. Nende hulgas oli ka Rein Õunapuu, kes on oluliselt panustanud roomakatoliku koguduste taastamisse Eestis 1990. aastate alguses. Õunapuu järjekindlus ja entusiastlik

tegevus koos välismaiste vaimulikega aitas kaasa roomakatoliku koguduste, ordude ning organisatsioonide tagasitulekule ja ka esmakordsele tulekule. Kuna Leedus oli olemas piisav vaimulikkond (kuigi see oli okupatsiooni perioodil oluliselt vähenenud), siis kirikuga seonduva tegevuse taastamine osutus seal lihtsamaks kui Eestis. Samuti on roomakatoliku kiriku tegevus olnud Leedus ka riigi poolt rahaliselt toetatud, kuigi kirik eraldas end peale iseseisvust riigi tegevusest. Eestis on roomakatoliku kiriku ja riigi vahelised suhted reglementeeritud Vatikani ja Eesti Välisministeeriumi vahel sõlmitud kokkulepete alusel. Selles tulenevalt ei ole roomakatoliku kirik Eesti riigilt saanud täiendavat toetust, mis oleks aidanud kaasa siinsete katoliku koguduste tegevustele.

Viiendaks, tänu vastupanule sai Leedus roomakatoliku kirik osa rahva toetusest Nõukogude Liidu perioodil. Iseseisvuse taastamise järel on Leedu kirikul olnud raske oma liikmeid hoida, sest kirik ei suuda nooremas põlvkonnas oma tegevusega huvi tekitada. Samuti on tekkinud vastuolud noorte ja vanemate vaimulike vahel. Kui esimeste arvates peaks roomakatoliku kirik viima läbi muudatused, siis vanem põlvkond leiab, et traditsioonidele peaks truuks jääma. Vajadus muutuste järgi ning ohu puudumine rahvuslikule identiteedile on viinud noorema põlvkonna leedulased religioosse alternatiivi otsimiseni või üldse religiooni igapäevaelust võõrandumiseni. Kuigi ka Eestis võis täheldada usuelu jähnenemist 1990. aastate algul, on roomakatoliku kiriku koguduseliikmete arv pidevalt kasvanud ning kirik on laiendanud oma tegevust. Võib öelda, et praegused Eesti katoliiklased on katoliiklased katoliikluse pärast, mitte traditsiooni tõttu nii, nagu seda võib leedulaste puhul täheldada.

Kuuendaks, roomakatoliku kirik on koguduste ja organisatsioonide tegevusega suutnud hoida pidevat huvi. Võrdlemisi hästi on näha seda haridusvaldkonnas. 1990. aastate esimeses pooles loodud haridusasutuste populaarsus on iga aastaga tõusnud mitte üksnes kiriku enda liikmete seas, vaid ka väljaspool. Seevastu Leedus on huvi religioosse hariduse vastu on alates 1990. aastatest alates pidevalt vähenenud.

Käesoleva uurimuse põhjal võib kokkuvõtvalt öelda, et katoliikliku

taustaga Leedus suutis roomakatoliku kirik oma positsiooni tunduvalt paremini hoida okupatsiooniaegses ühiskonnas kui iseseisvuse järel. Seevastu on Eestis roomakatoliku kiriku tegevus olnud pidevas laienemises. Kuigi Eesti katoliiklaste arv hakkas tõusma juba okupatsiooniperioodil, mil innustust saadi eelkõige Leedu roomakatoliku kirikust, siis oluline töö on ära tehtud iseseisvuse esimestel aastatel. Kuna Eesti enda roomakatoliku kiriku vaimulikkond oli praktiliselt olematu, siis võib välismaalastest vaimulike siia asumist pidada üheks põhjuseks, miks siinne roomakatoliku kirik on osutunud just nii edukaks, kui ta praegu on. Leedus, kus vaimulike seas vahetumist ei toimunud, jätkusid pinged, mis hakkasid peagi peale iseseisvumist avaldama mõju kirikuelus.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Riigiarhiiv (ERA)

ERA.R.-3.3.14136. Seadlused autasutamiste kohta (Hortus Musicus, raamatukogutöötajad, teatri "Estonia" töötajad, E. Säremat, teatritöötajad). 28.12.1987. Sisaldab materjale Hortus Musicuse kohta seoses aunimetuse andmisega.

ERA.R.-1989.3.568. Tallinna Rooma-katoliku kogudus (Peeter-Pauli). 19.02.1947-01.01.1990. Sisaldab infot Tallinna roomakatoliku kiriku liikmete arvu ja surnuaia kohta. Samuti R. Õunapuu pöördumist I. Toome poole seoses roomakatoliku kiriku olukorra muutmise sooviga ning R. Ristlaane kirja U. Veeringule.

ERA.R.-1989.3.569. Tartu Rooma-katoliku kogudus. 16.03.1947-10.01.1990. Sisaldab M. Krumpansi kirjalikku nõusolekut R. Õunapuu õppima asumiseks.

Ajalooarhiiv (EAA)

EAA.5452.5.260. Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Koguduse taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara: Veski 1, 3 (kinnistu nr 2374) ja Jakobi 41 (kinnistu nr 2422) tagastamise ja kompenseerimise toimik nr 5/205 (endine omanik Rooma-Katoliku Kiriku Tartu Kogudus). 26.09.1991-07.01.2002. Sisaldab materjale Tartu roomakatoliku kiriku varde tagastamise ning Tartu Katoliku Kooli kohta.

EAA.5452.5.2764. Rooma Katoliku Kiriku Tallinna Peeter-Pauli koguduse taotlusel õigusvastaselt võõrandatud vara: Veski 3 asunud trükikoda „Tungal” sisseseade kompenseerimise toimik nr 100/2721 (endine omanik Katoliku Kirik Eestis). 10.02.1992-15.06.1998. Sisaldab materjale trükikoja Tungal koha.

EAA. T-1168.2.12249. 386 Jakobi 41; ER kood 104037765 (Tartu Katoliku kooli huvitöökodade korpus), 104040503 (Tartu Katoliku kool), 104042866 (Sõjakomissariaadi autogaraaž). 1946-1995. Sisaldab materjale Tartu roomakatoliku kiriku varade tagastamise kohta.

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

TLA.R-1.1-II.3429. Tallinna Rooma Katoliku Peetri-Pauli kogudus. 22.12.1963-01.1990. Sisaldab R. Õunapuu elulookirjeldust ja tema preestriks määramist Tallinna roomakatoliku kirikus.

Seadusandlikud aktid

Riigi Teataja (RT)

RT II 1999, 7, 47. Eesti Vabariigi ja Püha Tooli vaheline kokkulepe katoliku kiriku õigusliku staatuse kohta Eesti Vabariigis.

Riigi Teataja Lisa (RTL)

RTL 1999, 122, 1665. Kultuurimälestisteks tunnistamine.

Statistilised andmed

2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Haridus. Usk, IV, Tallinn: Statistikaamet, 2002. <http://www.stat.ee/20348> (Kasutatud 26.03.2015).

Publitseeritud allikad ja kirjandus

Aarelaid, Aili. *Ikka kultuurile mõeldes*. Tallinn: Virgela, 1998.

Abiline, Toomas. Pirita kloostri taassünnilugu. *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2000/2002*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2002, 5–22.

Abiline, Toomas. *Pühade Peetruse ja Pauluse kogudus Tallinnas*. Tallinn: Eesti Apostlik Administratuur, 2006.

Aid to the Church in Need. Kabeikis, Marian (copy editor). *Catholics in Soviet-Occupied Lithuania: faith under persecution*. Äratrükk väljaandest: Chretiens de l'Est, Nr. 27, 1980. Brooklyn: 1981.

Altnurme, Lea. Interkonnaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. 177–206.

Altnurme, Lea. Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus eestlaste seas 1857–2010. *Tuna* Nr. 4, 2013. 36–53.

Altnurme, Riho. Kirikuelu Eestis teisel iseseisvusajal. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. 209–218.

Altnurme, Riho. **Rommel**, Atko. Kirikuelu okupatsioonide ajal. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. 99–113.

- Au, Ilmo. Ringvee, Ringo.** *Usulised ühendused Eestis*. Tallinn: Allika, 2007.
- Burinskaitė, Kristina.** KGB tegevuse eripärast Leedus aastatel 1945–1990. *Tuna* Nr. 4, 2012. 79–88.
- Brzechczyn, Krzysztof.** On the Process of Liberation of the Baltic Countries from the Soviet Domination in Years 1985–1991: Attempt at a Model. Edited by **Rutkowski, Marek. Proniewski, Marek.** *Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską: (w aspekcie politycznym, ekonomicznym, kulturowym i społecznym)*. E-publikacje Nauki Polskie, 2008. 163–174.
- Froese, Paul.** After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World. *Sociology of Religion*, Vol. 65 (1), 2004. 57–75.
- Hansen, Hans.** *Usüühendused Eestis 1934–2000*. Tallinn: OÜ Teabetrükk, 2002.
- Jürjo, Villu.** Kirikulikust vastupanuvõitlusest 1980. aastatel. Koostanud ja toimetanud **Velliste, Anne.** *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011. 82–103.
- Kalve, Kristi.** Lasteaed Väike Pauline. Koostanud **Salo, Vello.** *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 35–36.
- Ketola, Mikko.** The Baltic Churches and the Challenges of the Post-Communist World. *International Journal for the Study of the Christian Church* Vol. 9 (3), 2009, 225–239.
- Ketola, Mikko.** The Baltic Churches in the Process of Transformation and Consolidation of Democracy since 1985. *Kirchliche Zeitgeschichte* Vol. 20 (1), 2007. 66–80.
- Klinke, Lambert.** Katoliku kirik Eestis 1918–1998. *Akadeemia* Nr. 4, 2000, 862–881.
- Klinke, Lambert.** Peapiiskop Eduard Profittlich: elu ja saatus. *Akadeemia* Nr.2, 2002. 288–297.
- Knasas, John F. X.** A fulbrighter observes Lithuania going West. *Filosofija. Sociologija*, Vol. 1, 2006. 20–24.
- Krinus, Kęstutis K.** Catholicism and Nationalism in Lithuania. *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Edited by Ramet, Sabrina P. USA: Duke University Press, 1989. 109–137.
- Kukk, Mare.** Political opposition in Soviet Estonia 1940–1987. *Journal of Baltic Studies* Vol. 24 (4), 1993. 369–384.

Laar, Mart. Ott, Urmas. Endre, Sirje. *Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: Meedia- ja Kirjastuskompanii, 1996.

Laar, Mihkel. Kirikuvastased repressioonid Eesti NSVs 1979–1985. Koostanud ja toimetanud **Velliste, Anne.** *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011. 58–81.

Lankauskas, Gediminas. On the charisma, civility, and practical goodness of “modern” Christianity in post-Soviet Lithuania. *Focaal—European Journal of Anthropology* Vol. 51, 2008. 93–112.

Laukaitytė, Regina. The Attitude Of Believers To The Confessional Policy Of The Soviet Regime In Lithuania In The Period 1944–1953. *Usuteaduslik Ajakiri*, Nr. 1, 2013. 84–98.

Lokk, Meeli. Caritas Tartus. Koostanud **Salo, Vello.** *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 33–34.

Narkutė, Vilma. The Lithuanian Catholic Church and the Soviet Regime. *New Blackfriars* Vol. 87 (1011), 2006. 456–475.

Nõps, Jane. Tartu Katoliku Kool. Koostanud **Salo, Vello.** *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*, Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 32.

Parek, Lagle. *Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan*. Tallinn: Kunst, 2010.

Plaat, Jaanus. Kristlikud ja mittekristlikud usuühendused Eestis 1990. aastatel. *Mäetagused: Hüperajakiri* 14, 2000, 1–8. Artikkel on kättesaadav ajakirja *Mäetagused: Hüperajakirja* koduleheküljel, erinedes lehekülgede numeratsioonist trükitud versioonist <http://www.folklore.ee/tagused/nr14/pdf/plaat.pdf> (Kasutatud 16.04.2015).

Plaat, Jaanus. Religious change in Estonia and the Baltic states during the Soviet period in comparative perspective. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 34 (1), 2003. 52–73.

Pilv, Mihkel. Katoliku Kiriku Haridusselts (1991–1999). Koostanud **Salo, Vello.** *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 31.

Pruskus, Valdas. The features of the resumption and set of Lithuanian catholic church in the first decade of the re-establishment of independence. *Limes: Cultural Regionalistics*, Vol. 3 (2), 2010. 110–123.

Pöder, Andres. Kiriku liikmeskond vabanemisprotsessi osana. Koostanud ja

toimetanud **Velliste**, Anne. *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011. 16–35.

Ralys, Kęstutis. Social Activity of the Roman Catholic Church in Lithuania. *Socialinis Ugdyimas* Nr. 12 (23), 2010. 120–129.

Reitalu, Toivo. „Meie õed”. Koostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999.

Ringvee, Ringo. *Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011.

Rohtmets, Priit. **Ringvee**, Ringo. Religious Revival and the Political Activity of Religious Communities in Estonia During the Process of Liberation and the Collapse of the Soviet Union 1985–1991. *Religion, State & Society*, Vol. 41 (4), 2013. 355–393.

Rosenthal, Miguel Angel Arata. Juubeliaasta 1999 sündmusi. oostanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 48–49.

Saard, Riho. Eesti kirikute Nõukogu loomine. Peatoimetaja **Altnurme**, Riho. *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009. 219–248.

Saard, Riho. Katoliiklik vagadusvool 1970. ja 1980. aastate Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus. *Usuteaduslik Ajakiri* (1), 2012. 36–62.

Saard, Riho. Nõukogude aeg. Arengutest Euroopas ja Nõukogude Eestis. Koostanud ja toimetanud **Velliste**, Anne. *Usk vabadusse: artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011. 36–47.

Salo, Vello. Koguduse ajaloo uurimisest. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150* Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 9–14.

Salo, Vello. Riik ja kirikud 1940–1991. Brampton: Maarjamaa; Tartu: Johannes Esto Ühing [levitaja], 2000.

Salo, Vello. The Catholic Church in Estonia, 1918–2001. *The Catholic Historical Review*, Vol. 88 (2), 2002. 281–292.

Salo, Vello. Lisa 2. Vello Salo artiklid. Jesuiidid Eestis. **Ebneter**, Albert. *Jesuiitide ordu*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1997. 101–107.

Sild, Olaf. **Salo**, Vello. *Lühike Eesti kirikulugu*. Tartu, 1995.

Stan, Lavinia. **Turcescu**, Lucian. *Church, State, and Democracy in Expanding Europe*. New York: Oxford University Press, 2011.

Streikus, Arūnas. Lithuanian Catholic clergy and the KGB. *Religion, State and Society* Vol. 34 (1), 2006. 63–70.

Tamm, Jaan. *Eesti keskaegsed kloostrid*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002.

Tamm, Urmas. Johannes Esto Ühing. Koosatanud **Salo**, Vello. *Tartu Neitsi Maarja Kogudus 150*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 1999. 37–39.

Tuminez, Astrid S. Nationalism, Ethnic Pressures, and the Breakup of the Soviet Union. *Journal of Cold War Studies* Vol. 5 (4), 2003. 81–136.

Venclova, Tomas. Lithuanian Dissent in the Context of Central and Eastern Europe: 1953–1980. *Lituanus*, Vol. 55 (2), 2009. 38–50.

Vardys, Vytas Stanley. The Catholic Church, dissent, and nationality in Soviet Lithuania. USA: East European Quarterly, Boulder by Columbia University Press New York, 1978.

Vogelaar, Huub. Ecumenical Relationships in Estonia. *Exchange* (37), 2008. 190–219.

Perioodika

Dominiiklased Eestis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 1, Talv 2001. 15–16.

Kes on Karol Wojtyła? *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 9, 1993. 9–13.

Kirik Eestis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr.1, Jaanuar/veebbruar 2004. 23–24.

Uute preestrite ja õdede tutvustus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja*. Nr. 1, 1998. 18.

Abiline, Toomas. Vestlused Eestist lahkuvate preestritega, Usutlus isa Augustinusega ja Usutlus isa Zbigniewiga. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälkandja* Nr. 2, Suvi 1998. 26–31.

Aljas, Riin. Vastsed Eesti katoliiklased on endised luterlased. *Postimees* 15.03.2013. <http://epl.delfi.ee/news/eesti/vastsed-eesti-katoliiklased-on-endised->

luterlased?id=65822946 (Kasutatud 18.03.2015).

Arendi, Marika. Jutuajamine Tartu preester isa Migueliga. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälekandja* Nr. 1, 2001. 19–21.

Cowell, Alan. Pope Starts Lithuania Visit, First to an Ex-Soviet Land. *The New York Times*. September 5, 1993. <http://www.nytimes.com/1993/09/05/world/pope-starts-lithuania-visit-first-to-an-ex-soviet-land.html> (Kasutatud 18.04.2015).

Ender, Erwin Josef. Peapiiskop Erwin Josef Enderi tervituskõne. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälekandja* Nr.1, Talv 1998. 3.

Erlet, Pekka. Johannes Paulus II Tallinnas. *Eesti Ekspress* 7. aprill, 2005. <http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/johannes-paulus-ii-tallinnas?id=69083343> (Kasutatud 20.02.2015).

Hanson, Raimu. Ühendus Abi toetab hädalisi supiga. *Postimees*. 02.03.2001. <http://www.postimees.ee/1854101/uhendus-abi-toetab-hadalisi-supiga> (Kasutatud: 25.02.2015).

Hirvoja, Krista. Kodasema Keskus. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 2, 2004. 22–23.

Joon, Silja. Vabakoolis vaatles tunde õde Mary. *Pärnu Postimees* 27.04.2011. <http://pluss.parnupostimees.ee/425205/vabakoolis-vaatles-tunde-ode-mary> (Kasutatud 05.05.2015).

Jürisson, Anu. Hortus Musicus, Georg Ots ja Raimond Valgre. *Pärnu Postimees* 21.09.2012. <http://www.parnupostimees.ee/980254/hortus-musicus-georg-ots-ja-raimond-valgre/> (Kasutatud 19.03.2015).

Kalve, Kristi. Tartu lasteaed Pauline – Eesti ainus katoliiklik lasteaed. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 2, Sügis 1997. 20–21.

Laar, Mart. Poola Solidaarsus ja värvilised revolutsioonid. *Diplomaatia* Nr. 24, 2005. <http://www.diplomaatia.ee/artikkel/poola-solidaarsus-ja-varvilised-revolutsioonid/> (Kasutatud 11.03.2015).

Laigna, Einar. Hortus Musicus 35 ehk armastuse ime. *Eesti Ekspress. Areen*. 06.12.2007. <http://ekspress.delfi.ee/news/areen/hortus-musicus-35-ehk-armastuse-ime?id=69153417> (Kasutatud 19.03.2015).

Leppik, Jaan J. Kirikud ja kogudused Eesti meedias. *Sirp* 08.07.2005 <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c8-meedia/kirikud-ja-kogudused-eesti-meedias-2/> (Kasutatud 21.02.2015).

Loska, Augusryn. Püha Klara kirik Kiviõlis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja* Nr. 2, 2000. 20.

Montalbano, William D. At Hill of Faith, Pope Mourns Victims of Tyranny. *Los Angeles Times*. September 8, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-08/news/mn-32868_1_john-paul (Kasutatud 18.04.2015).

Montalbano, William D. EUROPE: Pope Launches Long-Awaited Pilgrimage to Ex-Soviet Union. *Los Angeles Times*. September 4, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-04/news/mn-31504_1_soviet-union (Kasutatud 18.04.2015).

Montalbano, William D. Not All Lithuanians Heed Pope's Call to Forgive: Baltics: He prays at graves of independence martyrs. A slain youth's parents are still bitter. *Los Angeles Times*. September 6, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-06/news/mn-32222_1_pope-john-paul-ii (Kasutatud 18.04.2015).

Montalbano, William D. Pope Urges Lithuanian Youths to Make Moral Use of New Freedoms: Religion: The pontiff warns against quick fixes, economic or spiritual, to replace Marxist promises. *Los Angeles Times*. September 7, 1993. http://articles.latimes.com/1993-09-07/news/mn-32496_1_quick-fixes (Kasutatud 18.04.2015).

Niitvägi, Taivo. Dominiiklaste festival Tallinnas. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälkandja*, Nr. 1, Ülestõusmispühad 1997. 26.

Ojakivi, Mirko. Birgitta õed saavad uue kloostri ja reliikvia. *Postimees* 12.07.2001. <http://www.postimees.ee/1879001/birgitta-oed-saavad-uee-kloostri-ja-reliikvia> (Kasutatud 05.03.2015).

Parek, Lagle. Caritase esimene aasta. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälkandja* Nr. 159, Jõulud 1996. 20.

Peil, Margit. Kogu elu on edasimineku õitsemise suunas ... "Hortus Musicus" 25. *Teater. Muusika. Kino*. Nr. 11, 1997. http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/0009.htm (Kasutatud 19.03.2015).

Pikkur, Tiiu. Kirikute nõukogu on meie üksteisemõistmist tublisti suurendanud. *Eesti Kirik* 12.02.2014 <http://www.eestikirik.ee/kirikute-noukogu-on-meie-uksteisemoistmist-tublisti-suurendanud/> (Kasutatud 05.02.2015).

Püttsepp, Juhani. Viimne reliikvia ja Torino surilina. *Eesti Ekspress* 12.08.2003. <http://ekspress.delfi.ee/news/areen/viimne-reliikvia-ja-torino-surilina?id=69086715> (Kasutatud 03.03.2015 ja 05.03.2015).

- Reitalu**, Toivo. Pühima neitsi Maarja pärispatuta saamise kongregatsiooni õed Eestis. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälekandja* Nr. 5, 1991. 4–8.
- Salo**, Vello. Ei süüdista, vaid annan andeks. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 3 (31), Ivanoskorona 2002. http://www.hot.ee/vellosalo/Mm_3_02.htm (Kasutatud 30.03.2015).
- Salo**, Vello. Estonia Catholica. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 4 (75), Jüripäev, 2006.
- Salo**, Vello. Johannes Paulus II viimased sõnad Kirikule. *Maarjamaa. Vello Salo Ringkiri* Nr. 4 (63), Paasaoktaav, 2006.
- Talvik**, Merje. Tartus Tähtveres avas ukсед katoliku kiriku lasteaed. *Eesti Kirik* 14.10.2009. <http://www.eestikirik.ee/tartus-tahtveres-avas-uksed-katoliku-kiriku-lasteaed/> (Kasutatud 29.04.2015).
- Õunapuu**, Rein. Eestimaalt on sagedamini Narvas käima hakatud. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1993. 18–19.
- Õunapuu**, Rein. Ei taha, ei saa sind jätta, Ida-Virumaa *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 3/4, 1995. 10–15.
- Õunapuu**, Rein. Exegi monumentum *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1995. 11–15.
- Õunapuu**, Rein. Kes teist on elevandiga sõitnud ja kes ei ole? *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 7/8, 1994. 10–11.
- Õunapuu**, Rein. Lõpuks ometi *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*, Nr. 8/9, 1992. 3.
- Õunapuu**, Rein. Katekismuse ajalugu ja katoliku kiriku uus katekismus ehk miks isa Rein ei salli ilmikapostleid. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 11 1993. 6–11.
- Õunapuu**, Rein (toim.). Katoliiklus Karussellis. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 3/4, 1995. 24–25.
- Õunapuu**, Rein (toim.). Kui inimlikkus saab jumala näo *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*. Nr. 10, 1993. 5–6.
- Õunapuu**, Rein. Munga tänavale tulevad nunnad ehk: veel ühed ema Teresa õed. *Kiriku Elu: Eesti katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1994. 8–11.
- Õunapuu**, Rein. Mälestusi ja olevikupilte Kodasemast. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr.6/7, 1992. 7–9.

Õunapuu, Rein. Sissejuhatus ja ülevaade katoliku kirikust. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 9, 1993. 4–8.

Õunapuu, Rein. Tere tulemast armsad õed! *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja*, Nr. 8/9, 1992. 4–7.

Õunapuu, Rein. Toimetaja hüvastijätt. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 5/6, 1995. 3.

Õunapuu, Rein (toim.). Uudiseid katoliiklikust maailmast. *Kiriku Elu: Eesti Katoliiklaste häälekandja* Nr. 11 1993. 24–27.

Veebilehed

Apostolic Administration of Estonia. The Hierarchy of the Catholic Church: Current and historical information about its bishops and dioceses. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/desto.html> (Kasutatud 05.02.2015).

Birgitiinid maailmas. Pirita kloostri külalistemaja kodulehekül. <http://www.birgittaguesthouse.ee/birgitiinid-maailmas/> (Kasutatud 05.03.2015).

Catholic Church in Lithuania kodulehekül. <http://www.lcn.lt/en/bl/svietimas/fakultetai/vduktf.html> (Kasutatud 27.04.2015).

Eesti Vabariigi Põhiseaduse II peatükk § 40. Riigiportaal Eesti.ee https://www.eesti.ee/est/teemad/riik/pohiseadus/ii_pohioigused_vabadused_ja_kohustused (Kasutatud 04.02.2015).

MTÜ Tartu Katoliku Hariduskeskuse kodulehekül. <http://www.katoliku.edu.ee/web/hariduskeskus/> (Kasutatud 16.04.2015).

RKK Narva Püha Antoniuse kabel. Teeliste kirikud koduleht. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=583&mk=Ida-Virumaa> (Kasutatud 03.03.2015).

RKK Sillamäe Püha Adalberti ja Püha Georgiuse kirik. Teeliste kirikud koduleht. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=218&mk=Ida-Virumaa> (Kasutatud 03.03.2015).

RKK Valga Pühavaimu Kirik. Teeliste kirikud koduleht. <http://www.teelistekirikud.ekn.ee/2014/kirik.php?id=578&mk=Valgamaa> (Kasutatud 23.02.2015).

Sotisaaltööd tegeva katoliku kiriku organisatsiooni Caritas Eesti MTÜ kodulehekül. <http://www.caritas.ee/caritas/ajalugu/> (Kasutatud 25.02.2015).

Heinsar, Hannes. Kiriku Elu aastast 1996—2003. Credo Kirikust ja usust. <http://aitio.eu/node/208> (Kasutatud 21.02.2015).

Reitalu, Toivo. Kodasema kloostri hiilgus ja viletsus. 09.05.2005. Credo Kirikust ja usust. <http://aitio.eu/node/95> (Kasutatud 06.03.2015).

Siimets, Tiina. Pühendunud elu. Pühima Neitsi Maarja Päris Patuta Saamise Kirik Tartus koduleht <http://www.neitsimaarja.ee/meie-kogudus/oed/ode-vojtecha> (Kasutatud 05.02.2015).

Vanalinna Hariduskolleegiumi vanematekogu. Vanalinna Hariduskolleegiumist kui kristlikust koolist Eesti haridusruumis. 13. veebruar 2008. Vanalinna Hariduskolleegiumi kodulehekül <http://www.vhk.ee/juhtimine/alusdokumendid/vanalinna-hariduskolleegiumist-kui-kristlikust-koolist-est-est-haridusruumis> (Kasutatud 05.05.2015)

Käsikirjad

Abiline, Toomas. Katoliku kirik Eestis uusimal ajal (20.-21. sajandil). Käsikiri on Riho Altnurme valduses, 2015.

Golovanov, Sergey. Russian Byzantine Catholics in the USSR in the 1970s and 1980s. Omsk: Samizdat, 2007. Käsikiri asub Academia.edu keskkonnas http://www.academia.edu/5596397/Russian_Byzantine_Catholics_in_the_USSR_in_the_1970s_and_1980s_Between_the_Hammer_and_the_Anvil_2007 (Külastatud 03.03.2015).

Tabun, Laura. Opus Dei Euroopas. Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureusetöö, 2012. Käsikiri asub Tartu Ülikooli usuteaduskonnas.

Suuline teade

Rosenthal, Miguel Angel Arata suuline teade Laura Tabunile 16. märts 2015, vastusena 10. märtsil 2015 saadetud kirjale.

SUMMARY: The Estonian Roman Catholic Church in the 1970s–1990s. Comparison with Lithuania

The aims of this thesis were to inquire how the Catholic Church started to grow in Estonia during the Soviet Occupation, since the 1970s, and how it developed during the 1990s, after regaining independence, compared with Lithuania. Also it examines how the church was influenced by society and vice-versa in both countries. Although the main idea for this thesis was to find out, how the Catholic Church became “Estonian”, it was important to observe and compare it with the Catholic Church in Lithuania for many reasons: 1st Lithuania was the only county in the entire Soviet Union, which had a strong Catholic heritage; 2nd Lithuanians considered them as Catholics by tradition and it leads to opposition to Soviet Union; 3rd during the 1970s, when dissident movement increased, Estonians followed Lithuanians, whose dissent was strongly connected with Roman Catholic Church.

Since reformation, there have not been many Catholics in Estonia, during the time of 1st independence, many efforts were made in Catholic Church to make it more attractive to Estonian speaking community. The main reason for it was minority status of Estonians in Roman Catholic Church and it was often related to other nations, such as Polish. Many Roman Catholic Churches were closed at the beginning of Soviet Occupation. Only two churches were left to serve the Catholic community in Estonia – in Tallinn and in Tartu. Also many Catholics were forced to leave the country due the persecutions. The bishop Eduard Profittlich, who contributed to the Estonian Catholic Church during the first Republic of Estonia, was accused of spying, arrested and sent to prison camp. Since then, Estonian Catholic Church was taken care by Latvian clergies.

Before the occupation of Soviet Union, Catholicism was the main religion in Lithuania. It was not only seen as an institution, but also as a part of Lithuanian history and identity. At the beginning of the occupation the activity of the church was cut down, many Catholic priests were arrested, sent to the prison camp or executed. The religious education was banned and monasteries were closed. Also

laypeople at the countryside were struggling with going to the Mass, because they were assembled in State Farms and had to attend in propaganda meetings during the time the Mass were held.

The fear of the KGB and its activities to the Roman Catholic Church led to many underground movements. Some of them were not connected with Roman Catholic Church, but they related their ideas with it. Since the 1970s dissident movements grew more active while at the same time the intensity of KGB operations and Soviet propaganda decreased. Due to the connection with the Vatican, the situation in Soviet Block and Lithuania was reported to the West. During the next decade, anti-Soviet movement increased even more. At the end of the 1980s the Roman Catholic Church had a chance to start rebuilding its structure, although the independence of the country was not yet reached.

There were also many changes in Estonian society, during the 1970s – inter-confessional relationships became more popular, a dissident movement started to grow and the desire for something new or interest of medieval culture lead younger and educated generation to the Roman Catholic Church. At the beginning of this decade, the second generation who did not get any religious education grew up. Although it could be seen as a success of propaganda, the number of religious people was dropping even before the Soviet Occupation began. Young people were often intimidated by the Soviet authorities to keep them away from churches. Becoming the member of church could have lifelong consequences – restricted opportunity for better education and job, also many younger church members were sent to psychiatric hospitals.

During the 1970s, the connection between Estonian and Lithuanian university students grew stronger and many international meetings were organized. Lithuanian dissidents and Roman Catholic Church actions against the Soviet Union arouse interest in Estonians. The communication between the two nations grew at times and it often led younger Estonians to the Catholic Church. The church itself in Estonia started to become more popular in the 1980s, when the first two Estonians became Roman Catholic priests. One of them, Rein

Õunapuu, played an important role in recovering of Roman Catholic Church in late the 1980s and at the beginning of 1990s.

The members of the Lutheran Church of Estonia reached the lowest number at the beginning of the 1970s. It could not attract the younger generation any more, also the desire for something new grew among the younger clergies, who became interested in Catholic traditions. Likewise laypeople found Catholic Church as a good alternative with its traditions and changes after the Second Vatican Council. The medieval music group Hortus Musicus, with charismatic members, had a great influence on younger generation. Also the music group became an important link between dissidents from the Soviet Union and Western world.

After 1970s to the beginning of 1990s, we can see the Lithuanian influences on the Estonian Catholic Church. A strong religious community in Lithuania was strange for Estonians, but it was effective and helped to maintain Lithuanian culture and national identity. The Estonian Roman Catholic Church was long time seen as a foreigners church and it has never carried national identity, nor have the other confessions. Although the Catholic Church never became a bearer of Estonian culture in general, it starts growing. Estonians start to become Catholics for the sake of Roman Catholic Church itself.

The situation changed in the 1990s, when both countries became independent again. In Lithuania religious landscape got more diverse, than it has been in the past decades. Despite the promising situation at the end of the 1980s for the Roman Catholic Church to recover its power and institution and government support, new religious movements became attractive for the younger generation and Roman Catholic Church had to face the decrease in numbers. The Roman Catholic Church had to face both internal and external problems – people had lost interest in the religious education year by year and the church itself does not have such significance in peoples lives as it had before. Likewise, the laypeople see, that the church does not fulfil their needs any more: younger clergies desire changes in the church, while older clergymen want to continue the

traditional way. The conflict between the generations is not the only problem among priests, there have also been discussions whether the priest, who collaborated with the KGB can continue their duties or should they be removed?

In Estonia, the Religions were separated from the state, and the Roman Catholic Church continued work under agreements between Estonia and Vatican. Lack of money put Roman Catholic Church in a difficult position, but despite that it started to grow year by year. The Catholic Church did not receive any money from the State of Estonia, but thanks to the different funding programs, active community and new church leaders, closed churches, monasteries etc. were restored and started their work again. Also, some new organisations started their work here and education with religious background has become a increasingly popular.

Although the Roman Catholic Church is still a minority in Estonian society, it has been more successful than in Lithuania. While Lithuanian churches have struggled to keep their members, Estonian ones have been growing. It can be said that even though the Catholic Church has an important role in Lithuanian history, culture and identity, it no more fulfils the needs of modern people and the society gets more secularised than it has ever been. At the same time, in the secular society of the Estonia, Catholic Church has been successfully recovered from Soviet occupation and finally became the Estonian church.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Laura Tabun**

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Roomakatoliku kirik Eestis 1970.–1990. aastatel. Võrdlus Leeduga”

mille juhendaja on **Riho Altnurme**

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, 03.05.2015